

# KWARTALNIK

## KRAJOWEJ SZKOŁY SĄDOWNICTWA I PROKURATURY

Zeszyt 4(24)/2016



## **RADA PROGRAMOWA**

Stefan Babiarez, Jerzy Bralczyk, Piotr Hofmański, Andrzej Jakubecki,  
Ryszard Koziółek, Joanna Lemańska (Przewodnicząca Rady Programowej),  
Lech Morawski, Leszek Pietraszko, Andrzej Seremet, Andrzej Zoll

## **KOLEGIUM REDAKCYJNE**

Anna Guzik, Dariusz Korneluk, Katarzyna Krysiak, Tomasz Kudła,  
Anna Wdowiarz-Pelc, Jan Wojtasik

## **REDAKCJA**

Redaktor Naczelny – Agnieszka Welenc  
Z-ca Redaktora Naczelnego – Władysław Pawlak  
Sekretarz Redakcji – Anna Filipek-Woźniak

## **Adres redakcji:**

31–547 Kraków, ul. Przy Rondzie 5  
tel. 12 617 96 14  
fax 12 617 94 11  
e-mail: redakcja@kssip.gov.pl

Wydaje:

**Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury**

Opracowanie graficzne, skład, korekta, druk i dystrybucja:

**Wydawnictwo C.H.Beck Sp. z o.o.**

00–203 Warszawa, ul. Bonifraterska 17

Kraków, grudzień 2016

ISSN 2083-7186, nakład 1000 egz.

Redakcja nie zwraca materiałów niezamówionych i zastrzega sobie prawo do redagowania, skracania, adiuścacji lub nieopublikowania nadesłanych tekstów. Opinie wyrażane w opublikowanych materiałach są opiniami ich autorów i nie muszą odzwierciedlać stanowiska Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury.

## Spis treści/Table of contents

### Artykuły / Articles

**Polityka *Just Culture* w lotnictwie cywilnym z perspektywy podstaw odpowiedzialności karnej . . . . . 5**

**The *Just Culture* Policy in civil aviation, from the point of view of basic criminal liability . . . . . 16**

*Michał Jaworski, Janusz Raglewski*

**Fiskalny warunek degeneracji karania w prawie karnym skarbowym – problemy teorii i praktyki . . . . . 17**

**The fiscal condition for punishing degression in fiscal penal law – theory and practice issues . . . . . 28**

*Krzysztof Czichy*

**Instytucja ułaskawienia z perspektywy międzynarodowej – wybrane aspekty . . . . . 29**

**The institution of a pardon from an international perspective – selected issues . . . . . 39**

*Piotr Kosmaty*

**Udział prokuratora w postępowaniach z zakresu Prawa o aktach stanu cywilnego i wybranych sprawach z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego . . . . . 40**

**The public prosecutor’s participation in proceedings regarding the Civil Registry Records Law and in selected cases regarding the Family and Guardianship Law . . . . . 52**

*Krzysztof Kijowski, Wojciech Papis*

### Materiały szkoleniowe / Training materials

**Wybrane zagadnienia kryminalistycznej problematyki badań pożarów pojazdów mechanicznych – cz. 1 . . . . . 53**

**Selected issues of forensic problems in analysing motor vehicles involved in fires – part 1 . . . . . 65**

*Andrzej Radwan-Wiński*

Debiuty / Debuts

**Jawność postępowania sądownoadministracyjnego . . . . . 66**

**Publication of administrative court proceedings . . . . . 83**

*Alina Kowalczyk*

Glosy / Commentaries

**Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 8.10.2015 r.,  
II AKa 347/15 . . . . . 84**

**Commentary to the judgment of the Court of Appeal in Katowice  
of 8 October 2015, file No II AKa 347/15 . . . . . 91**

*Zygmunt Kukuła*

Z życia szkoły / School life

**Z życia Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury . . . . . 92**

**Life of the National School of Judiciary and Public Prosecution. . . . . 92**

*Opracowanie redakcyjne / Editor*

Przegląd literatury / Literature review

**Przegląd publikacji prawniczych. Książki: 2015 – część 2  
i 2016 – część 1 . . . . . 109**

**Review of legal publications. Books: 2015 – Part 2,  
and 2016 – part 1 . . . . . 109**

*Andrzej Leciak*

# Polityka *Just Culture* w lotnictwie cywilnym z perspektywy podstaw odpowiedzialności karnej

Michał Jaworski\*, Janusz Raglewski\*\*

## Streszczenie

*Just Culture* – rozumiana jako zasada (kultura) sprawiedliwego traktowania – została wprowadzona do polskiego systemu prawnego rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) Nr 376/2014 z 3.4.2014 r.<sup>1</sup> i ma szczególne znaczenie w zakresie odpowiedzialności, w tym prawnokarnej, w obszarze lotnictwa cywilnego. Zgodnie z jej treścią bezpośrednio zaangażowani operatorzy lub inne osoby nie są karani za działania, zaniechania lub podjęte przez nich decyzje, które są współmierne do ich doświadczenia i wykształcenia. W jej ramach nie toleruje się natomiast rażącego niedbalstwa, umyślnych naruszeń i działań powodujących szkody. Podstawę dla tak zdefiniowanego zakresu regulacyjnego ma stanowić założenie, zgodnie z którym zgłaszanie zdarzeń i wykorzystywanie informacji o zdarzeniach jest podstawowym filarem bezpieczeństwa szeroko rozumianych operacji lotniczych. Skoro tak, to konieczne jest zaufanie między zgłaszającym a podmiotem odpowiedzialnym za gromadzenie i ocenę informacji. Zasada *Just Culture* stanowi zachętę dla osób zaangażowanych w operacje lotnicze do zgłaszania informacji dotyczących bezpieczeństwa przy założeniu, że takie osoby nie powinny ponosić odpowiedzialności z tytułu naruszenia norm prawnych. Niniej-

\* Radca prawny.

\*\* Doktor habilitowany nauk prawnych, profesor UJ, adwokat, wykładowca KSSiP.

<sup>1</sup> Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) Nr 376/2014 z 3.4.2014 r. w sprawie zgłaszania i analizy zdarzeń w lotnictwie cywilnym oraz podejmowanych w związku z nimi działań następczych, zmiany rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 996/2010 oraz uchylecia dyrektywy 2003/43/WE Parlamentu Europejskiego i Rady i rozporządzeń Komisji (WE) nr 1321/2007 i (WE) nr 1330/2007, Dz.Urz. UE L Nr 122 z 24.4.2014 r., s. 18, dalej jako: Rozporządzenie Nr 376/2014.

szy artykuł stanowi próbę zwrócenia uwagi na istniejący problem funkcjonowania zasady *Just Culture* z perspektywy podstaw odpowiedzialności karnej, a także przedstawienia najważniejszych problemów wykładniczych, jakie wymagają na tym tle rozstrzygnięcia.

## Wprowadzenie

Od wielu już lat w obszarach życia społecznego szczególnie narażonych na ryzyka związane z tzw. czynnikiem ludzkim (m.in. branży medycznej, biotechnologicznej, aeronautycznej czy lotniczej) na popularności zyskuje oparta na metodach zarządzania ryzykiem zasada *Just Culture*. Rozumiana jako zasada (kultura) sprawiedliwego traktowania do polskiego systemu prawnego została ona wprowadzona rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) Nr 376/2014 z 3.4.2014 r. Jednym z istotnych aspektów jej funkcjonowania jest znaczenie aplikacji opisanych w niej procedur dla odpowiedzialności za przestępstwa i wykroczenia związane z występowaniem prawnokarnie relewantnego ryzyka. Innymi słowy, chodzi o odpowiedź na pytanie, czy spełnienie wymogów właściwych dla polityki *Just Culture* gwarantuje brak odpowiedzialności karnej za zachowanie będące czynem karalnym. Co ciekawe, choć zasada *Just Culture* w Polsce funkcjonuje już od kilku lat, to kwestia jej wpływu na regulacje prawnokarne nie spotkała się dotychczas z zainteresowaniem w polskim piśmiennictwie karnistycznym. Stan taki musi dziwić. Oczywiście jest bowiem, że zasada *Just Culture* dotyczyć może takich sytuacji, które są relewantne z prawnokarnej perspektywy. Nadto skuteczność przewidzianych w niej procedur warunkowana jest m.in. stworzeniem prawnych gwarancji uzyskania określonych koncesji w zakresie podstaw odpowiedzialności karnej dla osób decydujących się na skorzystanie z tych rozwiązań. O znaczeniu prezentowanego zagadnienia przekonuje również próba legislacyjna wprowadzenia do przepisów obowiązującej ustawy z 3.7.2002 r. – Prawo lotnicze<sup>2</sup> regulacji zawartej w projektowanym art. 212a, a przewidującej klauzulę niepodlegania karze za niektóre przestępstwa i wykroczenia właśnie z uwagi na podjęcie czynności opisanych w ramach zasady *Just Culture*. Cel, jaki postawili sobie autorzy niniejszego opracowania, to częściowe wypełnienie tej luki. Przedstawiono krótką charakterystykę rozwiązań przynależnych do zasady *Just Culture* i ich wpływ na unormowania polskiego systemu prawa karnego.

<sup>2</sup> Tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r. poz. 605 ze zm., dalej jako: PrLot.

## Geneza *Just Culture*

Za twórcę idei *Just Culture* uważa się *Davidę Marxę*, który jako pierwszy w drugiej połowie lat 90. zwrócił uwagę na daleko idące konsekwencje błędu ludzkiego wewnątrz organizacji medycznych opierających swoją aktywność na skomplikowanych procedurach realizowanych przez zespoły ludzkie<sup>3</sup>. Idea ta polega na zapewnieniu takich mechanizmów zarządzania, które pozwalają na wykrycie zagrożeń lub uchybień w realizowanych procedurach na każdym ich etapie w sposób zapobiegający wypadkom lub negatywnym konsekwencjom w przyszłości. Zakłada, że osoby realizujące oraz nadzorujące procedury, nawet w przypadku dokonania lub zaniechania czynności kwalifikowanej jako niedozwolona (błędna, niespełniająca oczekiwanego wzorca czy standardu), nie będą ponosić odpowiedzialności (dyscyplinarnej, administracyjnej lub karnej), o ile same dokonają ujawnienia (zgłoszenia) takiego przypadku. W organizacjach nastawionych na minimalizowanie ryzyka tzw. czynnika ludzkiego taki rodzaj zachowań określany jest jako *non-punitive culture*<sup>4</sup>. Powyższe założenia dotyczą zatem modelu kultury organizacyjnej nastawionej na uczenie się (*learning culture*), zdolność do raportowania (*reporting culture*), elastyczność w modyfikowaniu procedur (*flexible culture*)<sup>5</sup>. Jako przeciwstawną wskazuje się kulturę organizacyjną nastawioną na restrykcyjne podejście do wszelakiego typu uchybień realizowanych procedur (*blame, punitive culture*)<sup>6</sup>. Na szalach znajdują się zatem dwa dobra, tj. z jednej strony możliwość zapobiegania zdarzeniom, z drugiej konieczność zachowania funkcji prewencyjnej realizowanej w przypadku postępowania zmierzających do wyciągnięcia konsekwencji od sprawcy zdarzenia. Ten specyficzny kontrast szczególnie widoczny jest w branży lotniczej. Badanie zdarzeń lotniczych realizowane jest przez Państwową Komisję Badania Wypadków Lotniczych<sup>7</sup>. Celem takiego postępowania jest ustalenie stanu faktycznego z uwzględnieniem aspektów technicznych (przyczyn zdarzenia) i ich wyeliminowanie w przyszłości. Do kompetencji Komisji nie należy natomiast ustalenie osób, które mogą w związku z takimi zdarzeniami ponosić odpowiedzialność karłą. To zadanie organów ścigania.

## Definicja legalna *Just Culture*, zakres regulacyjny

Rozporządzenie Nr 376/2014 precyzuje obowiązek zgłaszania zdarzeń mogących stanowić znaczące ryzyko dla bezpieczeństwa lotniczego przez osoby odpowiedzialne, obowiązek wdrożenia w każdej organizacji mającej siedzibę w państwie członkowskim systemu zgłaszania zdarzeń oraz obowiązki w tym zakresie

<sup>3</sup> Porównaj: *D. Marx*, *Whack-a-Mole: The Price We Pay for Expecting Perfection*, McGraw-Hill 2009, s. 3.

<sup>4</sup> Porównaj: *F. Pellegrino*, *Just Culture Principles in Aviation Law From a European Perspective*, *Annals of Air and Space Law* 2013, vol. XXXVIII, s. 475.

<sup>5</sup> *Ibidem*, s. 475.

<sup>6</sup> *Ibidem*, s. 479.

<sup>7</sup> Stosownie do § 4 ust. 1 pkt 1 załącznika Nr 1 do zarządzenia Nr 15 Ministra Infrastruktury i Rozwoju z 24.4.2015 r. w sprawie regulaminu działania Państwowej Komisji Badania Wypadków Lotniczych (Dz. Urz. MInR z 30.4.2015 r. poz. 30) do obowiązków członków komisji należy m.in. badanie zdarzeń lotniczych.

państw członkowskich i Europejskiej Agencji Bezpieczeństwa Lotniczego. Jednym z kluczowych elementów objętych zakresem regulacyjnym jest wymóg ochrony źródła informacji.

Zgodnie z zawartą w Rozporządzeniu Nr 376/2014 legalną definicją zasada *Just Culture* oznacza politykę, w ramach której bezpośrednio zaangażowani operatorzy lub inne osoby nie są karani za działania, zaniechania lub podjęte przez nich decyzje, które są współmierne do ich doświadczenia i wykszolenia, lecz w ramach której nie toleruje się rażącego niedbalstwa, umyślnych naruszeń i działań powodujących szkody<sup>8</sup>.

Podstawę dla tak zdefiniowanego zakresu regulacyjnego ma stanowić założenie, zgodnie z którym zgłaszanie zdarzeń i wykorzystywanie informacji o zdarzeniach jest podstawowym filarem bezpieczeństwa szeroko rozumianych operacji lotniczych. Skoro tak, to konieczne jest zaufanie między zgłaszającym a podmiotem odpowiedzialnym za gromadzenie i ocenę informacji. W myśl komparycji do Rozporządzenia Nr 376/2014 zasada *Just Culture* „powinna zachęcać osoby do zgłaszania informacji dotyczących bezpieczeństwa”, antycypując sytuację, zgodnie z którą „pracownicy lub personel kontraktowy nie powinni ponosić jakiegokolwiek uszczerbku z powodu informacji przekazanych zgodnie z rozporządzeniem, z wyjątkiem przypadków umyślnego naruszenia przepisów lub w przypadku gdy doszło do wyraźnego i poważnego zlekceważenia oczywistego ryzyka i poważnego zaniedbania zawodowego obowiązku zachowania staranności bezsprzecznie wymaganej w danych okolicznościach, powodujących możliwą do przewidzenia szkodę na osobie lub na mieniu lub poważnie narażających na szwank poziom bezpieczeństwa lotniczego”.

Artykuł 16 ust. 6 Rozporządzenia Nr 376/2014 kieruje do państw członkowskich postulat powstrzymywania się od wszczynania postępowań dotyczących nieumyślnych lub zamierzonych naruszeń prawa, o których dowiedziaty się jedynie dlatego, że zostały zgłoszone w ramach systemu zgłoszeń objętego regulacją ramową wynikającą z tego rozporządzenia. Co bardzo istotne dla dalszych rozważań w tym zakresie, ów obowiązek powstrzymywania się państw członkowskich następuje „bez uszczerbku dla mającego zastosowanie krajowego prawa karnego”.

## Ocena próby implementacji zasady *Just Culture* do Prawa lotniczego (projektowany art. 212a)

Jedyną dotychczas podjętą próbą wprowadzenia zasady *Just Culture* na grunt polskiego ustawodawstwa karnego było opracowanie w ramach rządowego projektu<sup>9</sup> nowelizacji PrLot przepisu art. 212a. W dziale XII zatytułowanym „Przepisy karne” miał się znaleźć następujący zapis ustawowy: „Nie podlega karze za

<sup>8</sup> Artykuł 2 pkt 11 Rozporządzenia Nr 376/2014.

<sup>9</sup> Projekt o zmianie ustawy – Prawo lotnicze oraz niektórych innych ustaw z 7.5.2015 r., [http://radalegisacyjna.gov.pl/sites/default/files/dokumenty/prawo\\_lotnicze\\_projekt\\_ustawy\\_cz\\_ii.pdf](http://radalegisacyjna.gov.pl/sites/default/files/dokumenty/prawo_lotnicze_projekt_ustawy_cz_ii.pdf), dostęp: 25.7.2016 r.



przestępstwa z winy nieumyślnej określone w dziale XII ustawy oraz w art. 174 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.) oraz wykroczenia z winy nieumyślnej określone w dziale XII ustawy zgłaszający zdarzenie lotnicze w ramach obowiązkowego lub dobrowolnego systemu zgłaszania zdarzeń, o którym mowa w rozporządzeniu nr 376/2014/UE, lub osoba wymieniona w zgłoszeniu, jeżeli o przestępstwie albo o wykroczeniu organy ścigania dowiedziały się wyłącznie na podstawie tego zgłoszenia”. Jak czytamy w uzasadnieniu tego projektu: „(...) projektodawca ma świadomość, że w polskiej procedurze karnej o umyślności albo nieumyślności danego czynu decyduje sąd, wydając wyrok, i żaden inny organ nie posiada uprawnień do oceniania w tym zakresie. Jednakże, mając na uwadze treść art. 16 ust. 6 w związku z ust. 12 rozporządzenia nr 376/2014/UE, a także zasadę »*Just culture*«, proponuje się wprowadzenie do polskiego porządku prawnego przepisu wyłączającego karanie za czyny nieumyślne zgłoszone w ramach obowiązkowego albo dobrowolnego systemu zgłaszania zdarzeń, o których mowa w rozporządzeniu nr 376/2014/UE (...). W ocenie projektodawcy taki zapis zawarty w zaproponowanym przepisie art. 212a stanowiłby nie tylko istotny krok ku wdrożeniu w Polsce zasady »*Just culture*«, ale również byłby uzupełnieniem art. 17 § 1 pkt 4 Kodeksu postępowania karnego (...)”<sup>10</sup>.

Powyższa propozycja legislacyjna spotkała się z krytyczną oceną Rady Legislacyjnej przy Prezesie Rady Ministrów<sup>11</sup>. W pierwszej kolejności zwrócono uwagę na brak szerszego wykazania celowości i zasadności przyjętego sposobu realizacji zasady *Just Culture* „w postaci proponowanej depenalizacji czynów, które ujawniła osoba zgłaszająca zdarzenie lotnicze w ramach obowiązkowego lub dobrowolnego zgłoszenia”. Nadto nieuzasadniony był bardzo szeroki zakres stosowania klauzuli niepodlegania karze wynikającej z proponowanego przepisu karnego, obejmujący wszystkie przestępstwa i wykroczenia określone w dziale XII PrLot, w tym także czyny karalne zupełnie neutralne z perspektywy bezpieczeństwa ruchu lotniczego, oraz przestępstwo spenalizowane w art. 174 KK. Niezrozumiałym był również zbyt szeroko zakreślony krąg osób, które mogłyby skorzystać z tej specyficznej regulacji. W wypadku dokonania zgłoszenia przywilej bezkarności z mocy prawa (*ex lege*) rozciągałby się bowiem także na osobę wymienioną w nim, choćby sama nie zawiadomiła o zdarzeniu organów ścigania. Projektodawcy nie wzięli też pod uwagę, że art. 174 KK penalizuje nie tylko spowodowanie bezpośredniego niebezpieczeństwa katastrofy w ruchu powietrznym, lecz także w ruchu lądowym oraz wodnym. W konsekwencji w tym zakresie proponowany art. 212a wykraczał poza materię unormowaną PrLot. Negatywne stanowisko spowodowało ostateczną rezygnację z wprowadzenia w życie projektowanego art. 212a PrLot.

<sup>10</sup> <http://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12272302/12289118/12289119/dokument163128.pdf>, dostęp: 25.7.2016 r.

<sup>11</sup> Opinia z 3.7.2015 r. o projekcie ustawy o zmianie ustawy – Prawo lotnicze oraz niektórych innych ustaw, <http://radalegisacyjna.gov.pl/dokumenty/opinia-z-3-lipca-2015-r-o-projekcie-ustawy-o-zmianie-ustawy-prawo-lotnicze-oraz-niektorych>, dostęp: 25.7.2016 r.

Krytyczna ocena sformułowana przez Radę Legislacyjną jest zasadna. Zaprezentowaną propozycję ustawodawczą z całą pewnością należy zaliczyć do nieudanych. Zastrzeżenia można sformułować zarówno z perspektywy polityczno-kryminalnej, jak i ujęcia legislacyjnego. Zakres czynów, do jakich miała się odnosić projektowana klauzula niepodlegania karze, był zdecydowanie zbyt szeroki, nieuwzględniający celów, jakie projektodawca chciał osiągnąć, decydując się na stworzenie tak szczególnej regulacji. Wręcz jako absurdalne jawi się rozwiązanie legislacyjne, w myśl którego z przywileju bezkarności korzystać miałyby osoby, które w żadnym stopniu nie „działały na rzecz poprawy bezpieczeństwa w lotnictwie”, a jedynie zostały wymienione w złożonym przez inną osobę zgłoszeniu zgodnie ze standardami *Just Culture*.

Warto również zwrócić uwagę, że projektowany przepis art. 212a PrLot był ujęty dysfunkcjonalnie i z innego powodu. Chodzi o klauzulę wyłączającą dopuszczalność aplikacji przewidzianej w niej instytucji w postaci sformułowania ustawowego: „(...) jeżeli o przestępstwie albo o wykroczeniu organy ścigania dowiedziały się wyłącznie na podstawie tego zgłoszenia”. Otóż z literalnego brzmienia wynika, że przykładowo w sytuacji, gdy organ ścigania uzyskałby nawet nieistotne informacje o zaistnieniu bezpośredniego niebezpieczeństwa katastrofy lotniczej od osoby, która nie miałaby jednak wiedzy o szczegółowych okolicznościach tego zdarzenia, wykluczone byłoby zastosowanie projektowanego art. 212a PrLot, gdyż organ ścigania nie dowiedział się wyłącznie o zdarzeniu od zawiadamiającego sprawcy.

Wątpliwości wzbudzała także szeroka podstawa aplikacji projektowanego unormowania z art. 212a PrLot. Obejmowało ono bowiem wszystkie przestępstwa i wykroczenia spenalizowane w dziale XII PrLot z 2002 r. (łącznie ok. 40 czynów) oraz przestępstwo sprowadzenia bezpośredniego niebezpieczeństwa katastrofy w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym (art. 174 KK). Takie ujęcie nie uwzględniało charakterystyki poszczególnych przestępstw i wykroczeń opisanych w przepisach karnych Prawa lotniczego. Już choćby pobieżna analiza jurydycznego kształtu ich znamion przekonuje, że zdecydowana większość z nich nie może być objęta procedurą *Just Culture*. Przede wszystkim należy mieć na względzie, że spośród przestępstw odpowiedzialność karną za ich nieumyślne popełnienie przewiduje tylko art. 212 ust. 3 PrLot. Oznacza to, że tylko sprawcy tych czynów karalnych mogą być potencjalnie objęci procedurą *Just Culture*. Nadto zdecydowana większość przestępstw spenalizowanych w powołanym artykule PrLot ma charakter formalny, a zatem ich dokonanie nie jest warunkowane naruszeniem bądź stworzeniem konkretnego niebezpieczeństwa naruszenia dobra prawnego chronionego tymi podstawami odpowiedzialności karnej. Do kategorii przestępstw skutkowych (materialnych) możemy zaliczyć jedynie czyny zabronione określone w art. 212 ust. 1 pkt 5 i 6 PrLot. Z kolei wykroczenia przewidziane w art. 210 PrLot mogą być zasadniczo popełnione zarówno umyślnie, jak i nieumyślnie. Niektóre z nich (art. 210 ust. 1 pkt 3, 3a, 5a PrLot) dla realizacji znamion wymagają natomiast zamiaru sprawcy. Co więcej, wszystkie wykroczenia z art. 210 ust. 1 pkt 1–15 PrLot są bezskutkowe (formalne), a niektóre spośród nich w sposób

oczywisty nie mogą być objęte procedurą *Just Culture*. W tym zakresie wskazać można chociażby wykonanie lotu statkiem powietrznym niemającym wymaganych znaków i napisów (art. 210 ust. 1 pkt 2 PrLot).

Wreszcie, projektowany przepis art. 212a PrLot nie był wolny od wad o charakterze techniczno-legislacyjnym. Wbrew opinii wyrażonej w uzasadnieniu rządowego projektu miał znajdować zastosowanie nie tylko do przestępstw nieumyślnych. W swoim brzmieniu odwoływał się bowiem do całego art. 174 KK, nie zważając, że § 1 tego artykułu penalizuje przestępstwo umyślne, zaś § 3 umyślnie-nieumyślne. Nadto na gruncie obecnej kodyfikacji karnej nie funkcjonuje pojęcie „przestępstwo z winy nieumyślnej”. Prawidłowe byłoby więc użycie określenia „przestępstwo nieumyślne” bądź „czyn zabroniony popełniony nieumyślnie”.

### **Znaczenie zasady *Just Culture* w polskim systemie prawa karnego – uwagi *de lege lata* i *de lege ferenda***

Lektura Rozporządzenia Nr 376/2014 przekonuje, że intencją tworzenia określonych standardów postępowania w obszarze kultury *Just Culture* jest zachęcenie do zgłaszania zdarzenia mogącego stanowić znaczące ryzyko dla bezpieczeństwa lotniczego przez gwarantowanie określonej ochrony denuncjatorowi. Daje się zauważyć w tym zakresie pewnego rodzaju sprzeczność. Z jednej bowiem strony wyraźnie akcentuje się, że cel wymiany informacji ukierunkowany jest *pro futuro*, tj. chodzi o zapobieganie wypadkom i incydentom lotniczym w przyszłości, i informacje te „nie powinny być wykorzystywane do przypisania winy i odpowiedzialności”<sup>12</sup>. Z drugiej jednak wskazuje się na priorytet regulacji krajowego prawa karnego w określaniu przestępstw odpowiedzialności karnej. Znajduje to odzwierciedlenie w używanym kilkakrotnie wyrażeniu „bez uszczerbku dla krajowego prawa karnego”<sup>13</sup> bądź też „o ile mające zastosowanie krajowe prawo karne nie przewiduje inaczej”<sup>14</sup>. Ukształtowanie w taki sposób relacji między polityką *Just Culture* a ustawodawstwem karnym poszczególnych państw oznacza – zapewne wbrew oczekiwaniom wielu zwolenników *Just Culture* – że chodzi o regulacje o dość ograniczonym zakresie oddziaływania. Aby bowiem zapewnić osobom występującym w charakterze użytkowników zasady *Just Culture* określone koncesje w zakresie podstaw odpowiedzialności karnej, konieczne jest stworzenie odpowiednich regulacji prawa karnego. Już zresztą choćby z tego powodu rezygnację z wprowadzenia proponowanego art. 212a PrLot ze względu na krytyczną opinię Rady Legislacyjnej, bez podjęcia próby modyfikacji proponowanego brzmienia przepisu, należy ocenić jako zbyt pochopną. Problem bowiem nie zniknął. Wciąż wymaga stosownego unormowania na poziomie krajowego prawa karnego, a z całą pewnością – czego zresztą dowiodła podjęta próba legislacyjna – nie jest to zadanie łatwe.

<sup>12</sup> Pkt 20 preambuły Rozporządzenia Nr 376/2014.

<sup>13</sup> Pkt 39 i 41 preambuły Rozporządzenia Nr 376/2014.

<sup>14</sup> Pkt 43 preambuły Rozporządzenia Nr 376/2014.

W Rozporządzeniu Nr 376/2014 można wskazać konkretne zapisy, które wyraźnie wskazują na konieczność zagwarantowania osobom przekazującym informacje dotyczące bezpieczeństwa swego immunitetu odnośnie do odpowiedzialności za ich wcześniejsze zachowanie, do którego odnoszą się przekazane przez nich dane. Przykładowo, stosownie do pkt. 37: „(...) pracownicy lub personel kontraktowy nie powinni ponosić jakiegokolwiek uszczerbku z powodu informacji przekazanych zgodnie z niniejszym rozporządzeniem, z wyjątkiem przypadków umyślnego naruszenia przepisów lub w przypadku gdy doszło do wyraźnego i poważnego zlekceważenia oczywistego ryzyka i poważnego zaniedbania zawodowego obowiązku zachowania staranności bezsprzecznie wymaganej w danych okolicznościach, powodującego możliwą do przewidzenia szkodę na osobie lub na mieniu lub poważnie narażającego na szwank poziom bezpieczeństwa lotniczego”. Z cytowanych postanowień jednoznacznie wynika, że brak ponoszenia negatywnych konsekwencji („uszczerbku”) przez osobę denuncjującą nie dotyczy szczególnych przypadków (można je określić mianem kwalifikowanych), które stanowią wyjątkowe sytuacje. Chodzi bowiem o umyślne (a przeto popełnione z zamiarem) naruszenie przepisów bądź też szczególnie naganne zaniedbania – „wyraźne i poważne zlekceważenie oczywistego ryzyka; poważne zaniedbanie zawodowego obowiązku zachowania staranności bezsprzecznie wymaganej w danych okolicznościach”. Takie rozwiązanie jest w pełni zasadne. Trudno bowiem w podobnych sytuacjach bronić zasadności wyłączenia odpowiedzialności karnej z uwagi na późniejszą denuncjację sprawcy.

Analizując treść powoływanego rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) z perspektywy funkcji prawa karnego, zauważalna jest odmienna optyka. W wymiarze prawa karnego dopuszczenie się czynu prawnokarnie relewanego zasadniczo wiąże się z koniecznością zastosowania wobec jego sprawcy środków prawnokarnej reakcji. Ich aplikacja nie jest przy tym uzasadniona jedynie celem zapobiegania w przyszłości występowaniu czynów godzących w podlegającą prawnokarnej ochronie dobra prawne (funkcja ochronna prawa karnego). Istotne znaczenie ma bowiem także funkcja sprawiedliwościowa prawa karnego, która nastawiona jest na przeszłość. Chodzi o odpowiednią reakcję na zaatakowanie dobra prawnego<sup>15</sup>. Z odmiennym podejściem mamy natomiast do czynienia w wypadku zasady *Just Culture*. Jak wprost wskazuje się w art. 1 ust. 2 Rozporządzenia Nr 376/2014, „jedynym celem zgłaszania zdarzeń jest zapobieganie wypadkom i incydentom, a nie przypisywanie winy lub odpowiedzialności”. Nadto, „celem wymiany informacji o zdarzeniach powinno być przede wszystkim zapobieganie wypadkom i incydentom lotniczym”, a „nie powinna być ona wykorzystywana do przypisywania winy lub odpowiedzialności ani do analizy porównawczej skuteczności działania w dziedzinie bezpieczeństwa”. W cytowanych zapisach wyraźnie akcentuje się nastawienie na przyszłość, a nie analizę przestanków odpowiedzialności za podjęte wcześniej zachowanie, do którego odnosi się zgłoszenie. Na

<sup>15</sup> W. Wróbel, A. Zoll, Polskie prawo karne. Część ogólna, Kraków 2010, s. 43.

gruncie regulacji prawno-karnych nie możemy jednak abstrahować od tego, co się wydarzyło, chyba że istnieje szczególna regulacja, która bazując przede wszystkim na racjach kryminalno-politycznych, gwarantuje określone koncesje osobie, która zdecyduje się m.in. na podjęcie czynności mających zneutralizować zagrożenie, jakie wcześniej stworzyła, ujawnienie faktu popełnienia przestępstwa i okoliczności, w jakich doszło do jego popełnienia, bądź też naprawienie wyrządzonej czynem karalnym szkody. W świetle powyższego oczywista jest sprzeczność założeń, na których bazują podstawy odpowiedzialności karnej w wymiarze funkcji sprawiedliwościowej prawa karnego, z założeniami aksjologicznymi właściwymi dla *non-punitive culture*, a związanymi z szeroko rozumianymi obowiązkami raportowania i bezpieczeństwem operacyjnym. Nie ulega wątpliwości, że wykorzystując system zgłoszeń (dowolnych i obowiązkowych), można wprost przyczynić się do zapobieżenia wystąpieniu wielu działań lub zaniechań.

Rozważając zagadnienie skonstruowania szczegółowej prawno-karnej regulacji, która implementowałaby na grunt polskiego ustawodawstwa karnego rozwiązania normatywne wynikające z zasady *Just Culture*, należy mieć na względzie jeszcze jeden aspekt. Otóż w sferze ochrony bezpieczeństwa w komunikacji powietrznej – a o to tu przecież w istocie chodzi – nie każde naruszenie obowiązujących procedur oznacza realizację znamion typu czynu zabronionego. Mogą bowiem wystąpić takie sytuacje, że niedopełnienie pewnych wymogów formalnych nie będzie się wiązało z groźbą odpowiedzialności karnej za stworzenie zagrożenia dla bezpieczeństwa komunikacji lotniczej, a będzie jedynie elementem ocenianym negatywnie z punktu widzenia standardów zarządzania lub polityki jakości. Z tego też względu jako wstępny warunek stworzenia regulacji należy przyjąć precyzyjne ustalenie, jakich typów czynów karalnych ma ona dotyczyć.

Prawidłowe implementowanie zasady *Just Culture* na grunt polskiego ustawodawstwa karnego wymaga objęcia nią wyłącznie przestępstw i wykroczeń nieumyślnych dotyczących bezpieczeństwa operacyjnego w lotnictwie cywilnym. Jest to bardzo istotne ograniczenie, eliminujące sprawców czynów zabronionych, w wypadku których *prima facie* można by uznać za zasadne stworzenie specyficznej prawno-karnej konstrukcji odpowiadającej zasadzie *Just Culture*. Spośród przepisów rozdziału XXI KK, zatytułowanego „Przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji”, chodzić by mogło o przestępstwo z art. 179. Polega ono na tym, że sprawca, wbrew szczególnemu obowiązkowi, m.in. dopuszcza do ruchu pojazd (nie tylko mechaniczny) w stanie bezpośrednio zagrażającym bezpieczeństwu w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym. W tym wypadku mamy jednak do czynienia z umyślnym typem czynu przestępnego, a jego sprawca wykluczony jest z zakresu stosowania zasady *Just Culture*. Dopuszczenie się takiego czynu przestępnego nieumyślnie nie jest relewantne z punktu widzenia podstawy odpowiedzialności karnej opisanej w art. 179 KK, a w konsekwencji bezprzedmiotowe byłoby tworzenie klauzuli wyłączonej karalność.

Przestępstwem, do którego mogłaby mieć zastosowanie regulacja tworzona w oparciu o zasadę *Just Culture*, jest natomiast czyn spenalizowany w art. 174 § 2



KK. Trzeba jednak pamiętać, że swoisty czynny żal w odniesieniu do sprawcy tego typu czynu przestępnego przewiduje już art. 176 § 1 KK. W tym wypadku z przywileju bezkarności może skorzystać sprawca, który „dobrowolnie uchylił grożące niebezpieczeństwo”. Ze względu jednak na to, że powołany przepis nie precyzuje, w jakim to ma nastąpić trybie (relevantne znaczenie ma jedynie efektywne uchylenie zaistniałego stanu bezpośredniego niebezpieczeństwa katastrofy w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym), wystarczające będzie zawiadomienie przez sprawcę o bezpośrednim niebezpieczeństwie wystąpienia zdarzenia, które to zawiadomienie doprowadziło przez działanie odpowiednich służb do uchylenia niebezpieczeństwa<sup>16</sup>. Mając powyższe na względzie, sens tworzenia kolejnej klauzuli bezkarności w odniesieniu do sprawcy przestępstwa z art. 174 § 2 KK istnieje tylko przy założeniu, gdy uznamy, że na przywilej bezkarności zasługuje również denuncjator w innej sytuacji. Wydaje się jednak, że z tak daleko idącej koncesji<sup>17</sup> winny mieć możliwość skorzystania jedynie te osoby, które efektywnie zapobiegły naruszeniu dobra prawnego przez zneutralizowanie bezpośredniego niebezpieczeństwa katastrofy.

Powyższe uwagi można odnieść także do przestępstwa nieumyślnego spowodowania bezpośredniego niebezpieczeństwa zdarzenia zagrażającego życiu lub zdrowiu wielu osób albo mieniu w wielkich rozmiarach (art. 164 § 2 KK). Ustawową klauzulę bezkarności w odniesieniu do sprawcy tego czynu przestępnego przewiduje art. 169 § 1 KK.

## Uwagi końcowe

Konkludując, wypada stwierdzić, że czynione w ramach niniejszego opracowania uwagi przekonują, iż praktyczna aplikacja zasady *Just Culture* w stosunku do sprawców przestępstw spenalizowanych w obowiązującym Kodeksie karnym może być w znacznej części oparta na już funkcjonujących regulacjach, w szczególności instytucji czynnego żalu. Pamiętajmy przy tym, że w każdej sytuacji zachowanie sprawcy po popełnieniu przestępstwa ma znaczenie dla rodzaju i wymiaru stosowanych wobec niego konsekwencji prawno-karnych (art. 53 KK). Z kolei w zakresie przestępstw i wykroczeń spenalizowanych w PrLoT zdecydowana większość z nich – z uwagi na swoją normatywną charakterystykę – nie nadaje się do tego, aby ich sprawców objąć procedurą *Just Culture*. W wypadku niektórych warto natomiast rozważyć wprowadzenie szczegółowej regulacji przewidującej określone koncesje w zakresie następstw prawno-karnych związanych z ich popełnieniem. Dotyczy to w szczególności stosunkowo częstych w praktyce przypadków naruszenia podczas wykonywania lotu przepisów dotyczących ruchu lotniczego obowiązujących w danym obszarze (art. 212 ust. 1 pkt 1 litera a) PrLoT)

<sup>16</sup> G. Bogdan, [w:] A. Zoll (red.), Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz. Tom II, Warszawa 2013, s. 471–472.

<sup>17</sup> Odnotujemy, że aplikacja obecnego art. 176 § 1 KK jest dla sprawcy korzystniejsza niż regulacja funkcjonująca w Kodeksie karnym z 1969 r. (art. 141 KK). Wówczas bowiem, gdy „sprawca własnym działaniem w całości albo w części odwrócił grożące niebezpieczeństwo”, sąd mógł jedynie zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary albo odstąpić od jej wymierzenia.

bądź też naruszenia wydanych na podstawie art. 119 ust. 2 PrLot zakazów lub ograniczeń lotów w przestrzeni powietrznej wprowadzonych z uwagi na bezpieczeństwo publiczne bądź wymogi wojskowego wykorzystania przestrzeni powietrznej (art. 212 ust. 1 pkt 1 litera c) PrLot) czy też naruszenia obowiązków związanych z eksploatacją i utrzymaniem zdolności statku powietrznego do lotu (art. 210 ust. 1 pkt 10 PrLot). Zastrzec przy tym należy wyraźnie, że muszą być one popełnione nieumyślnie, przy założeniu, że wykluczone są te wynikające z „rażącego niedbalstwa”. Z dobrodziejstwa takiej regulacji może skorzystać wyłącznie osoba przekazująca informacje o zdarzeniu lotniczym. Ważne jest również wprowadzenie ograniczenia czasowego, do jakiego można dokonać skutecznej denuncjacji organowi ścigania. Dobrym rozwiązaniem, funkcjonującym chociażby w obecnym Kodeksie karnym (m.in. art. 229 § 6, art. 230a § 3 KK), jest przyjęcie, że powinno to nastąpić zanim organ ścigania dowiedział się o fakcie popełnienia czynu karalnego. Zakres denuncjacji winien obejmować wszystkie istotne okoliczności popełnionego przestępstwa lub wykroczenia.

Niniejsze krótkie opracowanie miało przede wszystkim zwrócić uwagę na istniejący problem funkcjonowania zasady *Just Culture* z perspektywy podstaw odpowiedzialności karnej, a także przedstawienia najważniejszych problemów wykładniczych, jakie wymagają na tym tle rozstrzygnięcia. Należy przy tym wspomnieć, że sami przedstawiciele branży lotniczej wiążą z omawianą zasadą możliwość depenalizacji szeregu czynów opisanych w przepisach PrLot. Wyrażamy nadzieję, że tych kilka refleksji zaowocuje głębszą dyskusją, w ramach której dojdzie do ewentualnego wypracowania szczegółowych formuł jurydycznych określających politykę *Just Culture* z perspektywy podstaw odpowiedzialności karnej.

# The *Just Culture* Policy in civil aviation, from the point of view of basic criminal liability

## Summary

The *Just Culture* – understood as the principle (culture) of fair treatment – was introduced to the Polish legal system under Regulation (EU) No 376/2014 of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014. This is particularly important with regard to liability, including criminal law liability, in civil aviation. According to this regulation, neither the operators directly involved, nor other parties, are penalised for their actions, omissions or decisions taken in proportion to their experience and training. Under this principle, however, gross negligence, wilful infringements and any actions causing losses are not tolerated. The regulatory scope is defined this way on the basis of the assumption that reporting events and acting on information about the events is the main pillar of safety in aviation operations in general. If this is the case, it is essential that the notifying party and the entity responsible for gathering information trust each other. The *Just Culture* principle constitutes an invitation for the parties engaged in aviation operations to report information regarding safety, on the assumption that these parties should not be liable for the infringement of legal norms. This article is an attempt to point out the existing problem of the *Just Culture* principle from the perspective of basic criminal liability, as well as presenting the most important interpretational problems that must be resolved in this context.



# Fiskalny warunek regresji karania w prawie karnym skarbowym – problemy teorii i praktyki

Krzysztof Czichy\*

## Streszczenie

Jednym z podstawowych celów postępowania w sprawie o przestępstwa skarbowe lub wykroczenia skarbowe jest wyrównanie spowodowanego takim czynem zabronionym uszczerbku finansowego Skarbu Państwa, jednostki samorządu terytorialnego lub innego uprawnionego podmiotu. Niniejszy artykuł skupia się na problemach interpretacyjnych sformułowań zawartych w Kodeksie karnym skarbowym<sup>1</sup>, jakie napotykają przedstawiciele nauki oraz praktyki.

Obecnie nie budzi zastrzeżeń teza, że cała filozofia represji karnej skarbowej jest na wskroś pragmatyczna oraz utylitarna i opiera się na priorytecie celu egzekucyjno-kompensacyjnego przed represją. Ten priorytet stanowi *signum temporis* współczesnej polityki kryminalnej w prawie karnym skarbowym<sup>2</sup>. Przejawia się ona w szeregu instytucji KKS, które przewidują możliwość złagodzenia odpowiedzialności karnej lub nawet całkowitego jej wyłączenia pod warunkiem wyrównania uszczerbku finansowego wierzyciela daninowego.

Specyficzna filozofia karania wynika z szeregu okoliczności, takich jak ekonomiczny charakter przestępczości skarbowej, ponadindywidualne i odtwarzalne dobro chronione przepisami KKS (dzięki czemu szkodę można wyrównać w prosty sposób poprzez uiszczenie określonej sumy pieniężnej), wreszcie brak głębszych

\* Doktor nauk prawnych, wykładowca w Wyższej Szkole Finansów i Prawa w Bielsku-Białej.

<sup>1</sup> Ustawa z 10.9.1999 r. – Kodeks karny skarbowy, tekst jedn. Dz.U. z 2013 r. poz. 186 ze zm., dalej jako: KKS.

<sup>2</sup> Z. Siwik, Kodeks karny skarbowy. Ogólne zasady odpowiedzialności i karania, Przegląd Podatkowy 1999, Nr 12, s. 31.

etyczno-moralnych korzeni, co jest charakterystyczne dla powszechnego prawa karnego.

Jednym z centralnych pojęć, jakimi posługują się instytucje KKS realizujące zasadę priorytetu egzekucji nad represją, jest „uszczerplenie należności publicznoprawnej”. Konstrukcja tego pojęcia i sposób jego rozumienia mają istotny wpływ na funkcjonalność badanych instytucji „degresji karania”, ponieważ stanowi ono przedmiot egzekwowania.

Legalna **definicja należności publicznoprawnej** określona została w art. 53 § 26 i 26a KKS. Zgodnie z tymi przepisami jest to należność państwowa lub samorządowa będąca przedmiotem przestępstwa skarbowego lub wykroczenia skarbowego. Należnością państwową jest podatek stanowiący dochód budżetu państwa, należność z tytułu rozliczenia udzielonej dotacji lub subwencji lub należność celna, a należnością samorządową – podatek stanowiący dochód jednostki samorządu terytorialnego lub należność z tytułu rozliczenia udzielonej dotacji lub subwencji (§ 26). W ujęciu KKS należnością publicznoprawną, w tym podatkiem, jest także należność stanowiąca przychód budżetu ogólnego Wspólnot Europejskich lub budżetu zarządzanego przez Wspólnoty Europejskie lub w ich imieniu, w rozumieniu wiążących Polskę przepisów prawa Unii Europejskiej, będąca przedmiotem przestępstwa skarbowego lub wykroczenia skarbowego (§ 26a). Oba te przepisy przewidują trzy rodzaje należności publicznoprawnej: państwową, samorządową (komunalną) oraz wspólnotową. Wyszczególnia się w doktrynie, że pojęcie należności publicznoprawnej występuje w części ogólnej KKS w art. 13 § 1, art. 14, art. 15, art. 16 § 2, art. 17 § 1 pkt 1, art. 19 § 2, art. 36 § 2, art. 37 § 1 pkt 1 i § 2, art. 38 § 2 pkt 1, art. 41 § 2 i 3 oraz art. 44 § 2 i 3. W materialnoprawnej części szczególnej KKS operuje już pojęciem narażenia na uszczerplenie „określonej” należności Skarbu Państwa bądź samorządu, np. podatku, cła (np. art. 54 § 1, art. 55 § 1, art. 56 § 1, art. 63 § 6 i 7, art. 65 § 3, art. 76 § 1, art. 86 § 1), lub narażenia „finansów publicznych” na uszczerplenie (art. 82). Natomiast ogólnie o „należności publicznoprawnej” mówi się w wielu przepisach części procesowej i wykonawczej KKS (art. 131, art. 143 § 1 pkt 1, art. 145 § 2 pkt 2, art. 146 § 1, art. 156 § 3, art. 161 § 1, art. 163 i 180 § 2)<sup>3</sup>.

**Należność publicznoprawna uszczuplona czynem zabronionym** jest to wyrażona liczbowo kwota pieniężna, od której uiszczenia lub zadeklarowania uiszczenia w całości lub w części osoba zobowiązana uchyliła się i w rzeczywistości ten uszczerbek finansowy nastąpił (art. 53 § 27 KKS). W doktrynie podkreśla się, że definicja ta wprowadza dwa elementy powiązane relacją przyczynowości: zachowanie się osoby zobowiązanej polegające na uchyleniu się od uiszczenia, względnie od zadeklarowania uiszczenia (poprzednik) oraz wystąpienie w rzeczywistości uszczerbku finansowego (następnik). Obecnie w przepisach ogólnych odwołanie się do tej definicji występuje tylko przy określeniu niektórych podstaw nadzwyczajnego obostrzenia kary (art. 37 § 1 pkt 1 KKS i art. 38 § 2 KKS), szczególnym

<sup>3</sup> T. Grzegorzczuk, Kodeks karny skarbowy. Komentarz, Warszawa 2009, s. 225–226.

czynnym żalu (art. 16a KKS), definiowaniu szkodliwości społecznej czynu (art. 53 § 7 KKS), wypadku mniejszej wagi (art. 53 § 8 KKS). W innych przepisach części ogólnej warunek uiszczenia należności publicznoprawnej sprowadza się natomiast do uregulowania „wymagalnej” należności<sup>4</sup>.

Poza zakresem pojęcia należności publicznoprawnej uszczuplonej czynem zabronionym pozostaje sytuacja doprowadzenia czynem zabronionym do powstania nienależnego zwrotu podatkowej lub celnej należności publicznoprawnej oraz nienależnej wypłaty i pobrania dotacji lub subwencji (art. 76, 82, 92 KKS), jak również doprowadzenie do nienależnego zwrotu wydatków z ustawy z 29.8.2005 r. o zwrocie osobom fizycznym niektórych wydatków związanych z budownictwem mieszkaniowym<sup>5</sup> (art. 76a KKS). We wszystkich tych przypadkach brak jest bowiem osoby zobowiązanej do uiszczenia lub zadeklarowania uiszczenia kwoty pieniężnej<sup>6</sup>.

Kolejne pojęcie, czyli **narażenie<sup>7</sup> na uszczuplenie należności publicznoprawnej** czynem zabronionym, jest to spowodowanie konkretnego niebezpieczeństwa takiego uszczuplenia, co oznacza, że zaistnienie uszczerbku finansowego jest wysoce prawdopodobne, choć nie musi nastąpić (art. 53 § 28 KKS)<sup>8</sup>.

W nauce powszechnego prawa karnego wskazuje się na komplementarny charakter typów narażenia dobra prawnego na niebezpieczeństwo w stosunku do typów naruszenia dobra prawnego. Typy narażenia są zrelacjonowane do typów naruszenia dobra<sup>9</sup>. Z odmienną sytuacją mamy do czynienia na gruncie KKS. Wiele przepisów przewidujących typy narażenia konkretnego na niebezpieczeństwo uszczuplenia podatku (np. art. 54 KKS czy art. 55 KKS) nie ma swoich odpowiedników w postaci typów uszczuplenia. W związku z tym *G. Łabuda* podnosi, że patrząc ściśle literalnie np. na art. 54 KKS, można powiedzieć, że sprawca, który powoduje uszczuplenie podatku (czyli realny uszczerbek), nie wypełnia znamion tego przepisu, gdyż opisane w nim zachowanie ma „tylko” narażać podatek na uszczuplenie. Dopiero odwołując się do ogólnych założeń KKS, głównie przepisów części ogólnej, w których pojęcie uszczuplenia występuje jako przestanka modyfikująca odpowiedzialność (np. art. 37 § 1 pkt 1 KKS), oraz stosując wnioskowanie *a minori ad maius*, można przypisać odpowiedzialność z art. 54 KKS nie tylko temu, kto podatek naraził na uszczuplenie, ale również temu, kto go rzeczywiście uszczuplił. Autor wyprowadza stąd wniosek, że na gruncie KKS istnieją czyny polegające na naruszeniu dobra prawnego jako „kontynuacje” czynów konkretnego narażenia na niebezpieczeństwo. Z faktu, że ustawodawca nie rozróżnia typów

<sup>4</sup> *T. Grzegorzczak, op. cit.*, s. 227.

<sup>5</sup> Dz.U. z 2005 r. Nr 177, poz. 1468 ze zm.

<sup>6</sup> *P. Kardas, G. Łabuda, T. Razowski*, Kodeks karny skarbowy. Komentarz, Warszawa 2010, s. 493.

<sup>7</sup> W wyniku nowelizacji z 2005 r. dokonano bardzo istotnej zmiany, polegającej na usunięciu z wielu przepisów obowiązku uiszczenia również należności publicznoprawnej narażonej na uszczuplenie. Doszło zatem do zracjonalizowania zasady priorytetu egzekucji dainin publicznych nad represją poprzez ograniczenie wymogu uiszczenia należności publicznoprawnej (lub natożenia obowiązku jej uiszczenia) tylko do sytuacji, w których rzeczywiście została ona uszczuplona czynem zabronionym. Zobacz: *L. Wilk, J. Zagrodnik*, Kodeks karny skarbowy. Komentarz, Warszawa 2007, s. 75.

<sup>8</sup> Narażenie na uszczuplenie występuje jako znamię wielu czynów zabronionych (np. art. 54–56, 76, 82, 86–88, 92 KKS), natomiast wielkość (rozmiar) narażenia jest we wszystkich wypadkach znamieniem łagodzącym lub powodującym przekwalifikowanie czynu do grona wykroczeń skarbowych. Porównaj: *T. Grzegorzczak, op. cit.*, s. 228.

<sup>9</sup> *K. Buchata, A. Zoll*, Polskie prawo karne, Warszawa 1995, s. 138.

narażenia podatku na uszczuplenie i typów uszczuplenia podatku, wyprowadza kolejny wniosek, że zarówno realne uszczuplenie, jak i narażenie na uszczuplenie zostały usytuowane na jednym szczeblu społecznej szkodliwości. Dopiero urzeczywistnienie przez sprawcę uszczuplenia w określonej wysokości (np. dużej) wpływa na wyższy stopień społecznej szkodliwości czynu i wywołuje reakcję w postaci obligatoryjnego nadzwyczajnego obostrzenia kary. Wskazuje to, że zachowanie polegające na naruszeniu dobra prawnego może być w znacznym zakresie tak samo negatywnie wartościowane przez ustawodawcę jak zachowania polegające tylko na narażeniu dobra, co wydaje się niestuszne z punktu widzenia założeń aksjologicznych polskiego systemu prawa karnego<sup>10</sup>.

W obronie rozwiązania przyjętego w KKS podnosi się jednak wiele argumentów. Istnieje bowiem zasadnicza różnica pomiędzy np. narażeniem życia na niebezpieczeństwo i spowodowaniem śmierci z jednej strony a narażeniem podatku na uszczuplenie i spowodowaniem uszczuplenia z drugiej. W praktyce, jeśli sprawca zatajenia bądź oszustwa sam podatku nie zapłaci lub organy egzekucyjne bardzo szybko go nie ściągną, to jeszcze przed wszczęciem postępowania karnego skarbowego albo najpóźniej w jego toku narażenie na uszczuplenie przekształca się w uszczuplenie, gdyż upływa termin płatności podatku. Jeżeli np. sprawca podał nieprawdę w deklaracji lub zeznaniu, zanim zostanie to ujawnione, z reguły upływa termin płatności podatku, po którym mamy już do czynienia z uszczupleniem. Niebezpieczeństwo uszczuplenia podatku cechuje więc znaczny dynamizm rozwojowy wynikający z samego faktu upływu czasu. Stąd brak odpowiedników typów narażenia na uszczuplenie w postaci typów uszczuplenia ma znaczenie tylko w zakresie odmiennych funkcji, jakie te pojęcia pełnią<sup>11</sup>.

W literaturze karnej skarbowej podkreśla się, że ocena stopnia prawdopodobieństwa uszczerbku powinna być dokonywana *ex post*, gdyż takie podejście pozwala na pełniejsze oraz wszechstronniejsze uwzględnienie wszystkich czynników decydujących o prawdopodobieństwie negatywnego skutku, a także umożliwia redukcję błędów wynikających z deficytu informacji *ex ante*. Natomiast ocena *ex ante* powinna mieć charakter korygujący przypisanie odpowiedzialności karnej skarbowej z uwagi na czynniki subiektywne<sup>12</sup>.

W ocenie ustawodawcy rozróżnienie pojęć uszczuplenia oraz narażenia na uszczuplenie należności publicznoprawnej wynika z odmiennych funkcji, jakie pojęcia te mają wypełnić na gruncie KKS. Należność uszczuplona spełnia funkcję przesłanki stosowania niektórych instytucji modyfikujących odpowiedzialność (np. czynny żal, dobrowolne poddanie się odpowiedzialności, odstąpienie od wymierzenia kary, warunkowe przedterminowe zwolnienie) oraz wpływających na wymiar kary – zwyczajny (np. okoliczność wpływająca na wymiar kary) i nadzwyczajny (np. nadzwyczajne obostrzenie kary). Natomiast narażenie na uszczuplenie

<sup>10</sup> G. Łabuda, Z problematyki narażenia na niebezpieczeństwo uszczuplenia należności publicznoprawnej w prawie karnym skarbowym, Prok. i Pr. 2000, Nr 11, s. 84–86.

<sup>11</sup> L. Wilk, Szczególne cechy odpowiedzialności za przestępstwa i wykroczenia podatkowe, Katowice 2006, s. 63–64.

<sup>12</sup> G. Łabuda, Z problematyki..., *op. cit.*, s. 89.

pełni głównie funkcję znamienia ograniczającego stopień penalizacji w poszczególnych dyspozycjach karnoskarbowych (zwłaszcza podatkowych i celnych). Obie te okoliczności wpływają jednak na ocenę społecznej szkodliwości czynu<sup>13</sup>. Zaznacza się przy tym w doktrynie, że ustawodawca nie dyferencjuje przestępstw i wykroczeń narażenia na niebezpieczeństwo oraz przestępstw i wykroczeń naruszenia<sup>14</sup>. Usytuowane one zostały na jednym szczeblu społecznej szkodliwości. Dopiero urzeczywistnienie przez sprawcę określonego kwotowo uszczuplenia wpływa na wyższy stopień szkodliwości czynu<sup>15</sup> i wywołuje reakcję w postaci obligatoryjnego obecnie obostrzenia kary.

W literaturze podnosi się, że zdefiniowane w art. 53 § 27 i 28 KKS pojęcia uszczuplenia i narażenia na uszczuplenie odnoszą się do dwóch rodzajów skutków: materialnego (uszczuplenie) oraz sytuacyjnego (narażenie na uszczuplenie). W obu przypadkach mamy do czynienia z zachowaniami o charakterze skutkowym (materialnym), a nie bezskutkowym (formalnym). W każdym bowiem występuje zmiana w układzie elementów rzeczywistości określonej przez przepisy prawa podatkowego, oderwana od samego zachowania sprawcy<sup>16</sup>. Sygnalizuje się jednak odmienny sposób widzenia tej kwestii, a mianowicie pogląd, według którego czynu polegające na narażeniu należności publicznoprawnej na uszczuplenie są czynami formalnymi (bezsukotkowymi), gdyż trudno tu jakoby mówić o układzie sytuacyjnym powodującym zmianę w świecie zewnętrznym<sup>17</sup>.

Podsumowując rozważania w tym zakresie, wydaje się, że pojęcia „zmiana w świecie zewnętrznym” nie należy ograniczać do fizycznego jej rozumienia, lecz należy rozumieć także w znaczeniu społeczno-prawnym<sup>18</sup>.

Zgodnie z art. 53 § 29 KKS przepisy § 27 i § 28 (definicje legalne należności publicznoprawnej uszczuplonej czynem zabronionym oraz narażenia na uszczuplenie) stosuje się odpowiednio do określeń: „kwota niewpłaconego podatku”, „nienależny zwrot należności celnej lub umorzenie należności celnej należnej do zapłacenia”, „nienależny zwrot należności podatkowej”, „nie pobiera podatku”, „nie wpłaca w terminie podatku”, „pobranie podatku”, „pobranego podatku nie wpłaca”, „podatek” oraz „wyplata lub pobranie nienależnej, nadmiernej lub wykorzystanej niezgodnie z przeznaczeniem dotacji lub subwencji”. W literaturze podnosi się, że dzięki temu przepisowi zarówno pojęcie uszczuplenia, jak i narażenia na uszczuplenie zostały rozszerzone<sup>19</sup> na pozostałe występujące w całym kodeksie określenia. Przeciwną interpretację prezentuje G. Łabuda, który argumentuje, że gdyby wolą normodawcy było przydanie tym pojęciom znaczenia uszczuplenia należności publicznoprawnej (narażenia na uszczuplenie), to posłużyłby się formułą typu „w rozumieniu kodeksu należnością publicznoprawną

<sup>13</sup> Rządowe uzasadnienie..., *op. cit.*, s. 59; Zobacz też: Z. Siwik, Projekt kodeksu karnego skarbowego – o kierunkach zmian w materialnoprawnych przepisach części ogólnej, *CzPKiNP* 1978, Nr 1–2, s. 59–60.

<sup>14</sup> L. Wilk, Zasada priorytetu egzekucji nad represją w prawie karnym skarbowym, *Prok. i Pr.* 2012, Nr 7–8, s. 10.

<sup>15</sup> G. Łabuda, *Z problematyki...*, *op. cit.*, s. 84.

<sup>16</sup> L. Wilk, *Szczególnie...*, *op. cit.*, s. 65.

<sup>17</sup> Z. Radzikowska, [w:] G. Bogdan, A. Nita, Z. Radzikowska, A. Świątłowski, *Kodeks karny skarbowy z komentarzem*, Gdańsk 2000, s. 118.

<sup>18</sup> Zobacz np.: A. Koch, Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 27.11.2002 r., I CKN 1245/00, *OSP* 2004, Nr 11, poz. 139.

<sup>19</sup> T. Grzegorzczak, *op. cit.*, s. 271; L. Wilk, *J. Zagrodnik, op. cit.*, s. 179.

uszczupłą czynem zabronionym jest także kwota niewpłaconego podatku”. Konstrukcja odpowiedniego stosowania z art. 53 § 29 KKS, zdaniem tego autora, pozwala jedynie na określenie znaczenia wskazanych w tym przepisie pojęć<sup>20</sup>.

Od wejścia w życie nowelizacji z 2005 r.<sup>21</sup> przepisy KKS przewidujące, że warunkiem zastosowania określonej instytucji degresji karania realizującej priorytet egzekucji nad represją jest uiszczenie należności publicznoprawnej będącej przedmiotem czynu zabronionego, wyraźnie stanowią, że chodzi wyłącznie o należności rzeczywiście uszczuplone. Jest to przejawem dostosowania karnoskarbowego egzekwowania podatków do egzekwowania zaległości podatkowych w trybie administracyjnym.

Przewidując warunek uiszczenia jedynie uszczuplonej należności publicznoprawnej i rezygnując z warunku uiszczenia w tych sytuacjach, w których miało miejsce wyłącznie narażenie należności publicznoprawnej na uszczuplenie, ustawodawca – jak się wydaje – przeoczył przepis art. 16a KKS, w którym w dalszym ciągu przewidziany jest warunek uiszczenia należności publicznoprawnej „uszczuplonej” lub „narażonej na uszczuplenie”. Przepis w tym zakresie ewidentnie odstaje od wszystkich pozostałych przepisów wyrażających priorytet egzekucji nad represją.

Wskazać również należy na rozróżnienie na wykroczenia lub przestępstwa skarbowe „polegające na uszczupleniu” i te, „w związku z którymi nastąpiło uszczuplenie”. Ze względu na fakt, że ustawodawca nie podaje definicji czynu „polegającego na uszczupleniu”, w literaturze rozważa się możliwość nadania mu znaczenia występującego w języku potocznym. W ten sposób należałoby przyjąć, że wszędzie tam, gdzie skutek popełnienia czynu zabronionego dochodzi do uszczuplenia, mamy do czynienia z czynem polegającym na tym uszczupleniu. Na przeszkodzie do przyjęcia takiego wniosku stoi jednak okoliczność, że wiele regulacji KKS posługuje się innym określeniem. Mowa o tych konstrukcjach, gdzie ustawodawca używa określenia: „w związku z którym nastąpiło uszczuplenie”, mającego połączyć uszczuplenie z czynem karnym skarbowym, np. art. 17 § 1 pkt 1 KKS. Określenie „w związku z którym nastąpiło uszczuplenie” zakreśla zatem szerszy krąg przestępstw i wykroczeń skarbowych od określenia „polega na”. W ocenie *G. Łabudy* i *T. Razowskiego* uszczuplenie należności publicznoprawnej może nastąpić praktycznie w związku z każdym przestępstwem skarbowym lub wykroczeniem skarbowym, niezależnie od tego, czy jest to czyn naruszenia dobra prawnego, konkretnego narażenia na niebezpieczeństwo, czy też narażenia abstrakcyjnego. Zdaniem autorów określenie „w związku” oznacza powiązanie przyczynowe pomiędzy dwoma elementami: czynem oraz uszczupleniem. Jeżeli tylko przyczyną uszczuplenia jest w konkretnym układzie faktycznym przestępstwo lub wykroczenie skarbowe, zasadne będzie twierdzić, że w związku z czynem uszczuplenie nastąpiło. Inaczej rzecz się ma z czynami polegającymi na uszczupleniu. Odpada szerokie zakreślenie desygnatów tego terminu, gdyż istniałaby obawa, że

<sup>20</sup> P. Kardas, G. Łabuda, T. Razowski, *op. cit.*, s. 497.

<sup>21</sup> Ustawa z 28.7.2005 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny skarbowy oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2005 r. Nr 178, poz. 1479.



będą one tożsame z desygnatami czynów, w związku z którymi nastąpiło uszczuplenie. Należy zatem termin ten wykładać w sposób węższy. Polegającymi na uszczupieniu są zatem takie czyny, które w zestawach swoich znamion ustawowych posiadają ujęte jako skutek znamię uszczuplenia oraz narażenia na uszczuplenie. Jeżeli znamię takie nie pełni funkcji skutku, pełniąc zarazem funkcję znamienia modalnego albo znamienia tworzącego typ zmodyfikowany (jeżeli w typie podstawowym brak znamienia uszczuplenia lub narażenia na uszczuplenie będącego skutkiem), czyn nie polega na uszczupieniu<sup>22</sup>.

Rodzi się zatem pytanie, czy art. 16 § 2 KKS nie za wąsko zakreśla zakres czynów, do których ma zastosowanie wymóg uiszczenia<sup>23</sup>. Dlaczego ma on mieć zastosowanie tylko do tych czynów, które „polegają na uszczupieniu”? Dostosowanie w tej kwestii terminologii art. 16 § 2 KKS do pozostałych przepisów realizujących priorytet egzekucji przed represją mogłoby rozszerzyć zakres działania omawianej zasady przez instytucję czynnego żalu.

Wszystkie przepisy KKS przewidujące warunek uiszczenia uszczuplonej (lub wyjątkowo także w art. 16a KKS narażonej na uszczuplenie) należności publicznoprawnej dla zastosowania określonej instytucji degresji karania, realizującej priorytet egzekucji nad represją, każdorazowo podkreślają, że należność ta powinna być uiszczona w „całości”.

Zgodnie z art. 51 § 1 Ordynacji podatkowej<sup>24</sup> podatek niezapłacony w terminie staje się zaległością podatkową. Podkreśla się, że prawnopodatkowe pojęcie zaległości podatkowej jest częściowo tożsame z pojęciem uszczuplenia należności publicznoprawnej, gdyż przepis art. 53 § 27 KKS stanowi wyraźnie, że należność uszczuplona jest to kwota, której albo nie zadeklarowano, albo nie uiszczono. Uchylenie się od uiszczenia podatku powoduje „uszczerbek finansowy” po stronie wierzyciela podatkowego, który poczynszy od dnia, w którym upływa termin płatności podatku, powinien dysponować kwotą tego podatku, lecz nią nie dysponuje, bo nie została wpłacona<sup>25</sup>. Nie sposób zatem zgodzić się z prezentowanymi niekiedy poglądami, że w przypadku powstania zaległości nie następuje uszczerbek, gdyż budżetowi nadal przysługuje wiarygodność z tytułu należności podatkowej, celnej itd.<sup>26</sup> Posiadanie wiarygodności nie jest przecież tożsame z posiadaniem określonej sumy na rachunku bankowym.

W literaturze podkreśla się, że uszczuplenie należności publicznoprawnej jest tylko jedną z postaci uszczerbku finansowego. Inną jest doprowadzenie do nienależnego zwrotu należności publicznoprawnej (art. 76, 92 KKS), do umorzenia należności celnej do zapłaty (art. 92 KKS) oraz do nienależnego zwrotu wydatków (art. 76a KKS). Podobnie różną od uszczuplenia należności publicznoprawnej

<sup>22</sup> G. Łabuda, T. Razowski, Wybrane zagadnienia noweli kodeksu karnego skarbowego z 28.7.2005 r., [w:] Nowa kodyfikacja karna. Krótkie komentarze, z. 34, Warszawa 2006, s. 148–149.

<sup>23</sup> Obecnie KKS, określając obowiązek uiszczenia uszczuplonej należności publicznoprawnej, posługuje się sformułowaniem bezosobowym „uiszczono”, co wskazuje, że obowiązek ten może zostać spełniony również przez inną osobę. Jedyny wyjątek stanowi art. 16a KKS, w którym wyraźnie zaznaczono, że może tego dokonać wyłącznie sprawca.

<sup>24</sup> Ustawa z 29.8.1997 r. – Ordynacja podatkowa, tekst jedn. Dz. U. z 2015 r. poz. 613, dalej jako: OrdPU.

<sup>25</sup> L. Wilk, J. Zagrodnik, *op. cit.*, s. 231.

<sup>26</sup> A. Bartosiewicz, R. Kubacki, Kodeks karny skarbowy. Przestępstwa i wykroczenia podatkowe oraz dewizowe, Warszawa 2010, s. 236.

postacią uszczerbku finansowego jest doprowadzenie do nienależytej wypłaty i pobrania dotacji lub subwencji (art. 82 KKS)<sup>27</sup>.

Rozważając kwestie pojęcia szkody bezpośredniej i jej zakresu, należy zadać pytanie, czy sprawca zobowiązany jest również do uiszczenia odsetek od zaległości podatkowej. Przepisy kodeksu wymagają bowiem uiszczenia należności publicznoprawnej „w całości”.

W tej kwestii zarysowały się w doktrynie dwie grupy poglądów<sup>28</sup>.

Pierwsza opiera się na wykładni przepisów OrdPU i wynikającego z nich faktu, że podatek, który nie został zapłacony w terminie, przekształca się w zaległość podatkową, od której nalicza się odsetki (art. 51, 52 i 53 OrdPU). Jeżeli dokonana przez podatnika wpłata po terminie nie będzie pokrywała kwoty zaległości podatkowej wraz z odsetkami za zwłokę, zaliczy się ją proporcjonalnie na poczet kwoty zaległości podatkowej oraz kwoty odsetek za zwłokę w stosunku, w jakim w dniu wpłaty pozostaje kwota zaległości podatkowej do kwoty odsetek za zwłokę (art. 55 § 2 OrdPU)<sup>29</sup>. Powyższa regulacja oznacza zatem, że gdyby do właściwego organu wpłacono jedynie kwotę odpowiadającą swą wielkością kwocie niezapłaconego w terminie podatku, oznaczałoby to, że i tak nie dopełniono obowiązku uiszczenia uszczuplonej należności publicznoprawnej w całości (część wpłaconej kwoty została by bowiem zaliczona na poczet odsetek)<sup>30</sup>.

Przeciwnicy tego stanowiska<sup>31</sup> podnoszą z kolei, że zgodnie z art. 53 § 30 KKS pojęcie podatku ma znaczenie nadane mu w OrdPU oraz przepisach wykonawczych. W żadnym zaś z tych przepisów nie stwierdzono, że oznacza ono także odsetki od zaległości podatkowej. OrdPU bowiem postuluje się dwoma pojęciami: zaległości podatkowej oraz odsetek za zwłokę, które są jedynie skutkiem automatycznym istnienia zaległości. Nie oznacza to jednak, że wchodzi w zakres pojęcia zaległości podatkowej<sup>32</sup>. Funkcja egzekucyjna prawa karnego skarbowego oczywiście przemawia za przyjęciem, że wymóg uiszczenia należności w całości oznacza uiszczenie wraz z ewentualnymi odsetkami. Wykładnia funkcjonalna zderza się jednak w tym miejscu ze ściśle literalną, a ta ostatnia działa na korzyść sprawcy. Ponadto problemem tutaj jest także nakładanie się sankcji prawa finansowego (do nich należą np. odsetki) na sankcje prawa karnego<sup>33</sup>.

Należy podzielić argumentację prezentowaną przez drugą grupę autorów. W prawie podatkowym pojęcie odsetek za zwłokę jest bowiem odrębne od pojęcia sa-

<sup>27</sup> P. Kardas, G. Łabuda, T. Razowski, *op. cit.*, s. 494.

<sup>28</sup> Oczywiście szczegółowe przedstawienie prezentowanych tez wykraczałoby poza ramy niniejszego opracowania. W przedmiocie istnienia podstaw prawnych do zasądzenia odsetek w sprawach przestępstw i wykroczeń skarbowych zobacz szerzej: P. Lewczyk, Problematyka odsetek w postępowaniu karnym skarbowym, *Prok. i Pr.* 2014, Nr 2, s. 114–126.

<sup>29</sup> G. Bogdan, A. Nita, J. Raglewski, A. Światłowski, Kodeks karny skarbowy z komentarzem, Gdańsk 2000, s. 71; A. Bartosiewicz, R. Kubacki, Zaniechanie ukarania sprawcy przestępstwa skarbowego, Warszawa 2003, s. 20; V. Konarska-Wrżosek, T. Oczkowski, Prawo karne skarbowe. Zagadnienia materialnoprawne i wykonawcze, Toruń 2005, s. 186; M. Klubińska, I. Sepioto, Kompensacja w prawie karnym skarbowym, [w:] Z. Cwiągalski, G. Martyniak, Karnomaterialne i procesowe aspekty naprawienia szkody, Warszawa 2010, s. 84; A. Błachnio, Pozytywne uwarunkowania dobrowolnego poddania się odpowiedzialności w Kodeksie karnym skarbowym (część 1), *Prok. i Pr.* 2014, Nr 3, s. 138.

<sup>30</sup> T. Grzegorzczak, *op. cit.*, s. 147.

<sup>31</sup> F. Prusak, Kodeks karny skarbowy. Komentarz, t. I. Komentarz do art. 1–53 KKS, Kraków 2006, s. 633.

<sup>32</sup> L. Wilk, Niektóre zagadnienia związane z uiszczeniem uszczuplonego podatku przez sprawcę czynu zabronionego, *Prok. i Pr.* 2003, Nr 4, s. 39.

<sup>33</sup> L. Wilk, Zagadnienia materialnego prawa karnego skarbowego, Toruń 2004, s. 78–79.



mego podatku. Należy przy tym zaznaczyć, że opisanego wyżej sporu przedstawiciele doktryny nie są w stanie rozstrzygnąć samodzielnie. Waga prezentowanych argumentów, a przede wszystkim konsekwencje, jakie z tego wynikają dla praktyki, wymagają jednoznacznego rozstrzygnięcia tej kwestii przez ustawodawcę. Takie postulaty zgłaszane są zresztą w literaturze od lat, jednak do chwili obecnej nie doczekały się realizacji. Brak stosownej regulacji w tym zakresie godzi w gwarantującą funkcję prawa karnego skarbowego. Zasadą jest, że odsetki za zwłokę wpłacane są bez wezwania organu podatkowego (art. 55 § 1 OrdPU), zaś ich wysokość nalicza samodzielnie podatnik (art. 53 § 3 OrdPU). Jeżeli podatnik pomylił się przy obliczaniu odsetek, to zastosowanie znajdzie opisana wcześniej zasada zaliczania wpłat niepokrywających w całości kwoty zaległości podatkowej wraz z odsetkami (art. 55 § 2 OrdPU), co prowadzi do przyjęcia, że wymóg uiszczenia uszczuplonej należności publicznoprawnej w całości nie został spełniony do końca.

Warunkiem zastosowania np. instytucji czynnego żalu jest wpłacenie w terminie wyznaczonym przez uprawniony organ postępowania przygotowawczego wymagalnej uszczuplonej należności publicznoprawnej w całości. Jeżeli założymy, że obowiązek ten dotyczy również uiszczenia odsetek, to rodzi się pytanie, czy wyznaczając konkretny termin, organ powinien również wskazać kwotę do zapłaty. Jeżeli wyznaczy na zapłatę np. maksymalny 14-dniowy termin, wskazanie zaległości wraz z należnymi odsetkami będzie raczej niemożliwe, ponieważ nie będzie wiadomo, którego dnia nastąpi zapłata. Jeżeli wskaże tylko należność główną, a sprawca błędnie wyliczy wysokość odsetek, nie zostanie spełniony podstawowy warunek skorzystania z instytucji czynnego żalu czy też dobrowolnego poddania się odpowiedzialności. Natomiast zasada lojalności procesowej wymaga, aby sprawca został poinformowany, w jakiej dokładnie wysokości musi dokonać wpłaty, aby móc skorzystać z dobrodziejstwa tej czy innej instytucji przewidującej regresję karania, lub też stworzenia mechanizmu, który umożliwi mu „dopłatę” różnicy w przypadku dokonania zapłaty w nieprawidłowej wysokości.

Na marginesie rozważań należy zadać pytanie, czy ze względu na specyfikę regulacji karnoskarbowej ustawodawca nie powinien iść o krok dalej i rozszerzyć zasadę priorytetu egzekucji przed represją oraz związane z nią instytucje umożliwiające zastosowanie łagodniejszej odpowiedzialności karnej również na przypadku jedynie częściowego uiszczenia uszczuplonej należności publicznoprawnej. Dla przykładu, w sytuacji dokonania wpłaty połowy wymaganej kwoty kara orzeczona powinna być w dolnych granicach ustawowego zagrożenia lub nieznacznie powyżej tej granicy. Możliwe byłoby również wprowadzenie zasady proporcjonalnego zmniejszenia kary w stosunku do wielkości wpłaconej kwoty. To ostatnie rozwiązanie ma jednak dość istotną wadę. Sztywne określenie, że proporcję należy liczyć w odniesieniu do górnej bądź dolnej granicy ustawowego zagrożenia, nie uwzględnia bowiem okoliczności danego czynu i zasad sądowego wymiaru kary. W przypadku podziału czynu na przestępstwo i wykroczenie skarbowe oraz zagrożenia karą pozbawienia wolności możliwe byłoby wprowadzenie obligatoryjnego zawieszenia wykonania tej kary.

Oczywiście dyskusja nad kształtem takiego uregulowania czy w ogóle sensem jego wprowadzenia powinna się rozpocząć dopiero po przeprowadzeniu badań empirycznych nad skalą zjawiska uporczywego niepłacenia podatku oraz ewentualnymi korzyściami z wprowadzenia regulacji degresji karania. Niemniej jednak wydaje się, że z punktu widzenia interesu fiskalnego korzystniejsze będzie odzyskanie przynajmniej części należności i redukcja odpowiedzialności sprawcy niż sztywne trzymanie się reguły „wszystko albo nic”.

Wspomniana już nowelizacja z 28.7.2005 r. polegała również na rezygnacji z wymogu uiszczenia należności publicznoprawnej w sytuacjach, gdy nie jest ona wymagalna. We wszystkich zatem przepisach KKS wyrażających priorytet egzekucji nad represją wyraźnie postanowiono, że chodzi o uiszczenie „wymagalnej” należności publicznoprawnej uszczuplonej popełnionym czynem lub w związku z którym nastąpiło uszczuplenie.

Pojęcie „wymagalnej” uszczuplonej należności publicznoprawnej stało się ostatnio przedmiotem interpretacji sądowej. W wyroku z 9.1.2012 r. Sąd Najwyższy stanął na stanowisku, że należność wymagalna to taka, której organ podatkowy może skutecznie dochodzić za pomocą dostępnych mu środków prawnych. Oznacza to, że określenie przez sąd obowiązku uiszczenia tej należności, w orzeczeniu kończącym postępowanie w sprawie przestępstwa skarbowego, musi być poprzedzone wydaniem przez organ podatkowy decyzji wymiarowej ustalającej należność publicznoprawną nałożoną na podmiot zobowiązany i uzyskaniem przez tę decyzję cechy wykonalności na skutek uprawomocnienia się albo nadania rygoru natychmiastowej wykonalności orzeczeniu ustalającemu zobowiązanie podatkowe<sup>34</sup>.

Orzeczenie to spotkało się z powszechną krytyką. W szczególności *L. Wilk* zarzucił, że sąd niesłusznie utożsamia „wymagalność”, która odnosi się do należności publicznoprawnej, czy też ściślej roszczenia wierzyciela daninowego o jej zapłatę, z „wykonalnością”, która z kolei odnosi się do decyzji podatkowej. Każda należność, nie tylko publicznoprawna, jest wymagalna, jeżeli może być dochodzona za pomocą dostępnych środków prawnych. Kwestia wykonalności czy to wyroku, czy decyzji ustalającej lub określającej zobowiązanie podatkowe to inna sprawa, związana z możliwością wdrożenia postępowania egzekucyjnego, a nie z wymagalnością roszczenia o zapłatę podatku lub innej należności. Ponadto, zdaniem autora, sąd zdaje się nie dostrzegać, że istnieją dwa różne sposoby powstania zobowiązań podatkowych, tzn. że powstają one nie tylko w drodze wydania i doręczenia decyzji wymiarowej (o której mowa w tezie powyższego orzeczenia), ale również *ex lege* z chwilą zaistnienia zdarzenia, z którym ustawa podatkowa wiąże powstanie takiego zobowiązania. W tym drugim przypadku nadejście terminu wykonania zobowiązania podatkowego powoduje, że staje się ono wymagalne, a konsekwencją tego jest prawo wierzyciela do żądania zaspokojenia oraz obowiązek dłużnika spełnienia tego świadczenia<sup>35</sup>. Podatnik, aby wy-

<sup>34</sup> Wyrok SN z 9.1.2012 r., V KK 327/11, OSNKW 2012, Nr 3, poz. 30.

<sup>35</sup> Zobacz: *O. Łunarski*, Zapłata podatku, Gdańsk 2002, s. 84; *R. Mastalski, J. Zubrzycki*, Ordynacja podatkowa. Komentarz, Wrocław 1998, s. 54.

konać w terminie zobowiązanie podatkowe powstające z mocy prawa, powinien najpóźniej w dniu ustawowo oznaczonym jako termin płatności dokonać zapłaty podatku. Jeśli tego nie uczyni lub zapłaci podatek w wysokości niższej od należnej, to w świetle art. 51 § 1 OrdPU powstaje zaległość podatkowa, zaś w świetle art. 53 § 27 KKS uszczuplenie należności publicznoprawnej.

Prawnopodatkowe pojęcie „zaległości podatkowej” jest szersze od karnoskarbowego pojęcia „uszczuplenia należności publicznoprawnej” w tym sensie, że „zaległość” może, lecz nie musi być rezultatem czynu karnoskarbowego, podczas gdy „uszczuplenie” wiąże się tylko z przestępstwem lub wykroczeniem skarbowym. Oba pojęcia łączy cecha wymagalności, której nie należy jednak utożsamiać z wykonalnością, gdyż ta ostatnia odnosi się do określonego etapu dochodzenia wymagalnej należności.

Gdyby przyjąć interpretację Sądu Najwyższego, to w każdym przypadku, gdy sądowi przyjdzie zastosować jedną z licznych instytucji degresji karania zawierającą wymóg uiszczenia wymagalnej uszczuplonej należności publicznoprawnej, a brak będzie decyzji podatkowej cechującej się wykonalnością, pozostaje do wyboru:

- 1) zawiesić postępowanie w oparciu o przepis art. 114a KKS, oczekując na pre-judikat, lub
- 2) zastosować daną instytucję degresji karania bez obowiązku uiszczenia uszczuplonej należności publicznoprawnej, przyjmując, że nie jest ona wymagalna.

Oba rozwiązania wydają się nie do przyjęcia. Pierwsze przeczy bowiem założeniu jak najszybszego osiągnięcia celu egzekucyjnego, co wynika z art. 2 ust. 1 pkt 4 KPK<sup>36</sup> w zw. z art. 113 § 1 KKS oraz art. 114 KKS, drugie z kolei wprost niweczy możliwość realizacji celu egzekucyjnego i sprzeciwia się zasadzie priorytetu egzekucji nad represją<sup>37</sup>.

Z kolei *J. Duży* zadaje pytanie, czy sprawcy, co do których wszczęto postępowanie podatkowe, a następnie zawieszono je w oczekiwaniu na wyniki toczącego się równoległe postępowania karnego, mogą być pewni swojej bezkarności, skoro jedno postępowanie warunkuje drugie, co może doprowadzić do sytuacji, że nie zakończy się żadne z nich. Taki obraz dysfunkcyjnego systemu prawa jawi się autorowi po analizie nie tylko wypowiedzi Sądu Najwyższego, ale i orzeczeń sądów apelacyjnych<sup>38</sup>.

Z zawartych w KKS definicji narażonej lub uszczuplonej należności publicznoprawnej nie wynika żadna przesłanka, by to organ podatkowy miał wypełnić je treścią. Traktowanie zatem uzyskania decyzji podatkowej jako warunku *sine qua non* postępowania karnego jest nieporozumieniem. Stanowi konsekwencję ułoż-

<sup>36</sup> Ustawa z 6.6.1997 r. – Kodeks postępowania karnego, Dz.U. Nr 89, poz. 555 ze zm., dalej jako: KPK.

<sup>37</sup> *L. Wilk*, Glosa do wyroku SN z 9.1.2012 r., V KK 327/11, OSP 2012, Nr 7–8, poz. 81.

<sup>38</sup> Jako przykład wskazuje tutaj wyrok SA w Krakowie z 20.4.2000 r., II Aka 32/00, KZS 2000, z. 6, poz. 15, w którym stwierdzono, że: „samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego (art. 8 § 1 KPK) nie uprawnia do dokonywania dowolnych ustaleń w zakresie obowiązku podatkowego. Skoro ustalenie istnienia tego obowiązku (bądź braku powinności) oraz wysokości podatku należy do organów skarbowych pod kontrolą sądu administracyjnego, zapadające w odnośnym postępowaniu decyzje należy traktować jako rozstrzygnięcia „kształtujące stosunek prawny” (art. 8 § 2 KPK) i uznawać za wiążące w postępowaniu karnym”. *J. Duży*, Glosa do wyroku SN z 9.1.2012 r., V KK 327/11, LEX.

samiania pojęć, których utożsamiać nie należy. Wywołują one bowiem różne skutki na różnych płaszczyznach prawnych („wymagalne zobowiązanie podatkowe” – na gruncie prawa podatkowego, „uszczuplona lub narażona na uszczuplenie należność publicznoprawna” – na gruncie prawa karnego). Świadczą o tym m.in. odmienne sposoby egzekwowania tych kwot (a niekiedy nawet odrębne kwoty) w konsekwencji ustaleń dokonanych przez różne organy, w całkowicie odrębnych i autonomicznych względem siebie postępowaniach, oraz inne terminy przedawnienia. Ponadto z zasady samodzielności jurysdykcyjnej sądu karnego wynika, że ma on prawo do samodzielnego wyliczenia uszczuplonej lub narażonej na uszczuplenie należności publicznoprawnej oraz ustalenia w związku z tym, że doszło do złamania przepisów prawa finansowego<sup>39</sup>.

## The fiscal condition for punishing depression in fiscal penal law – theory and practice issues

### Summary

One of the basic objectives of fiscal law proceedings on fiscal offences or fiscal misdemeanors is to compensate for the financial detriment incurred by the State Treasury, local government or other entitled party as a result of the offence. This publication focuses on the problems with interpretation of the provisions and wording of the Fiscal Penal Code encountered by academics and practicing lawyers.

---

<sup>39</sup> *Ibidem*; J. Duży, Kompetencja sądu karnego do ustalenia kwoty uszczuplonego podatku, Prok. i Pr. 2014, Nr 1, s. 106–120.

# Instytucja ułaskawienia z perspektywy międzynarodowej – wybrane aspekty

*Piotr Kosmaty\**

## Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie instytucji ułaskawienia na tle prawno-porównawczym w kontekście przepisów ustaw zasadniczych obowiązujących w wybranych państwach europejskich oraz analiza orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w tym przedmiocie.

W artykule omówiono przyjęte przez polskiego ustawodawcę rozwiązania regulujące akt łaski. Skupiono się przy tym na podkreśleniu, że jest to pozasądowy instrument korygowania wymierzonych sankcji publicznoprawnych, którego kryteriami stosowania winny być: sprawiedliwość, humanitaryzm oraz racjonalność. W dalszej części opracowania dokonano analizy ułaskawienia na tle konstytucji wybranych państw. Zarysowaniu uległy przy tym ogólne cechy charakterystyczne postępowania o ułaskawienie łączące uregulowania przyjęte w różnych państwach, jak też wskazujące na elementy różnicujące to postępowanie. W ostatniej części artykułu przedstawiono zarys linii orzeczniczej Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPCz) dotyczącej prawa łaski. Zobowiązanie do przestrzegania prawa międzynarodowego wynikające z art. 9 Konstytucji RP stanowi bowiem, że wiążące normy prawa międzynarodowego odgrywają ważną rolę w dekodowaniu uregulowań instrumentów prawnych, w tym także instytucji ułaskawienia. Końcowo wskazano na rolę Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE) w kontekście omawianej problematyki, wskazując przy tym, że jest ona niewielka z uwagi na odmienny charakter działania zawierający się w zapewnieniu jednolitej wykładni prawa Unii Europejskiej.

\* Prokurator Prokuratury Okręgowej w Krakowie delegowany do Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury.

## Ułaskawienie w prawie polskim

Instytucja ułaskawienia ma swoje korzenie w art. 139 Konstytucji RP, zgodnie z którym prawo łaski stosuje Prezydent RP. Ustawa zasadnicza wyłącza jednak możliwość zastosowania ułaskawienia wobec osób skazanych przez Trybunał Stanu. Przewidziana na mocy Konstytucji możliwość ułaskawienia jest emanacją naczelną w procesie karnym, a także w samym demokratycznym państwie prawa zasady humanitaryzmu. Jej celem jest doprowadzenie do tego, by wymierzona skazanemu i wykonywana wobec niego kara nie była niesprawiedliwa, niehumanitarna i nieracjonalna. Ponadto ma służyć temu, aby *summum ius* nie doprowadziło do *summa iniuria*. Mechanizm aktu łaski polega więc na stworzeniu skazanemu korzystnej dla niego zmiany skutków prawnych powstałych na mocy orzeczenia sądowego. Jest to instrument prawny cechujący się najmniejszym stopniem formalizmu w porównaniu z innymi instytucjami prawnymi pozwalającymi na uchylenie skutków skazania (kasacji, wznowienia postępowania).

W pełni należy podzielić pogląd Sądu Najwyższego, zgodnie z którym akt łaski z samej swej istoty powinien być stosowany jedynie wówczas, gdy wymagają tego względy humanitaryzmu i sprawiedliwości, a nie można im zadośćuczynić w drodze postępowania sądowego<sup>1</sup>. Instytucja ułaskawienia stanowi zatem szczególną formę ingerencji w fazę wyrokowania, aczkolwiek jej celem nie jest korygowanie prawnych czy faktycznych ustaleń postępowania sądowego, bowiem temu służą nadzwyczajne środki odwoławcze, takie jak kasacja czy wznowienie postępowania<sup>2</sup>. O ile te dwie ostatnie instytucje mogą doprowadzić nawet do uniewinnienia skazanego, o tyle akt łaski dotyczyć może jedynie orzeczenia o karze i skutków skazania, ale już nie kwestii winy.

Ułaskawienie jest stosunkiem prawnym jednostronnie zobowiązującym, gdzie podmiotami są: organ stosujący prawo łaski (najczęściej głowa państwa) oraz osoba, wobec której jest ono stosowane. Przedmiotem zaś jest podjęcie decyzji o złagodzeniu lub darowaniu karnoprawnych sankcji lub konsekwencji ich zastosowania. Jest to niewątpliwie stosunek prawnokonstytucyjny, w którym normy karnoprosesowe odgrywają rolę pomocniczą (służebną), np. formułowanie opinii dla organu ułaskawiającego.

Z punktu widzenia teoretycznoprawnego akt łaski charakteryzuje się:

- 1) władczą i niezaskarżalną ingerencją władzy wykonawczej we władzę sądowniczą,
- 2) ograniczeniem tej ingerencji jedynie do karnoprawnych sankcji i konsekwencji ich zastosowania,
- 3) koniecznością działania li tylko na korzyść sprawcy (procesowa zasada nieporzadzania sytuacji skazanego).

<sup>1</sup> Postanowienie SN z 2.5.1975 r., II KO 5/75, OSPIKA 1976, Nr 4, poz. 73.

<sup>2</sup> J. Grajewski, [w:] J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Ptachta, Kodeks postępowania karnego. Tom II. Komentarz do art. 425–673, Kraków 2003, s. 405.



Nie ulega wątpliwości, że konkretny akt łaski może wykraczać poza pewne ograniczenia przewidziane w ustawach karnych, gdyż jest to pozasądowy instrument korygowania wymierzonych sankcji publicznoprawnych. Kryteriami stosowania utaskawienia winny być: sprawiedliwość, humanitaryzm oraz racjonalność. W tej konfiguracji na czoło wysuwa się niewątpliwie sprawiedliwość jako pierwszoplanowa wartość prawa. W tym miejscu pamiętać należy, że nie istnieje kara „równa” przestępstwu, a jedynie może być ona „stosowna” do niego. Z kolei utaskawienie, ucieleśniając zasadę humanitaryzmu, stoi na straży naczelnej zasady prawa karnego, w myśl której kara nie powinna przysparzać skazanemu zbędnych cierpień, a jej celem nie jest poniżanie godności ludzkiej. Utaskawienie pełni również ważką funkcję społeczną. Przejawia się to tym, że akt łaski to nie to, co się skazanemu należy, lecz to, na co społeczeństwo może sobie pozwolić w stosunku do przestępcy bez własnego uszczerbku. Niewątpliwie utaskawienie, jako jeden z przejawów naruszenia klasycznej zasady trójpodziału władzy, powinno być stosowane nader powściągliwie, służąc jedynie wyjątkowym sytuacjom, gdzie wymierzona lub wykonywana kara jawi się jako wysoce niehumanitarna, niesprawiedliwa czy nieracjonalna.

Akt łaski jako niesformalizowany instrument kontroli orzeczeń może mieć charakter całkowity, polegający na darowaniu skazanemu pełnej kary. Może także przybrać postać łaski częściowej, polegającej na złagodzeniu orzeczonej kary poprzez chociażby darowanie tylko niektórych spośród orzeczonych i niewykonanych jeszcze kar lub ich złagodzenie przez obniżenie ich wysokości (np. z 2 lat pozbawienia wolności do 1 roku pozbawienia wolności). Prezydent dysponuje swobodą decyzji w przedmiocie zakresu utaskawienia. Warto jednak nadmienić, że w przypadku skorzystania przez niego z łaski częściowej, sprowadzającej się do złagodzenia wysokości orzeczonych kar, nie mogą one przekraczać górnej ani dolnej granicy przewidzianej dla jej danego rodzaju. Innymi słowy, nie jest możliwe złagodzenie w drodze aktu łaski przykładowo kary dożywotniego pozbawienia wolności do kary 35 lat pozbawienia wolności czy kary 6 miesięcy ograniczenia wolności do kary 10 dni ograniczenia wolności<sup>3</sup>.

Na podkreślenie zasługuje stanowisko doktryny, zgodnie z którym instytucja utaskawienia powinna stanowić swoisty wentyl bezpieczeństwa w stosowaniu prawa, pozwalający na uchylenie lub złagodzenie w pewnych sytuacjach – ze względów sprawiedliwościowych lub humanitarnych – skutków prawnych orzeczeń skazujących za popełnienie czynów zabronionych<sup>4</sup>. Utaskawienie ma na celu dostosowanie wyroku skazującego do zmienionych warunków faktycznych, odnoszących się przede wszystkim do skazanego. Istotny jest tu wzgląd na zasadę humanitaryzmu, a zatem zbadanie, czy w danych okolicznościach zastosowana sankcja nie stała się nadmierna. Uwzględnienie zasady humanitaryzmu to uwzględnienie szczególnej sytuacji skazanego<sup>5</sup>.

<sup>3</sup> M. Jachimowicz, Utaskawienie, Prokuratura Okręgowa w Zielonej Górze, <http://www.zielona-gora.po.gov.pl/index.php?id=26>, dostęp: 26.9.2016 r.

<sup>4</sup> A. Murzynowski, Refleksje na temat instytucji utaskawienia w świetle aktualnego stanu prawnego, [w:] Państwo. Społeczeństwo. Jednostka. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Leszkowi Kubickiemu, Warszawa 2003, s. 486–487.

<sup>5</sup> P. Rogoziński, Instytucja utaskawienia w prawie polskim, Warszawa 2009, s. 85.

## Ułaskawienie na tle konstytucji wybranych państw – analiza prawnoporównawcza

Przegląd konstytucji wybranych państw europejskich pozwala na dokonanie generalnego stwierdzenia, że co do zasady regulują one najważniejsze (w opinii ustrojodawców) kwestie związane z postępowaniem ułaskawieniowym. Ustawy zasadnicze wskazują organ uprawniony do dokonania aktu łaski oraz zawierają unormowania dotyczące ważności takiej decyzji, rozstrzygając w przedmiocie, czy akt łaski wymaga dla swej ważności jedynie podpisu decydenta, czy też wymagany jest jeszcze dodatkowy podpis (kontrasygnata). Czynnikiem łączącym uregulowania przyjęte w różnych państwach jest także indywidualny charakter aktu łaski, bowiem jest on podejmowany wobec konkretnej osoby, a nie grupy osób, oraz ostateczny charakter decyzji podjętej w tym przedmiocie przez głowę państwa, gdyż nie został przewidziany jakiegokolwiek tryb jej weryfikacji.

Podzielając wyrażone w doktrynie stanowisko<sup>6</sup>, należy podkreślić różnicę w normatywnym ukształtowaniu postępowania ułaskawieniowego, która tylko z pozoru może się wydawać mało istotna. Chodzi mianowicie o wyraźne odesłanie przez konstytucję do ustawy regulującej tok postępowania w przedmiocie ułaskawienia lub jego brak. To rozróżnienie ma istotne znaczenie dla dekodowania uprawnień głowy państwa w zakresie omawianej instytucji. W pierwszym przypadku bowiem jest ona związana uregulowaniami aktu normatywnego, zaś w drugim – ustawa (nawet jeżeli zostanie wydana) nie stanowi dla decydenta ograniczeń w przedmiocie wyboru sposobu procedowania dotyczącego ułaskawienia. Wynika to z faktu konstytucyjnego uregulowania tej instytucji, co powoduje, że to z ustawy zasadniczej muszą wynikać wszelkie jej ograniczenia.

Do różnic w ukształtowaniu instytucji ułaskawienia przez konstytucje poszczególnych państw europejskich należy również przyjęty przez niektóre z nich zakaz wydania aktu łaski wobec osób należących do określonej kategorii bez zgody wskazanego organu. Zakaz ten nie ma zatem charakteru bezwzględnego, ale ma aspekt formalny. Tytułem przykładu wskazać należy Konstytucję Islandii, która w art. 29 stanowi, że ułaskawienie ministra nie może nastąpić bez zgody parlamentu (*Althingu*)<sup>7</sup>.

Model instytucji ułaskawienia przyjęty w polskim porządku prawnym jest dominujący w Europie. Celem ilustracji prawnoporównawczej wskazać należy na Konstytucję Republiki Portugalskiej z 2.4.1976 r.<sup>8</sup>, statuującą w ramach kompetencji własnych prezydenta republiki uprawnienie do łagodzenia i darowania kar po uzyskaniu kontrasygnaty rządu. Jest to jednak wymóg tylko formalny, bowiem prezydent nie jest związany stanowiskiem rządu.

<sup>6</sup> Porównaj: K. Kaczmarczyk-Klak, Postępowanie ułaskawieniowe w świetle Konstytucji RP na tle porównawczym, *Ius Novum* 2011, Nr 4, s. 47–48.

<sup>7</sup> Konstytucja Republiki Islandii, tłum. i wstęp J. Osiński, Warszawa 2009.

<sup>8</sup> Konstytucja Republiki Portugalskiej z 2.4.1976 r., <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/portugalia-s.html>, dostęp: 26.9.2016 r.



Z kolei rozwiązanie przyjęte na Łotwie<sup>9</sup> przyznaje prezydentowi uprawnienie do utaskawiania przestępców skazanych prawomocnym wyrokiem sądowym. Akt łaski – odmiennie niż w polskim porządku prawnym – wymaga dla swej ważności kontrasygnaty premiera lub właściwego ministra, a zatem nie jest to prerogatywa prezydenta. Konstytucja wskazuje organ właściwy do podjęcia decyzji w przedmiocie utaskawienia oraz formę aktu łaski, stanowiąc, że decyzja w tym przedmiocie przybiera postać zarządzenia, i pozostawia aktowi prawnemu niższego rzędu – ustawie – określenie trybu wykonywania tego uprawnienia<sup>10</sup>.

Odmienne do większości uregulowań europejskich dużą szczegółowością w zakresie instytucji utaskawienia charakteryzuje się Federalna Ustawa Konstytucyjna Republiki Austrii z 1.10.1920 r.<sup>11</sup>, stanowiąca w art. 65 ust. 2 lit. c, że prezydent federalny w pojedynczych przypadkach ma prawo do utaskawienia skazanych prawomocnym wyrokiem sądowym, złagodzenia i zmiany wymierzonych przez sąd kar, złagodzenia skutków prawnych i zatarcia skazania w drodze utaskawienia, a poza tym umorzenia postępowania karno-sądowego w sprawach czynów zagrożonych karą ściganych z oskarżenia publicznego. Szczegółowość przyjętej ustawy zasadniczej dotyczy również kwestii proceduralnych, bowiem w art. 67 ust. 1 określony został organ właściwy do wydania aktu łaski: prezydent federalny, który może utaskawić osobę skazaną prawomocnym wyrokiem sądowym, a także uwolnić osobę od odpowiedzialności karnej w drodze tzw. abolicji indywidualnej. Prezydent działa w tym wypadku na wniosek rządu federalnego lub upoważnionego ministra, co nie wyklucza działania z urzędu, jeżeli ustawa konstytucyjna na to zezwoli. Model utaskawienia przyjęty w Austrii nie należy do dyskrecjonalnych uprawnień prezydenta, ponieważ dla swej ważności wymaga kontrasygnaty Kanclerza Federalnego lub upoważnionego ministra, chyba że ustawa konstytucyjna stanowi inaczej.

Oryginalnym rozwiązaniem cechuje się Konstytucja Federalna Konfederacji Szwajcarskiej z 18.4.1999 r.<sup>12</sup>, która uprawnienie do rozstrzygnięcia w sprawach utaskawień i amnestii przypisuje nie głowie państwa, ale Zgromadzeniu Federalnemu. Rozwiązanie przyznające Zgromadzeniu Federalnemu uprawnienie do zastosowania prawa łaski jest rozwiązaniem niespotykanym w innych systemach prawnych. Specyficzne ukształtowanie tej instytucji z pewnością można wiązać z odmiennym niż w pozostałych państwach europejskich historycznie ukształtowanym ustrojem politycznym, opartym na federacji demokratycznej oraz parlamentarnej, z mocno zakorzenioną instytucją referendum oraz silną pozycją parlamentu.

Z kolei w Niemczech, pomimo słabej pozycji ustrojowej prezydenta, zachował on uprawnienia tradycyjnie przysługujące głowie państwa, w tym prawo łaski. Z uwagi na fakt, że Niemcy są państwem federacyjnym, prawo łaski należy do

<sup>9</sup> Konstytucja Łotwy, tłum. L. Gołubiec, Warszawa 2001.

<sup>10</sup> Porównaj: K. Kaczmarczyk-Ktak, Postępowanie utaskawieniowe..., *op. cit.*, s. 47–48.

<sup>11</sup> Konstytucja Austrii, tłum. i wstęp P. Czarny i B. Naleziński, Warszawa 2004.

<sup>12</sup> Konstytucja Federalna Konfederacji Szwajcarskiej z 18.4.1999 r., <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/szwajcaria.html>, dostęp: 26.9.2016 r.

kompetencji władz zarówno federalnych, jak i poszczególnych krajów związkowych (landów). Stan ten powoduje, że z omawianego prawa korzysta się nader szeroko, traktując je w zasadzie jako akt o charakterze administracyjnym. Zgodnie z art. 60 ust. 2 Konstytucji RFN z 23.5.1949 r.<sup>13</sup> prezydent korzysta z tego prawa w imieniu związku (w stosunku do orzeczeń organów federalnych). Ułaskawienie od wyroków organów krajowych przysługuje właściwemu organowi kraju, którym zazwyczaj jest jego premier. Tryb postępowania w przedmiocie ułaskawienia określony jest w niemieckim prawie dokładnie rozporządzeniem ministra sprawiedliwości. Akt łaski prezydenta musi być – zgodnie z art. 58 powołanej Konstytucji – kontrasygnowany przez właściwego członka rządu.

W porównaniu z uregulowaniami obowiązującymi w Niemczech, we Francji Konstytucja V Republiki z 4.10.1958 r. ogranicza możliwość szerokiego stosowania ułaskawienia. Jest to niewątpliwie wynikiem postrzegania tego prawa jako reliktu władzy królewskiej, który nie pasuje do liberalnych założeń ustrojowych państwa. Prezydent zatem może stosować prawo łaski, ale po zasięgnięciu opinii Najwyższej Rady Sądownictwa. Opinia nie ma charakteru wiążącego, choć w praktyce decyzje głowy państwa się jej nie sprzeciwiają. Stosując prawo łaski, prezydent wydaje dekret, który podlega kontrasygnacji premiera lub ministra sprawiedliwości. Jeżeli minister sprawiedliwości stwierdzi brak podstaw do ułaskawienia, może wnioski o łaskę odrzucić. W doktrynie francuskiej uważa się bowiem, że łaska nie powinna wkraczać w dziedzinę innych środków prawnych.

## **Ułaskawienie a prawo międzynarodowe – analiza w kontekście orzecznictwa ETPCz i TSUE**

Zobowiązanie do przestrzegania prawa międzynarodowego wynikające z art. 9 Konstytucji RP stanowi, że wiążące normy prawa międzynarodowego odgrywają ważną rolę w dekodowaniu uregulowań instrumentów prawnych, w tym także instytucji ułaskawienia. Zatem, o ile Konstytucja RP nie zawiera odmiennych uregulowań w przypadku skazania przez sąd polski oraz sąd zagraniczny, gdyż ułaskawiona może być każda osoba, której wykonanie kary reguluje prawo polskie, o tyle takie odmiennie zastrzeżenie może się pojawić w umowie międzynarodowej, wykluczającej przykładowo możliwość ułaskawienia. Zastrzeżenie takie jest natomiast dla prezydenta wiążące<sup>14</sup>.

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych<sup>15</sup> w art. 6 ust. 4 stanowi, że każdy skazany na śmierć ma prawo ubiegać się o ułaskawienie lub zmianę kary. Amnestia, ułaskawienie lub zmiana kary śmierci mogą być zastosowane we wszystkich przypadkach. Fakt, że w państwach europejskich nie funkcjonuje kara śmierci, nie oznacza, że wskazany przepis MPPoIP pozostaje martwy, gdyż

<sup>13</sup> Konstytucja Niemiec z 23.5.1949 r., <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/niemcy.html>, dostęp: 26.9.2016 r.

<sup>14</sup> Porównaj: K. Kaczmarczyk-Kłak, *Postępowanie ułaskawieniowe...*, *op. cit.*, s. 47–48.

<sup>15</sup> Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19.12.1966 r., Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167, dalej jako: MPPoIP.

ma on zasadnicze znaczenie z punktu widzenia ochrony praw człowieka. Istotne jest przy tym, że zagwarantowane skazanemu prawo do ubiegania się o utaskawienie nie jest tożsame z pozytywną decyzją w przedmiocie złożonego wniosku. Chodzi bowiem o możliwość zainicjowania stosownego postępowania, w którym zostaną zbadane przesłanki utaskawienia lub zamiany kary. W przypadku skazania na karę inną niż kara śmierci skazany nie ma zagwarantowanego przepisami MPPOiP prawa do ubiegania się o utaskawienie lub zamianę kary, jednak zakaz stosowania kar niehumanitarnych, wynikający z art. 7 MPPOiP, sprawia, że powinien on mieć możliwość ubiegania się o skrócenie kary.

Z kolei Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności<sup>16</sup> nie postuluje się terminem „utaskawienie”. W systemie strasburskim możliwość utaskawienia leży poza EKPCz, tak jak zresztą i zamiana orzeczonej kary na łagodniejszą, choć ETPCz pozytywnie ocenia takie rozwiązania<sup>17</sup>. Podzielić jednak należy stanowisko, że rozwiązanie to nie pozostaje w sprzeczności z wymogiem zapewnienia jednostce skutecznej ochrony jej praw<sup>18</sup>. Akt łaski należy do katalogu środków nadzwyczajnych, pozostających w kompetencji organów spoza wymiaru sprawiedliwości. Wydaje się zatem, że jest to rozwiązanie przyjmujące, iż uznaniowe środki prawne nie są w stanie zagwarantować skutecznej ochrony praw jednostki. System strasburski zakazuje stosowania kar niehumanitarnych, zaliczając do takich karę dożywotniego pozbawienia wolności mającą charakter nieredukowalny (niepodlegającą wcześniejszemu skróceniu).

ETPCz analizuje instytucję utaskawienia przede wszystkim przez pryzmat problematyki kary dożywotniego pozbawienia wolności, kary śmierci, prawa skazanego do ubiegania się o możliwość przedterminowego zwolnienia. W wyroku z 20.5.2014 r.<sup>19</sup> ETPCz stwierdził, że co do zasady wybór konkretnego systemu wymierzania sprawiedliwości karnej dokonany przez państwo pozostaje poza zakresem jego kontroli, z zastrzeżeniem, iż taki system nie może naruszać zasad przyjętych w EKPCz. W wyroku podkreślono również, że państwa dysponują marginesem uznania w odniesieniu do określenia wymiaru kar za poszczególne przestępstwa. Analizując problematykę wymierzania kary dożywotniego pozbawienia wolności, ETPCz zauważył, że takie działanie, samo w sobie, nie jest niezgodne z art. 3 EKPCz, przy czym do niezgodności może prowadzić wymierzenie kary pozbawienia wolności niepodlegającej skróceniu. Istotne jest bowiem samo przyznanie możliwości ubiegania się o wcześniejsze zwolnienie. W opinii ETPCz nie pojawi się kwestia naruszenia art. 3, jeżeli przykładowo odrzucony został wniosek skazanego z tego powodu, że w dalszym ciągu stwarza on zagrożenie dla społeczeństwa. Wystarczające dla uznania, że art. 3 EKPCz nie został naruszony, jest samo przyznanie możliwości zrewidowania kary dożywotniego pozbawienia

<sup>16</sup> Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r., zmieniona następnie protokołami Nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona protokołem Nr 2, Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284, dalej jako: EKPCz.

<sup>17</sup> Wyrok ETPCz z 19.11.2009 r. w sprawie *Kaboulov* przeciwko Ukrainie, skarga Nr 41015/94, LEX Nr 530127.

<sup>18</sup> K. Kaczmarczyk-Kłak, Utaskawienie w prawie polskim a Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, *Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego* 2012, vol. 10, s. 167.

<sup>19</sup> Wyrok ETPCz z 20.5.2014 r. w sprawie *László Magyar* przeciwko Węgrom, skarga Nr 73593/10, LEX Nr 1460574.

wolności w celu jej złagodzenia, umorzenia, zakończenia lub warunkowego zwolnienia skazanego.

Trybunał podkreślił, że skazany na karę dożywotniego pozbawienia wolności ma prawo znać już od początku kary warunki ubiegania się o przedterminowe zwolnienie, w tym warunki, na jakich takie zwolnienie może nastąpić, włącznie z momentem, w którym może zostać przeprowadzona kontrola wyroku lub w którym powstaje możliwość wniesienia o przeprowadzenie takiej kontroli. Na kanwie zawistej sprawy została wyłączonej możliwość wniesienia o warunkowe zwolnienie (warunki dożywotniego pozbawienia wolności nie przewidywały takiej możliwości), zatem ETPCz poddał szczegółowej analizie uregulowania związane z prezydenckim prawem łaski.

Przeprowadzone przez ETPCz badanie przepisów ustawodawstwa węgierskiego stanęło u podstaw uznania, że prawo łaski prezydenckiej nie spełnia warunków wypracowanych w orzecznictwie ETPCz. Nie został przewidziany po stronie władz ani prezydenta republiki obowiązek dokonania kontroli zasadności, czy w każdym przypadku złożenia przez skazanego wniosku o ułaskawienie dalsze pozbawienie wolności jest uzasadnione lub uprawnione ze względów penologicznych. Ponadto decyzje dotyczące takich wniosków nie podlegają obowiązkowemu uzasadnieniu, a zatem jest to akt czysto dyskrecyjny. ETPCz stwierdził również, że instytucja ułaskawienia przewidziana w prawie węgierskim nie zapewnia skazanym dostatecznej wiedzy na temat warunków, jakie muszą spełnić, aby mogła zostać skrócona wymierzona wobec nich kara dożywotniego pozbawienia wolności. W ustawodawstwie nie wskazano bowiem żadnych wytycznych w przedmiocie oceny wniosku o ułaskawienie. Zdaniem ETPCz przewidziane uregulowanie nie stanowi gwarancji prawidłowego rozważenia zmian i postępów resocjalizacyjnych poczynionych przez skazanego.

W konsekwencji ETPCz uznał, że w sprawie *Magyar* przeciwko Węgrom miało miejsce naruszenie art. 3 EKPCz, i stwierdził, że kara dożywotniego pozbawienia wolności orzeczona z wyłączeniem możliwości ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie sprowadza się do nieludzkiego traktowania skazanego.

Orzeczenie to powiela standard przyjęty przez ETPCz w wyroku wydanym kilka lat wcześniej. W sprawie *Iorgov* przeciwko Bułgarii<sup>20</sup> badał on zgodność krajowych rozwiązań z art. 3 EKPCz, zakazującym stosowania tortur i nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania, bez względu na okoliczności i zachowanie ofiary. Tutaj również badaniu poddano wymierzenie skazanemu kary dożywotniego pozbawienia wolności w kontekście możliwości przedterminowego zwolnienia. ETPCz podkreślił, że istotne jest zapewnienie takich mechanizmów, które pozwalałyby na jej skrócenie *de iure* lub *de facto*. Instytucja warunkowego zwolnienia została przewidziana jedynie dla skazanych na kary terminowego pozbawienia wolności, a zatem na kanwie przedmiotowej sprawy jedyną możliwością ubiegania się przez skazanego o skrócenie orzeczonej kary było postulowanie o akt łaski

<sup>20</sup> Wyrok ETPCz z 2.9.2010 r. w sprawie *Iorgov* przeciwko Bułgarii, skarga Nr 36295/02, LEX Nr 599286.

mogący przybrać postać darowania lub złagodzenia kary. W pierwszym przypadku skazany może zostać natychmiastowo i bezwarunkowo zwolniony, w drugim zaś – stworzyłoby to możliwość złagodzenia kary przez sąd, a być może zwolnienia warunkowego.

ETPCz podkreślił, że akt łaski to uprawnienie dyskrecjonalne oraz że sama procedura utaskawienia dotknięta jest wadami, takimi jak brak konieczności uzasadniania decyzji. Stwierdził jednocześnie, że w przedmiotowej sprawie prośba skazanego o utaskawienie została zbadana przez komitet doradczy i odrzucona ze względu na zawartość jego akt osobowych oraz negatywną opinię przedstawioną przez administrację zakładu karnego. Podkreślono jednak możliwość ponownego wniesienia prośby o utaskawienie, gdyż takie działanie nie zostało zakazane ani przez ustawodawstwo, ani przez władze krajowe. W opinii ETPCz istotny jest również szereg czynników, które mogą bezpośrednio lub pośrednio wpłynąć na decyzję o udzieleniu prawa łaski, takich jak: ciężar popełnionych przestępstw, wyrażona skrucha lub jej brak, postrzeganie okoliczności faktycznych przez samego skazanego, okres spędzony w zakładzie karnym oraz sprawowanie skazanego w tym czasie, opinia organów władzy w zakresie możliwości przystosowania się przez niego do życia poza więzieniem i przestrzegania prawa oraz uznanych norm moralnych, a także stan jego zdrowia fizycznego i psychicznego.

Powyższe czynniki stanęły u podstaw orzeczenia ETPCz, zgodnie z którym w okolicznościach przedmiotowej sprawy nie zostało wykazane, aby skazany został pozbawiony wszelkiej nadziei na zwolnienie z zakładu karnego, a zatem nie miało miejsca naruszenie art. 3 EKPCz.

Instytucja utaskawienia w innym kontekście powraca w orzecznictwie ETPCz niezbyt często i może się wydawać, że została odsunięta na boczny tor, aczkolwiek istotny z tego punktu widzenia jest wyrok z 2.11.2004 r.<sup>21</sup>, w którym ETPCz wyłączył możliwość zastosowania amnestii lub aktu łaski wobec funkcjonariusza państwowego skazanego za popełnienie przestępstw związanych ze stosowaniem tortur lub niedozwolonym traktowaniem. Istnienie „skutecznego środka odwoławczego” – w opinii ETPCz – wymaga, aby postępowanie karne i wyrokowanie nie podlegały przedawnieniu.

W innym orzeczeniu, w sprawie *Cumpana i Mazare* przeciwko Rumunii<sup>22</sup>, ETPCz podkreślił, że utaskawienie zwalnia z odbycia kary, ale nie uchyla skazania. Orzeczenie takie zostało wydane na kanwie zawisłej sprawy, w ramach której ETPCz oceniał zastosowane sankcje karne za publikację znieślawiającego artykułu prasowego, niespełniającego podstawowych wymogów dziennikarskiej staranności i rzetelności. ETPCz stwierdził naruszenie art. 10 EKPCz, uznając orzeczone sankcje karne i towarzyszące im zakazy za „w oczywisty sposób” nieproporcjonalne. W tym znaczeniu zwrócono uwagę na skutek takiej ingerencji przejawiający się w możliwym zniechęceniu prasy do udziału w dyskusji w sprawach budzących uzasadnione publiczne zainteresowanie. Okoliczności rumuńskiej sprawy nie sta-

<sup>21</sup> Wyrok ETPCz w sprawie *Yaman* przeciwko Turcji z 2.11.2004 r., skarga Nr 32446/96, LEX Nr 142254.

<sup>22</sup> Wyrok ETPCz z 17.12.2004 r. w sprawie *Cumpana i Mazare* przeciwko Rumunii, skarga Nr 33348/96, LEX Nr 403575.

nowiły – w opinii ETPCz – podstaw do zastosowania kary pozbawienia wolności. Takiej oceny nie zmienił fakt, że wobec skazanych dziennikarzy ostatecznie nie wykonano orzeczonej kary pozbawienia wolności, bowiem skorzystali oni z prawa łaski. Na marginesie należy podkreślić, że wyrok ten ma duże znaczenie dla standardu konwencyjnego z punktu widzenia oceny proporcjonalności wymierzonej kary. ETPCz stwierdził bowiem, że wymierzenie kary pozbawienia wolności za „przestępstwo prasowe” będzie zgodne z art. 10 EKPCz jedynie w wyjątkowych okolicznościach, np. w przypadku poważnego naruszenia innych praw podstawowych (nawoływanie do nienawiści lub stosowanie przemocy).

W orzecznictwie TSUE instytucja ułaskawienia zajmuje niewiele miejsca. Wśród przyczyn takiego stanu rzeczy należy wskazać inny charakter działania obu trybunałów: ETPCz zajmuje się problematyką ochrony praw człowieka, zaś rolą TSUE jest zapewnienie jednolitej wykładni prawa Unii Europejskiej. Wśród orzeczeń TSUE poruszających problematykę ułaskawienia należy przytoczyć wyrok z 11.12.2008 r.<sup>23</sup> Wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym został złożony w ramach postępowania karnego wszczętego w Niemczech przeciwko obywatelowi niemieckiemu, podczas gdy postępowanie karne w przedmiocie tego samego czynu i przeciwko tej samej osobie wszczęto we Francji i tam został wydany wyrok skazujący w trybie zaocznym. TSUE podkreślił, że „różnice istniejące w Europie w odniesieniu do różnych postaci ułaskawienia, dostrzegalnych pod różnymi względami, takimi jak rodzaj lub cel, a także kategoria przestępstw, których może ono dotyczyć, nie stoją na przeszkodzie jego mocy wyłączania *ius puniendi* we wszystkich państwach członkowskich ani też nie podważają tego, że organy pozasądowe znoszą za pomocą jego zastosowania skutki wyroku karnego”.

<sup>23</sup> Wyrok TSUE z 11.12.2008 r., sygn. C-297/07, Zbiór Orzeczeń TSUE 2008 I-09425.



# **The institution of a pardon from an international perspective – selected issues**

## **Summary**

The purpose of the article is to present the institution of a pardon against a comparative law background in the context of the provisions of basic laws applicable in selected European states, and an analysis of the case-law of the European Court of Human Rights in this regard.

The article discusses the solutions adopted by the Polish legislator regulating pardons. At the same time, it was stressed that this is an instrument of an out-of-court method of correcting the public law sanctions, and its criteria should include: justice, humanity and rationality. Further in the study, pardons are analysed against the constitutions of selected states. The general typical features of proceedings for a pardon, similarities in the regulations adopted in various states, as well as differences in these proceedings are described. The last part of the article presents the outline of ECHR case-law regarding the right to a pardon. The obligation to observe international law resulting from Article 9 of the Polish Constitution stipulates that the applicable regulations of international law play a significant role in decoding the regulations of legal instruments, including the institution of a pardon. At the end, the author discusses the role of the Court of Justice of the European Union in the context of the discussed issue, while indicating that it is not a major role, due to the different nature of operations included in ensuring a uniform interpretation of European Union law.

# Udział prokuratora w postępowaniach z zakresu Prawa o aktach stanu cywilnego i wybranych sprawach z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego

Krzysztof Kijowski\*, Wojciech Papis\*\*

## Streszczenie

Artykuł jest kontynuacją i rozszerzeniem artykułu „Rola prokuratora w postępowaniu cywilnym w świetle zmian ustrojowych prokuratury oraz transformacji ustrojowej Polski w latach 1989–2015”<sup>1</sup>. Dokonane w 2014 r. zmiany Prawa o aktach stanu cywilnego<sup>2</sup> oraz kontrowersje wokół ustawy z 25.6.2015 r. o leczeniu niepłodności<sup>3</sup> (tzw. ustawa o *in vitro*), a także rozwój technologii medycznych powodują konieczność zwrócenia uwagi na nowe uwarunkowania działania prokuratury w tym stanie prawnym i faktycznym oraz na powstawanie nowych zjawisk społecznych i prawnych. Celem artykułu jest również zwrócenie szczególnej uwagi na ścisłe związki pomiędzy postępowaniem cywilnym w sprawach szeroko pojętego prawa rodzinnego a postępowaniem cywilnym związanym z Prawem o aktach stanu cywilnego oraz na konieczność utrzymania możliwości zarówno inicjowania, jak i udziału prokuratora w postępowaniu cywilnym – których materię opisano w niniejszym artykule<sup>4</sup>.

\* Prokurator Prokuratury Rejonowej Katowice – Północ w Katowicach, doktorant w Katedrze Prawa Konstytucyjnego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

\*\* Absolwent Wyższej Szkoły Humanitas w Sosnowcu.

<sup>1</sup> K. Kijowski, W. Papis, Rola prokuratora w postępowaniu cywilnym w świetle zmian ustrojowych prokuratury oraz transformacji ustrojowej Polski w latach 1989–2015, *Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury* 2015, z. 3 (19), s. 38.

<sup>2</sup> Ustawa z 28.11.2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego, Dz.U. z 2014 r. poz. 1741 ze zm., dalej jako: PrASC.

<sup>3</sup> Dz.U. z 2015 r. poz. 1087 ze zm.

<sup>4</sup> Druk sejmowy nr 162, [www.sejm.gov.pl](http://www.sejm.gov.pl).



## Wstęp

Zarówno Prawo o aktach stanu cywilnego, jak i Kodeks rodzinny i opiekuńczy<sup>5</sup> dotyczą fundamentalnych dla społeczeństwa wartości: rodziny, małżeństwa, wychowania dzieci, wreszcie – cech identyfikacji osób i rejestracji zdarzeń prawnych mających podstawowe znaczenie dla innych gałęzi prawa. O wadze tychże wartości świadczy liczba i ranga aktów prawa prywatnego międzynarodowego w postaci paktów i konwencji. Wymienić tu należy: Konwencję w sprawie zgody na zawarcie małżeństwa, najniższego wieku małżeńskiego i rejestracji małżeństw otwartą do podpisu w Nowym Jorku 10.12.1962 r.<sup>6</sup>, Europejską Konwencję o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności otwartą do podpisu 4.11.1950 r., która po uzyskaniu niezbędnych 10 ratyfikacji weszła w życie 3.9.1953 r.<sup>7</sup>, Europejską konwencję o statusie prawnym dziecka pozamałżeńskiego sporządzoną w Strasburgu 15.10.1975 r.<sup>8</sup>, Konwencję o prawach dziecka przyjętą przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20.11.1989 r.<sup>9</sup> Zarówno ranga, jak i powszechność zaaprobowania przez społeczność międzynarodową tych aktów prawnych świadczą o wadze i ogólnym uznaniu wartości przez nie chronionych. Uznanie znaczenia tych wartości przez polskiego ustawodawcę znalazło swoje odzwierciedlenie w treści art. 18 Konstytucji RP<sup>10</sup>, zgodnie z którym: „Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej”<sup>11</sup>. PrASC – jako ustawa regulująca tryb i zasady rejestracji stanu cywilnego – jest aktem prawnym stanowiącym o sposobie potwierdzenia stanu cywilnego, a więc więzów pokrewieństwa, co jest jednym ze sposobów realizacji konstytucyjnej ochrony rodziny. Dlatego udział prokuratorów powszechnych jednostek prokuratury w tych postępowaniach jest gwarancją stania na straży tych wartości przez państwo.

<sup>5</sup> Ustawa z 25.2.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, tekst jedn.: Dz.U. z 2015 r. poz. 2082 ze zm., dalej jako: KRO.

<sup>6</sup> Dz.U. z 1965 r. Nr 9, poz. 53, dalej jako: EKPCz.

<sup>7</sup> Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.

<sup>8</sup> Dz.U. z 1999 r. Nr 79, poz. 888.

<sup>9</sup> Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526.

<sup>10</sup> Dz.U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 ze zm.

<sup>11</sup> A. *Siostrzonek-Sergiel*, Kilka uwag na temat zakresu konstytucyjnej ochrony rodziny, MoP 2015, Nr 23, s. 1255: „Reasumując rozważania na temat konstytucyjnego zakresu prawa do życia rodzinnego, trzeba stwierdzić, że w skład tego zakresu będą wchodziły w szczególności prawo do nieujawniania informacji z życia rodziny, prawo do swobodnego podejmowania decyzji dotyczących życia rodziny, jak również prawo do ochrony trwałości relacji rodzinnych. W tych właśnie trzech obszarach państwo powinno zadbać o zapewnienie rodzinie bezpieczeństwa poprzez konkretyzację w przepisach nie tylko samej Konstytucji RP, ale także ustawodawstwa zwykłego. Konkretyzacja ta musi zaistnieć w wielu dziedzinach prawa, począwszy od prawa karnego (np. poprzez penalizację przestępstw przeciwko rodzinie), poprzez prawo cywilne (np. poprzez instytucję zachowku), prawo pracy (np. uprawnienia pracowników związane z macierzyństwem i rodzicielstwem), prawo podatkowe (np. możliwość wspólnego rozliczania się małżonków, stosowanie ulg podatkowych) czy też prawo administracyjne (np. poprzez system zasiłków rodzinnych, form wspierania rodzin przeżywających trudności w wykonywaniu funkcji opiekuńczo-wychowawczych, wspieranie rodzin zastępczych). Generalnie rzecz ujmując, działania państwa w celu realizacji obowiązku ochrony rodziny powinny polegać na tworzeniu prawa zabezpieczającego rodzinę w różnych sferach. Obowiązki te obejmują nie tylko odpieranie zagrożeń ze strony podmiotów zewnętrznych wobec rodziny, lecz także podejmowanie przez organy państwowe odpowiednich działań w sferze społecznej i gospodarczej, prowadzenie przez nie polityki społecznej i gospodarczej wspierającej funkcjonowanie małżeństwa i rodziny oraz umacniającej więzi łączące małżonków i rodzinę”.

## Prokurator w sprawach z zakresu Prawa o aktach stanu cywilnego

Zważywszy na treść przepisu art. 7 KPC<sup>12</sup>, prokurator może żądać wszczęcia postępowania w każdej sprawie, jak również wziąć udział w każdym toczącym się już postępowaniu, jeżeli według jego oceny wymaga tego ochrona praworządności, praw obywateli lub interesu społecznego. Jednakże w sprawach niemających z zakresu prawa rodzinnego może on wytaczać powództwa tylko w wypadkach wskazanych w ustawie. Natomiast zgodnie z art. 2 ustawy z 28.1.2016 r. – Prawo o prokuraturze<sup>13</sup>: „Prokuratura wykonuje zadania w zakresie ścigania przestępstw oraz stoi na straży praworządności”. Rola prokuratora w sprawach o tak ogromnym znaczeniu, z jakim mamy do czynienia przy ocenie zgodności ze stanem faktycznym i prawnym treści aktów stanu cywilnego, jest wręcz nie do przecenienia.

Mając na uwadze nowe brzmienie PrASC, a zwłaszcza treść art. 35 ust. 3, zauważyć należy, że – oprócz osób, których dotyczy treść aktu, lub ich przedstawiciela ustawowego, osób, które posiadają interes prawny w sprostowaniu tegoż aktu – również prokurator uzyskuje wyraźne umocowanie do działania w sprawach związanych z aktami stanu cywilnego. Poza powołanym przypisem legitymację prawną prokuratorom do wszczynania i uczestnictwa w postępowaniach związanych z aktami stanu cywilnego dają również inne unormowania PrASC. I tak, w art. 93 ust. 5 PrASC nałożono na prokuratora obowiązek przekazania informacji o znalezieniu zwłok w stanie lub w okolicznościach uniemożliwiających ich identyfikację gminie właściwej ze względu na znalezienie zwłok. Z kolei w art. 39 i 40 PrASC<sup>14</sup> umocowano prokuratora do wystąpienia z wnioskiem do sądu odpowiednio o unieważnienie aktu zgonu (np. w związku z uchynieniem postanowienia o stwierdzeniu zgonu na wniosek prokuratora na podstawie art. 541 KPC) oraz o ustalenie treści aktu stanu cywilnego w przypadku, gdy:

- unieważniony akt stanu cywilnego ma być zastąpiony nowym aktem,
- akt urodzenia lub akt małżeństwa nie został sporządzony i nie może go sporządzić kierownik urzędu stanu cywilnego.

Ze względu na zmianę PrASC trudno aktualnie odnaleźć w piśmiennictwie rozwiązania problemów w stosowaniu przepisów w sprawach z zakresu aktów stanu cywilnego. Opierając się jednak na literaturze dotyczącej stanu prawnego *ex ante*, po dokonaniu pewnej korekty i przystosowaniu do stanu obecnego, można stwierdzić, że wśród postępowań, w ramach których możliwe jest wykazanie niezgodności aktu stanu cywilnego z prawdą, należy wymienić specjalne procedury pozwalające na podważenie aktu stanu cywilnego jako takiego. Do tej grupy należą przede wszystkim sprawy o unieważnienie lub sprostowanie aktu

<sup>12</sup> Ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, tekst jedn. Dz. U. z 2013 r. poz. 101 ze zm., dalej jako: KPC.

<sup>13</sup> Dz.U. z 2016 r. poz. 177, dalej jako: ProkU.

<sup>14</sup> Ustalenia treści aktu stanu cywilnego dokonuje sąd w postępowaniu nieprocesowym, jeżeli postanowił o sporządzeniu nowego aktu stanu cywilnego, albo na wniosek osoby zainteresowanej, prokuratora lub kierownika urzędu stanu cywilnego, jeżeli: 1) unieważniony akt stanu cywilnego ma być zastąpiony nowym aktem, 2) akt urodzenia lub akt małżeństwa nie został sporządzony i nie może go sporządzić kierownik urzędu stanu cywilnego.

stanu cywilnego, które, co charakterystyczne, toczą się w trybie nieprocesowym. Zgodnie z art. 40 PrASC, unieważnia się akt stanu cywilnego, jeżeli stwierdza zdarzenie niezgodne z prawdą lub gdy uchybienia powstałe przy jego sporządzeniu zmniejszają jego moc dowodową. Z kolei art. 35 PrASC wspomina o możliwości sprostowania przez kierownika urzędu stanu cywilnego błędnego lub nieścisłego zredagowania aktu. W tym miejscu warto również wspomnieć o innych ważnych postępowaniach, które nie dotyczą wprawdzie bezpośrednio niezgodności aktów stanu cywilnego z prawdą, ale mają oczywisty wpływ na ujawnienie prawdziwego stanu cywilnego. Chodzi np. o ustalenie treści aktu stanu cywilnego (art. 40 PrASC) – przez sąd w trybie nieprocesowym, a także sprawy dotyczące odtworzenia lub uzupełnienia aktu (art. 37 PrASC). Do tego dochodzą też przypadki sprostowania oczywistej omyłki pisarskiej (art. 35 PrASC) – przez kierownika urzędu stanu cywilnego oraz unieważnienia jednego z dwóch aktów stanu cywilnego stwierdzających to samo zdarzenie (art. 39 PrASC) – w postępowaniu nieprocesowym prowadzonym przez sąd. Co ciekawe, większość wymienionych spraw jest przeprowadzana w trybie administracyjnym. Nie dochodzi tu jednak do przełamania zasady sądowego kwestionowania treści aktów stanu cywilnego, gdyż dokonywana przez organ administracyjny ocena nie prowadzi do zmian w zakresie stanu cywilnego jednostki i nie oznacza podważenia, od strony merytorycznej, treści zawartych w akcie<sup>15</sup>.

Przedmiotem postępowania administracyjnego prowadzonego przez kierownika urzędu stanu cywilnego będzie przede wszystkim sprostowanie aktu stanu cywilnego w drodze czynności materialno-technicznej (art. 35 ust. 3 PrASC) w sytuacji, kiedy jest to możliwe na podstawie posiadanych przez urząd stanu cywilnego dokumentów (np. omyłki pisarskie w pisowni nazwiska czy oczywiste błędy w datach zdarzenia cywilnoprawnego podlegającego rejestracji). Również uzupełnienia aktu stanu cywilnego dokonuje się w formie czynności materialno-technicznej – zgodnie z art. 37 PrASC – jeżeli akt stanu cywilnego nie zawiera wszystkich wymaganych danych określonych w ustawie. Natomiast uzupełnienia aktu zgonu dokonuje się w drodze postępowania nieprocesowego w przypadku, o którym mowa art. 38 PrASC<sup>16</sup>. W postępowaniu nieprocesowym sąd – na wniosek osoby zainteresowanej, prokuratora lub kierownika urzędu stanu cywilnego – dokonuje także unieważnienia aktu stanu cywilnego lub dołączonej do niego wzmianki dodatkowej, jeżeli akt ten lub wzmianka stwierdzają zdarzenie niezgodne ze stanem faktycznym lub stwierdzono uchybienia, które zmniejszają jego moc dowodową<sup>17</sup>.

Wszystkie opisane wyżej postępowania mogą się toczyć z wniosku i przy udziale prokuratora. Zwrócić przy tym należy uwagę na ścisłe ich powiązanie

<sup>15</sup> M. Pazdan (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 20C. Prawo prywatne międzynarodowe, Warszawa 2015, s. 552–553.

<sup>16</sup> Uzupełnienia aktu zgonu dokonuje sąd w postępowaniu nieprocesowym, na wniosek osoby zainteresowanej lub prokuratora, jeżeli akt zgonu nie zawiera daty lub godziny zgonu, a dane te nie wynikają z akt zbiorowych rejestracji stanu cywilnego stanowiących podstawę sporządzenia aktu zgonu.

<sup>17</sup> Artykuł 39 ust. 1 PrASC.

z postępowaniami w sprawach z zakresu KRO toczącymi się w trybie zarówno procesowym, jak i nieprocesowym.

W doktrynie zwraca się uwagę, że sprawy o ustalenie nieistnienia małżeństwa są rozpoznawane w procesie (tryb odrębny), a wynika to wprost z art. 425 KPC. Przepis art. 40 PrASC reguluje natomiast inny rodzaj sprawy, jaką jest ustalenie treści aktu stanu cywilnego, która z kolei jest prowadzona w postępowaniu nieprocesowym<sup>18</sup>.

Wspomniany związek postępowania w sprawach o akta stanu cywilnego z innymi postępowaniami będzie miał istotne znaczenie w odniesieniu do treści aktu stanu cywilnego w postaci aktu urodzenia (art. 52 PrASC i n.) w kontekście np. obalenia domniemania ojcostwa męża matki (art. 67 PrASC). Warto w tym miejscu nadmienić, że można mnożyć różne konfiguracje zdarzeń prawnych, które powodować będą konieczność zmian aktów stanu cywilnego, tak istotnych dla tożsamości każdego człowieka.

## Prokurator w sprawach o ustalenie istnienia małżeństwa, nieistnienia małżeństwa oraz o unieważnienie małżeństwa

Ustalenie nieistnienia małżeństwa w trybie procesu, gdzie prokurator pożywa obydwoje małżonków<sup>19</sup>, wytoczone może być jedynie w przypadku, gdy akt małżeństwa został sporządzony, jednak nie zachowano przesłanek określonych w art. 1 KRO<sup>20</sup>. Różnica między sprawami o ustalenie nieistnienia małżeństwa a sprawami związanymi z aktami stanu cywilnego prowadzonymi przed sądem w postępowaniu nieprocesowym (np. unieważnienie aktu małżeństwa) polega na tym, że w przypadku stwierdzenia nieważności aktu zawarcia małżeństwa podstawą jest nieprawdziwość zdarzenia prawnego zawarcia małżeństwa, a mimo to sporządzenie aktu małżeństwa. Natomiast niezachowanie jakiegokolwiek z przesłanek określonych w art. 1 KRO, a sporządzenie aktu małżeństwa – stanowi o otwarciu drogi dla postępowania cywilnego w postępowaniu odrębnym o ustalenie nieistnienia małżeństwa<sup>21</sup>.

<sup>18</sup> Zobacz: uchwała SN z 26.3.1970 r., III CZP 11/70, OSNCP 1970, Nr 12, poz. 220: „(...)akt stanu cywilnego jest wyłącznym dowodem zdarzeń w nim stwierdzonych. Jeżeli więc akt małżeństwa nie został sporządzony i nie można go sporządzić w normalnym trybie, to jedynym właściwym trybem stwierdzenia zdarzeń, które składają się na akt małżeństwa, jest postępowanie nieprocesowe oparte na art. 23 ust. 1 pkt 2 PrASC1955. Do czasu ustalenia w tej drodze treści aktu małżeństwa kwestionowanie skuteczności związku małżeńskiego jest przedwczesne. Staje się ono bowiem aktualne dopiero wtedy, gdy akt małżeństwa istnieje, a mimo to zarzuca się, że stwierdzone w nim zdarzenia nie doprowadziły do skutecznego zawarcia małżeństwa. Wówczas jednak jedyną drogą, w której dowodzić można słuszności tego rodzaju zarzutów, jest powództwo o ustalenie nieistnienia małżeństwa. Wynika to w sposób wyraźny z treści zdania drugiego art. 1 § 2 KRO, zgodnie z którym, jeżeli akt małżeństwa został sporządzony, ustalenie nieistnienia małżeństwa może nastąpić jedynie na mocy wyroku sądowego”. Zauważyć przy tym należy, że art. 23 ówczesnie obowiązującej ustawy z 8.6.1955 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego w swej treści był zbieżny z art. 40 obecnie obowiązującego PrASC.

<sup>19</sup> Artykuł 448 § 2 KPC.

<sup>20</sup> Małżeństwo zostaje zawarte, gdy mężczyzna i kobieta jednocześnie obecni złożą przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego oświadczenia, że wstępują ze sobą w związek małżeński.

<sup>21</sup> Wyrok SN z 15.2.1963 r., II CR 527/62, OSNCP 1964, Nr 5, poz. 96. Teza: 1. Przepis art. 416 KPC (stan prawny przed 1964 r.) przewidujący powództwo o ustalenie nieistnienia małżeństwa, a więc w szczególności powództwo o ustalenie, że małżeństwo nie zostało zawarte, nie uszczupla zakresu przepisu art. 26 ust. 1 PrASC1955 przewidującego unieważnienie aktu stanu cywilnego stwierdzającego „zdarzenie niezgodne z prawdą”. 2. Kryteria rozgraniczenia spraw o ustalenie nieistnienia małżeństwa, co do którego sporządzono akt małżeństwa (art. 416 KPC), i spraw o unieważnienie tego aktu (art. 26 ust. 1 PrASC1955) stanowi zasada jednotorowości postępowania i wynikająca z niej zasada niemożności postępowań na tym samym podłożu faktycznym. Jeżeli w danej sytuacji właściwe jest postępowanie niesporne o unieważnienie aktu małżeństwa, to *co ipso* zamknięta jest droga procesu o ustalenie nieistnienia małżeństwa; i odwrotnie: jeżeli w danej sytuacji właściwa jest droga procesu o ustalenie nieistnienia małżeństwa, to *co ipso* wyłączone jest postępowanie niesporne o unieważnienie aktu małżeństwa.

W przypadku powództwa o ustalenie istnienia małżeństwa można powziąć pewne wątpliwości, czy podstawą do ustalenia istnienia małżeństwa będzie art. 189 KPC. Doktryna wypowiada się na ten temat w sposób niejednoznaczny. Ogólnie przyjmuje się, że powództwo o ustalenie istnienia małżeństwa jest aktualne wówczas, gdy istnienie małżeństwa nie wynika z aktu małżeństwa, a prawo nie przewiduje innego postępowania – sądowego czy administracyjnego – które by mogło doprowadzić do ustalenia tej okoliczności. Podstawą do wytoczenia tego powództwa jest art. 189 KPC, zgodnie z którym powód może żądać m.in. ustalenia istnienia stosunku prawnego, gdy ma w tym interes prawny. Podstawa faktyczna takiego powództwa może opierać się np. na stwierdzeniu, że wbrew odmiennemu stanowisku drugiego małżonka zostały zachowane wymagania przewidziane w art. 1 § 1 KRO, a nie został sporządzony akt małżeństwa. Wyrok ustalający istnienie małżeństwa ma więc charakter deklaracyjny<sup>22</sup>.

Patrząc z innej perspektywy, właściwym kryterium rozgraniczającym drogę procesu w sprawach o ustalenie nieistnienia małżeństwa od drogi postępowania nieprocesowego w sprawach o unieważnienie aktu małżeństwa stanowi okoliczność, czy osoba występująca z odpowiednim żądaniem kwestionuje sam fakt zawarcia małżeństwa, a więc przeczy zdarzeniu – które stanowiło podstawę faktyczną sporządzenia tego aktu (droga nieprocesowa) – czy też samego zdarzenia nie kwestionuje, a utrzymuje jedynie, że nie została spełniona – przy zawieraniu małżeństwa – jedna z przesłanek przewidzianych w art. 1 KRO (droga procesowa). W przypadku niezgodności aktu stanu cywilnego ze stanem faktycznym – sąd dokonuje unieważnienia aktu w postępowaniu nieprocesowym na wniosek osoby zainteresowanej, prokuratora lub kierownika urzędu stanu cywilnego (art.39 PrASC)<sup>23</sup>.

Odmienne przedstawia się sytuacja wówczas, gdy małżonkowie zawarli małżeństwo wyznaniowe i nie złożyli w obecności duchownego oświadczeń przewidzianych w art. 1 § 2 KRO. W takim bowiem wypadku, w razie niesporządzenia przez kierownika urzędu stanu cywilnego aktu małżeństwa i mimo spełnienia pozostałych wymogów wskazanych w art. 1 § 2 KRO, nie można dochodzić ustalenia istnienia małżeństwa na podstawie art. 189 KPC. Takie zapatrywanie Sąd Najwyższy wyraził w wyroku z 3.3.2004 r.<sup>24</sup> Wspomniane stanowisko należy uznać za trafne. Sąd Najwyższy zasadnie bowiem zauważył, że rejestracja małżeństwa wyznaniowego jest jednym z konstytutywnych wymogów jego zawarcia w świetle prawa cywilnego, gdyż małżeństwo powstanie, jeżeli zostaną spełnione wszystkie przesłanki określone w art. 1 § 2 KRO<sup>25</sup>.

Inną podstawę faktyczną dochodzenia przed sądem ustalenia istnienia małżeństwa stanowi np. zniszczenie aktu stanu cywilnego w wyniku klęski żywiołowej – gdy strona dysponuje np. odpisem aktu zawarcia małżeństwa.

<sup>22</sup> T. Smyczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 12. Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2011, s. 147–148.

<sup>23</sup> A. Zieliński (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz, Warszawa 2008, s. 742.

<sup>24</sup> Wyrok SN z 3.3.2004 r., III CK 346/02, LEX Nr 121342.

<sup>25</sup> T. Smyczyński (red.), System Prawa Prywatnego..., *op. cit.*, s. 147–148.

W tym miejscu przypomnieć należy również, że ustalenie nieistnienia małżeństwa otwiera drogę do unieważnienia aktu małżeństwa. Niewątpliwie pozostaje to w ścisłej relacji z problematyką ustawowego dziedziczenia przez „małżonka” na podstawie takiego potwierdzającego nieprawdę aktu małżeństwa.

Przechodząc do omówienia powództwa prokuratora o unieważnienie małżeństwa wskazać trzeba, że jego podstawy w wymienionych kategoriach spraw są takie same jak w odniesieniu do innych uprawnionych osób. Istnieją jednak uzasadnione powody, aby wyłączyć dopuszczalność powództwa prokuratora o unieważnienie małżeństwa w wypadku, gdy zostało ono zawarte wbrew przeszkodzie wieku, jeżeli żona zaszła w ciążę. Dyskusyjny jest natomiast wypadek przewidziany w art. 16 zd. 1 KRO (brak zezwolenia sądu na złożenie oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński przez pełnomocnika), odnoszący się do szczególnego rozwiązania prawnego dotyczącego legitymacji procesowej<sup>26</sup>.

W tym miejscu warto zaznaczyć, że konstrukcja polskiego prawa nie przewiduje nieważności małżeństwa zawartego mimo istnienia przesłanek negatywnych i małżeństwo jest ważne i skuteczne dopóty, dopóki nie zostanie wydane przez sąd prawomocne orzeczenie o jego unieważnieniu. Nietrudno wyobrazić sobie sytuację, w której brak legitymacji prokuratora utrzymywałby stan niezgodny z prawem w postaci małżeństwa bigamicznego z powodu braku wniesienia powództwa o unieważnienie małżeństwa przez pierwszego z małżonków bigamisty.

Wytaczając powództwo o unieważnienie małżeństwa czy też ustalenie jego istnienia lub nieistnienia prokurator pozywa oboje małżonków. Pamiętać przy tym należy, że w przypadku śmierci jednego albo obojga małżonków, gdy przesłanką unieważnienia małżeństwa będzie pokrewieństwo małżonków oraz bigamia, prokurator może wytoczyć powództwo przeciwko ustanowionemu przez sąd na jego wniosek kuratorowi (kuratorom) – co wynika z przepisu art. 447 § 1 KPC. Analogiczna sytuacja ma miejsce w przypadku powództwa o ustalenie istnienia bądź nieistnienia małżeństwa. Po raz kolejny, odsyłając do art. 10–16 KRO, wskazać trzeba, że przy zaistnieniu pozostałych przesłanek nieważności małżeństwa (oprócz dwóch wymienionych powyżej) powództwo o unieważnienie małżeństwa po śmierci jednego z małżonków jest niedopuszczalne.

Istnieje jeszcze jeden aspekt warty zwrócenia uwagi, mianowicie – prawo prywatne międzynarodowe<sup>27</sup>. Zgodnie z art. 48 PrPrywM o możliwości zawarcia małżeństwa rozstrzyga w stosunku do każdej ze stron jej prawo ojczyście z chwili zawarcia małżeństwa. Z tez piśmiennictwa w tym zakresie wynika, że należy ustalić – dla każdego z nupturientów odrębnie – czy może on zawrzeć małżeństwo z określonym drugim nupturientem. Chodzi tu więc o możliwość relatywną. Przy ocenie możliwości zawarcia małżeństwa mogą być jednak zasadniczo brane pod uwagę jedynie okoliczności zachodzące po stronie tego nupturienta, o którego zdolność do zawarcia małżeństwa chodzi, i tylko takie okoliczności, do których

<sup>26</sup> K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2011, s. 142.

<sup>27</sup> Ustawa z 4.2.2011 r. – Prawo prywatne międzynarodowe, tekst jedn.: Dz.U. z 2015 r. poz. 1792, dalej jako: PrPrywM.



przywiązuje wagę jego prawo ojczyste. Od tego proponowane jest w doktrynie odstępstwo w przypadku przeszkód działających dwustronnie<sup>28</sup>.

Przeszkodą jednostronną może być wiek nupturienta, gdy w myśl prawa ojczystego będzie on odmienny niż przewidziany prawem polskim. Przeszkodą dwustronną będzie zaś np. przeszkoda pozostawania w związku małżeńskim. Nie wnikając w szczegółowe rozważania, cudzoziemiec zamierzający zawrzeć małżeństwo w Polsce winien złożyć zgodnie z art. 79 ust. 1 pkt 1 PrASC zapewnienie, że zgodnie z właściwym prawem może zawrzeć małżeństwo oraz według pkt. 3 powołanego artykułu – potwierdzający taki stan rzeczy dokument. Z tego drugiego obowiązku sąd może jednak zwolnić nupturienta na jego wniosek w postępowaniu nieprocesowym (art. 79 ust. 2 PrASC). Zważywszy na obecną sytuację fali emigracji z Bliskiego Wschodu, można hipotetycznie przyjąć, że zarówno zapewnienie, jak i zwolnienie przez sąd będzie oparte na fałszywych informacjach, co z kolei ze względu na dopuszczalność w niektórych krajach islamskich wielożeństwa spowoduje zawarcie małżeństwa bigamicznego. Sytuacja taka będzie stanowić dla prokuratora podstawę i legitymację do zainicjowania postępowania o unieważnienie małżeństwa.

## **Powództwa prokuratora o zaprzeczenie ojcostwa, ustalenie ojcostwa oraz ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa**

Materia postępowania prokuratora o zaprzeczenie ojcostwa, ustalenie ojcostwa oraz ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa ma podstawowe znaczenie dla prawa dziecka do poznania swojego pochodzenia oraz ustalenia jego stanu cywilnego. Udział prokuratora w tych postępowaniach oraz możliwość ich wszczynania odgrywają fundamentalną rolę dla utrzymania praworządności i porządku prawnego w państwie oraz umacniania poczucia sprawiedliwości w społeczeństwie.

Dla podkreślenia wagi, jaką ustawodawca przywiązuje do udziału prokuratora w postępowaniu w sprawach o zaprzeczenie ojcostwa i ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa, w art. 457 KPC przewidziano obowiązek doręczenia prokuratorowi odpisu pozwu wraz z zawiadomieniem o terminie rozprawy.

Z tez piśmiennictwa wynika, że udział prokuratora w sprawach o zaprzeczenie pochodzenia dziecka, o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa i o rozwiązanie przysposobienia nie jest obligatoryjny. Jednakże ze względu na to, że prokurator może wnosić pozwy w tych sprawach oraz wstępować do toczących się postępowania, doręcza mu się odpisy pozwów i zawiadania o terminach rozpraw. Celowość wstąpienia do postępowania ocenia natomiast sam prokurator i nie podlega ona kontroli sądu. Samo tylko doręczenie prokuratorowi w sprawie o zaprzeczenie pochodzenia dziecka odpisu pozwu i zawiadomienie go o terminach rozpraw nie stanowi jeszcze o wzięciu przez niego udziału w sprawie i nie uzasadnia obowiązku doręczenia mu z urzędu wyroku z uzasadnieniem<sup>29</sup>.

<sup>28</sup> M. Pazdan, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2012, s. 221.

<sup>29</sup> A. Jakubecki (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 588.



Przesłanka do wystąpienia przez prokuratora o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa rysuje się wyraźnie w oparciu o art. 454 § 4 KPC w zw. z art. 453 KPC oraz art. 86 KRO. Natomiast konsekwencją wydania w procesie przez sąd wyroku, w którym ustala się bezskuteczność uznania ojcostwa, jest legitymacja prokuratora do złożenia wniosku o unieważnienie – zgodnie z art. 39 ust. 1 PrASC w postępowaniu nieprocesowym – aktu stanu cywilnego w postaci aktu urodzenia.

Następnym ciekawym przypadkiem związku pomiędzy postępowaniem cywilnym i postępowaniami związanymi z aktami stanu cywilnego może być postępowanie o zaprzeczenie ojcostwa. Na podstawie art. 86 KRO prokurator, dla dobra dziecka lub ochrony interesu społecznego, może wytoczyć powództwo o zaprzeczenie ojcostwa celem obalenia domniemania prawnego ojcostwa męża matki (z art. 62 KRO), nie będąc związanym sześciomiesięcznym terminem wytoczenia powództwa, zakreślonym dla męża matki w art. 63 KRO.

Co do użytych w tym przepisie klauzul generalnych w postaci dobra dziecka i ochrony interesu społecznego, stwierdzić należy, że o ile pierwsza z nich, tj. „dobra dziecka”, nie budzi wątpliwości, to już druga, czyli „interes społeczny” – jako pojęcie niedookreślone – wątpliwości takie może wywoływać. Zgodnie jednak z poglądami doktryny w tej kategorii spraw interes społeczny powództwa prokuratora powinien być rozważony z uwzględnieniem wszystkich okoliczności<sup>30</sup>. Chodzi bowiem o delikatny problem wkraczania w sferę stosunków osobistych.

Nie bez znaczenia jest tu również kwestia, czy uprawnienie materialnoprawne prokuratora do wytaczania powództw w sprawach określonych wprost w art. 86 KRO może podlegać ocenie sądu z punktu widzenia zasad współżycia społecznego. Sąd Najwyższy w uzasadnieniu uchwały z 7.7.1971 r.<sup>31</sup> uznał, że chociaż w myśl art. 7 KPC wystąpienie z pozwem o zaprzeczenie pochodzenia dziecka zależy od własnej oceny prokuratora, to nie oznacza to, by powództwa takie nie podlegały ocenie sądu z punktu widzenia zasad współżycia społecznego, jak również z punktu widzenia zgodności prawa realizowanego w powództwie z jego społecznym przeznaczeniem<sup>32</sup>. Można wyobrazić sobie *casus*, w którym mąż matki dziecka nie jest jego ojcem, zaś matka z całą świadomością podstępnie ukryła fakt ojcostwa dziecka innego mężczyzny, a następnie opuściła męża i żyjąc w konkubinacie z prawdziwym ojcem dziecka, egzekwuje na to dziecko od męża alimenty. Sytuacja taka niewątpliwie stwarza podstawy do wytoczenia powództwa o zaprzeczenie ojcostwa przez prokuratora. Nietrudno także znaleźć tu przesłanki i uzasadnienie do wystąpienia prokuratora o ustalenie ojcostwa. W opisanym stanie faktycznym nie można bowiem nie dostrzec interesu społecznego oraz zastosowania klauzuli generalnej zasad współżycia społecznego. Podstawę działania prokuratora będzie stanowił oczywiście art. 86 KRO.

Trzeba jednak zwrócić uwagę na pewien odmienny, aczkolwiek istotny aspekt postępowania o ustalenie ojcostwa, a mianowicie kwestię ustalenia ojcostwa

<sup>30</sup> W. Masewicz, Prokurator w postępowaniu cywilnym, Warszawa 1975, s. 172.

<sup>31</sup> Uchwała SN z 7.7.1971 r., III CZP 87/70, OSNCP 1972, Nr 3, poz. 42.

<sup>32</sup> K. Piasecki (red.), *op. cit.*, s. 703.

w wyniku zabiegu wszczepienia komórki dawcy nasienia. Doktryna dość przejrzyście wypowiada się na ten temat. Nie wdając się w rozważania problemów *de lege ferenda*, można by ograniczyć się do zaznaczenia, że należy wyłączyć możliwość dochodzenia ojcostwa dawcy nasienia, którym jest osoba anonimowa. Sąd Najwyższy w uzasadnieniu uchwały z 27.10.1983 r.<sup>33</sup> stwierdził, że przyjęta przez wykładnia uwzględnia przede wszystkim interes dziecka urodzonego w wyniku sztucznej inseminacji nasieniem pochodzącym od innego mężczyzny aniżeli mąż matki, gdyż w przypadku obalenia domniemania jego pochodzenia od męża matki pozostawałoby ono praktycznie bez ojca, ponieważ już choćby z powodu pełnej anonimowości dawcy nasienia nie można byłoby ustalić rzeczywistego ojcostwa. Dawca nasienia nie ma zresztą zamiaru nawiązania prawnego stosunku ojcostwa, lecz jedynie pozostawia je do dyspozycji służby zdrowia. Przyjęta wykładnia uwzględnia też interes rodziny, do powstania której przyczyniła się decyzja małżonków o sztucznej inseminacji. Natomiast stosownie do okoliczności można by uznać za dopuszczalne powództwo o ustalenie ojcostwa w wypadku sztucznego zapłodnienia matki dziecka nasieniem określonego, oznaczonego co do tożsamości mężczyzny<sup>34</sup>.

Konsekwencją powołanego i wielu innych orzeczeń, a także rozwoju technologii medycznych było wprowadzenie w 2015 r. nowej treści art. 68 KRO<sup>35</sup> w brzmieniu: „Zaprzeczenie ojcostwa nie jest dopuszczalne, jeżeli dziecko urodziło się w następstwie procedury medycznie wspomaganej prokreacji, na którą mąż matki wyraził zgodę”, oraz nowego art. 75<sup>1</sup> KRO<sup>36</sup> w brzmieniu: „Uznanie ojcostwa następuje z dniem urodzenia się dziecka także wtedy, gdy przed przeniesieniem do organizmu kobiety komórek rozrodczych pochodzących od anonimowego dawcy albo zarodka powstałego z komórek rozrodczych pochodzących od anonimowego dawcy albo z dawstwa zarodka mężczyzna oświadczy przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego, że będzie ojcem dziecka, które urodzi się w następstwie procedury medycznie wspomaganej prokreacji z zastosowaniem tych komórek albo tego zarodka, a kobieta ta potwierdzi jednocześnie albo w ciągu trzech miesięcy od dnia oświadczenia mężczyzny, że ojcem dziecka będzie ten mężczyzna”. Wprowadzając przytoczone przepisy ustawodawca dopuścił zatem fikcję uznania ojcostwa przez męża matki niebędącego ojcem dziecka.

Jak wynika z przedstawionego stanu prawnego i orzecznictwa, w takim przypadku, jak opisany, ustalenie ojcostwa z powództwa prokuratora będzie niedopuszczalne. Analizując treść art. 86 KRO należy ponownie wrócić do pojęcia dobra dziecka, zwłaszcza w kontekście powyższych rozważań. Przede wszystkim trzeba zwrócić uwagę na art. 7 ust. 1 Konwencji o prawach dziecka, stanowiący, że: „Niezwłocznie po urodzeniu dziecka zostanie sporządzony jego akt urodzenia, a dziecko od momentu urodzenia będzie miało prawo do otrzymania imienia,

<sup>33</sup> Uchwała SN z 27.10.1983 r., III CZP 35/83, OSNCP 1984, Nr 6, poz. 8 – z glosą J.S. Piątownskiego.

<sup>34</sup> K. Piasecki (red.), *op. cit.*, s.703

<sup>35</sup> Zgodnie z art. 91 pkt 1 ustawy z 25.6.2015 r. o leczeniu niepłodności, Dz.U. z 2015 r. poz. 1087.

<sup>36</sup> Artykuł 75<sup>1</sup> KRO dodany ustawą z 25.6.2015 r. o leczeniu niepłodności, Dz.U. z 2015 r. poz. 1087.

uzyskania obywatelstwa oraz jeśli to możliwe, prawo do poznania swoich rodziców i pozostawania pod ich opieką”. Fundamentalne wręcz prawo do poznania przez dziecko swoich rodziców doznaje w wyniku rozwoju technologii medycznej istotnych ograniczeń. Nie ulega wątpliwości, że znajomość przez dziecko swojego pochodzenia (więzów pokrewieństwa) stanowi o świadomości dziecka o własnym stanie cywilnym. W piśmiennictwie podkreśla się, że na gruncie prawa ustalenie pochodzenia od określonych rodziców jest doniosłe przede wszystkim z uwagi na ustalenie stanu cywilnego człowieka, który jest rezultatem zawarcia małżeństwa i pochodzenia od określonych osób – rodziców. Stan cywilny odnosi się do każdego człowieka, niezależnie od jego wieku, jednak pochodzenie od rodziców ustala się na ogół w dzieciństwie, w związku z urodzeniem. Ustawodawca normuje więc tę kwestię w części KRO dotyczącej stosunków między rodzicami a dziećmi. Użyty w przepisach art. 62–86 KRO termin »dziecko« może oznaczać osobę w okresie dzieciństwa, jednak przede wszystkim odnosi się do każdej osoby, co do której ustala się stosunek prawny »rodzice – dziecko«. Chodzi więc o ustalenie, kto jest matką i ojcem określonej osoby. Stan cywilny jest niepodzielny, co oznacza, że ojcem i matką dziecka może być tylko jeden mężczyzna i jedna kobieta. Jeżeli więc istnieje wątpliwość (albo nawet pewność), że matką dziecka nie jest kobieta wpisana do aktu urodzenia, ustalenie macierzyństwa innej kobiety jest możliwe dopiero po zaprzeczeniu macierzyństwa pierwszej z nich. Podobnie, dopóki istnieje stosunek prawny ojcostwa jednego mężczyzny (domniemanie pochodzenia od męża matki albo w wyniku uznania), dopóty nie można ustalić istnienia ojcostwa innego mężczyzny<sup>37</sup>. W pewnym przypadku mamy jednak do czynienia z kolizją interesu dziecka z interesem prawnym innych osób. Chodzi mianowicie o kolizję prawa dziecka do poznania swoich biologicznych rodziców z interesem prawnym osób, które będąc dawcami nasienia, nie chcą przyjąć na siebie obowiązków wynikających z prawa rodzinnego i opiekuńczego.

## Udział prokuratora w sprawach o przysposobienie

Omawiając udział prokuratora w sprawach o przysposobienie, wskazać trzeba na ogromną rolę, jaką dla tegoż postępowania odgrywa odpowiednie ukształtowanie procedury adopcyjnej zarówno przez przepisy KRO, jak i ustawy z 9.6.2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej<sup>38</sup>, w której określono zadania w zakresie postępowania adopcyjnego. Przede wszystkim należy przywołać przepis art. 13 ust. 1 WSpRodzU, dotyczący asystenta rodziny, stanowiący, że w przypadku wszczęcia przeciwko asystentowi rodziny postępowania karnego o umyślne przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego, zawiesza się go w pełni w obowiązków do czasu prawomocnego zakończenia postępowania. Podobnie rzecz ma się z pracownikami placówek dziennego wsparcia rodziny (art. 13 w zw. z art. 27 WSpRodzU) oraz kierownikiem i pracownikami zatrudnionymi w pla-

<sup>37</sup> T. Smyczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2012, s. 177.

<sup>38</sup> Tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r. poz. 575 ze zm., dalej jako: WSpRodzU.

cówkach opiekuńczo-wychowawczych (art. 13 w zw. z art. 97 i 98 WSpRodzU). W kontekście powołanej ustawy należy również pamiętać o regulacji z art. 19 KPK<sup>39</sup> dotyczącej tzw. sygnalizacji uchybień w pracy instytucji państwowych, samorządowych oraz społecznych i w przypadku stwierdzenia ich w placówce typu opiekuńczo-wychowawczego obligującej do powiadomienia o nich odpowiednich organów nadzoru nad tymi jednostkami, a także wynikającym z art. 190a WSpRodzU obowiązku przekazywania przez te organy wszelkich informacji dotyczących działalności podmiotów wspierających rodzinę.

Co istotne dla omawianej tematyki, z dniem 1.1.2016 r. weszła w życie nowelizacja KPC, wprowadzająca obowiązek informowania przez sąd prokuratury o postępowaniach w sprawie o przysposobienie toczące się bez udziału ośrodków adopcyjnych<sup>40</sup>. Niezależnie od tego, w sprawach o rozwiązanie przysposobienia prokurator – podobnie jak w sprawach o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa, unieważnienie małżeństwa czy ustalenie jego istnienia albo nieistnienia – może wnosić powództwo na podstawie przepisu art. 7 KPC w zw. z art. 454 § 4 KPC oraz art. 127 KRO. W sprawach tych – stosownie do treści przepisu art. 127 KRO – pozywa przysposobionego i przysposabiającego. Można stwierdzić, że legitymacja prokuratora w sprawie o rozwiązanie przysposobienia ma charakter materialnoprawny, gdyż wytaczając powództwo o rozwiązanie przysposobienia realizuje on własne prawo, a nie prawo przysposobionego lub przysposabiającego. Teoretycznie więc może doprowadzić do rozwiązania przysposobienia nawet przy sprzeczności obydwu stron<sup>41</sup>. Zważywszy jednak na treść przepisu art. 125 KRO, aby żądać rozwiązania przysposobienia muszą zaistnieć określone przesłanki w postaci ważnych powodów i dobra dziecka. Pierwsza ma charakter pozytywny, a druga – negatywny. Określając pierwszą z nich, ustawodawca nie sprecyzował pojęcia »ważne powody«, gdyż jest to niemożliwe ze względu na zróżnicowane sytuacje życiowe. Dlatego posłużył się formułą ogólną, pozostawiając sądowi ocenę na podstawie konkretnych okoliczności sprawy. Postępując się analogią ze sprawami rozwodowymi, za ważny powód przyjmuje się np. rozkład więzi rodzinnej, jaka normalnie cechuje stosunki między rodzicami a dziećmi, gdy jest on daleko posunięty i według rozsądnych przewidywań nieodwracalny<sup>42</sup>. Jeżeli zaś chodzi o pojęcie »dobra dziecka«, to jest ono doskonale opisane w innych normach prawa rodzinnego.

## Zakończenie

Celem niniejszego artykułu było ponowne uargumentowanie tezy o konieczności utrzymania legitymacji prokuratora do wszczynania postępowania cywilnego i uczestnictwa w nim. Zważywszy na brzmienie art. 2 ProkU, nie można nie

<sup>39</sup> Ustawa z 6.6.1997 r. – Kodeks postępowania karnego, Dz.U. Nr 89, poz. 555 ze zm., dalej jako: KPK.

<sup>40</sup> Artykuł 585<sup>2</sup> KPC dodany ustawą z 24.7.2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Dz.U. z 2015 r. poz. 1199, która weszła w życie 18.9.2015 r.

<sup>41</sup> K. Piasecki (red.), *op. cit.*, s. 915.

<sup>42</sup> *Ibidem*, s. 901.

zauważyć, że ustawodawca, określając nadrzędne zadania prokuratury, wymienia zarówno ściganie przestępstw, jak i stanie na straży praworządności. Nie jest to przypadek – tych dwóch zadań prokuratury nie można rozdzielać, a należy je traktować łącznie jako uzupełniające się nawzajem obowiązki nałożone na prokuratorów. Utrzymanie *de lege lata* możliwości zarówno inicjowania postępowań cywilnych przez prokuratorów, jak i ich w nich uczestnictwa jest gwarantem zapewnienia praworządności i sprawiedliwości. Dotyczy to również tzw. prewencji ogólnej, a więc kształtowania przez państwo świadomości prawnej społeczeństwa poprzez budowanie zaufania do organów tego państwa.

## **The public prosecutor’s participation in proceedings regarding the Civil Registry Records Law and in selected cases regarding the Family and Guardianship Law**

### **Summary**

This article is a continued and extended version of an article “The role of the public prosecutor in civil proceedings in light of the amendments of the public prosecution status and of the system transformation in Poland in 1989–2015”. The amendments to the Civil Registry Records Law, introduced in 2014, together with the controversies regarding the Act on Infertility Treatment of 25 June 2015 (a.k.a the “Act on *in vitro*”), as well as the development of medical technologies, have made it necessary to indicate the new conditions for the public prosecutor’s office operations under this legal regime and in the actual status, as well as the fact that certain new social and legal phenomena have appeared. The particular purpose of the article is also to point out the close relations between civil law proceedings in court proceedings regarding the broadly understood family law and civil law proceedings related to the Civil Registry Records Law, as well as the need to maintain the ability by a public prosecutor both to initiate and to participate in civil law proceedings with the subject matter of these proceedings described in this article.

# Wybrane zagadnienia kryminalistycznej problematyki badań pożarów pojazdów mechanicznych – cz. 1

*Andrzej Radwan-Wiński\**

## Streszczenie

Niniejsza publikacja wprowadza w warsztat pracy eksperta, ukazuje złożoność procesu przebiegu pożaru pojazdu oraz objaśnia zwięźle najistotniejsze aspekty techniczne i konstrukcyjne pojazdu. Ponadto przybliża czynności przeprowadzane przez eksperta w trakcie badania oraz objaśnia aspekty kryminalistycznej analizy śladów ujawnionych na miejscu pożaru pojazdu. Pierwsza jej część poświęcona jest metodologii badania oraz wprowadzeniu w podstawowe aspekty wiedzy pożarniczej, jak również w kwestie techniczne, które niezbędne są do prawidłowego zrozumienia badania przyczyny pożaru pojazdu. Natomiast w drugiej omówiona zostanie problematyka śladów ujawnianych na miejscu pożaru pojazdu i ich analizy oraz zaprezentowane będą wybrane przykłady badań pożaru pojazdów zakończone ustaleniem prawdopodobnej przyczyny zdarzenia.

Pożary pojazdów występują coraz częściej, a szczególnie nagłaśniane są podpalenia. Warto przytoczyć w tym miejscu sprawę usiłowania wyłudzenia od PZU S.A. odszkodowania za siedem spalonych pojazdów na rekordową kwotę 40 mln zł. Miała to być kwota za pojazdy przewożone na tzw. lohrze<sup>1</sup>. Wysokość

\* Absolwent Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego.

<sup>1</sup> Nazwa naczepy specjalistycznej do przewozu pojazdów osobowych. Lohr to nazwa największego producenta tego typu naczep, stąd ich popularna nazwa.



odszkodowania była podyktowana rzekomymi modyfikacjami wykonanymi w bazie w Rammstein na potrzeby służb specjalnych. Pojazdy oraz naczepa z ciągnikiem uległy spaleniu, a przyczyną pożaru miało być uderzenie ciągnika w słup. W wyniku jednak dodatkowych czynności wykonanych przez biuro bezpieczeństwa PZU wykazano, że dokumentacja przedstawiona przez poszkodowanego potwierdzająca dokonanie modyfikacji na cele służb specjalnych była sfalszowana. Dalsze czynności były znacznie utrudnione również ze względu na brak odpowiedniej dokumentacji miejsca zdarzenia, ponieważ funkcjonariusze, którzy prowadzili czynności na miejscu, zakwalifikowali zdarzenie jako zwykłe zdarzenie drogowe bez ofiar. W toku dalszych czynności zostało jednak ujawnione, że przyczyną pożaru było zdetonowanie niewielkiego ładunku wybuchowego<sup>2</sup>.

Niejednokrotnie, co już nie jest nagłaśniane w mediach, do pożaru dochodzi w wyniku wadliwego działania podzespołów pojazdu. W samochodach osobowych marki Peugeot 307 i Citroën C4<sup>3</sup> pompy układu ABS powodowały zwarcie i w jego wyniku inicjowany był pożar pojazdu. Zdarzają się również sytuacje, gdy przyczyną pożaru jest zwarcie spowodowane uszkodzeniem mechanicznym elementów instalacji elektrycznej pojazdu, przykładowo na skutek korozji przewodów wiązki. Przyczyną bywa również zwarcie spowodowane uszkodzeniem izolacji zabezpieczającej przewody elektryczne. Izolacja ulega biodegradacji lub parcieje w miarę użytkowania, łamie się i pęka. Nie jest niczym niezwykłym, że z upływem czasu, pod wpływem zanieczyszczeń, promieni słonecznych, izolacja kruszy się i łamie. Czasem też ulega uszkodzeniu mechanicznemu bądź w wyniku wstrząsów powodowanych jazdą lub wibracjami jednostki napędowej czy zespołu napędowego. Tak samo powodowane może być to niefachowymi, prowizorycznymi naprawami. W szczególności może się to ujawnić w silnikach z zapłonem iskrowym (czyli jednostkach benzynowych). Prawdopodobieństwo wystąpienia pożaru potęguje postępujący stopień skomplikowania elektrycznego pojazdów oraz umieszczanie w nich coraz większej liczby urządzeń elektronicznych.

Tym samym należy zauważyć, że nierzadko jednoznaczne zaklasyfikowanie zdarzenia wymaga ujawnienia przyczyny pożaru. Jest to kluczowe dla ustalenia sprawstwa, zakresu odpowiedzialności ubezpieczyciela czy nawet kompetencji organu do prowadzenia czynności w sprawie, aż po odpowiedzialność producenta za wadę towaru.

Ze względu na złożoność procesu, jakim jest pożar, jak również postępujący stopień skomplikowania technicznego pojazdów, a także środków używanych przez sprawców, postępowanie w celu ustalenia przyczyny pożaru wymaga specjalistycznej wiedzy i odpowiednich metod działania na miejscu zdarzenia. W tym miejscu wkracza kryminalistyka – właściwe zabezpieczenie miejsca zdarzenia od chwili pojawienia się służb ratunkowych czy ekipy oględzinowej, poprzez właści-

<sup>2</sup> <http://wpolityce.pl/kryminal/224550-tajemnica-pozaru-limuzyn-sluzb-specjalnych-wyjasniona-chodzi-o-probe-gigantycznego-oszustwa>, dostęp: 1.12.2014 r.

<sup>3</sup> Obydwa pojazdy były produkowane przez grupę PSA, korzystającą z identycznych podzespołów.



w zrozumienie sposobu działania pojazdu, następnie właściwą analizę ujawnionych na miejscu zdarzenia śladów, aż po przygotowanie wniosków, jeżeli zgromadzony materiał lub/i poziom wiedzy pozwalają na wysnucie takowych, czy też przekazanie uzyskanych materiałów do dalszych badań.

Badanie pożaru pojazdu jest niezwykle złożonym procesem, wymagającym nie tylko wiedzy technicznej, pożarniczej, kryminalistycznej, umiejętności praktycznych z zakresu tych dziedzin, znajomości budowy pojazdu, ale również specjalistycznej wiedzy naukowej z innych gałęzi nauki, jak chociażby chemia, metalurgia, inżynieria materiałowa itp. Konieczne są nie tylko dokładność, sumienność oraz zachowanie zasad BHP przy zabezpieczaniu śladów. Równie istotna jest kompletna, wszechstronna i obiektywna ocena wszystkich zgromadzonych informacji.

Dla osiągnięcia prawidłowych i stabilnych wniosków wymagane jest przyjęcie odpowiedniej metody badawczo-naukowej, wiążącej się ze zgromadzeniem wszystkich ujawnionych śladów. Jest to niezbędne zarówno do prawidłowego usystematyzowania pracy nad zdarzeniem, jak i ujawnienia nowych śladów, które doprowadzą do poznania prawdopodobnej przyczyny.

Metoda badawczo-naukowa jest ogólną metodą badawczą stosowaną w naukach ścisłych. Należy ją realizować według podanego niżej algorytmu<sup>4</sup>:

1. Rozpoznanie potrzeby – ustalenie, że wystąpił pożar pojazdu.
2. Rozpoznanie problemu, który stanowi ustalenie przyczyny pożaru.
3. Zgromadzenie niezbędnych danych:
  - sporządzenie protokołu oględzin miejsca pożaru (dalszej dokumentacji w postaci notatek pooględzinowych),
  - sporządzenie szkicu miejsca zdarzenia,
  - sporządzenie dokumentacji fotograficznej z zachowaniem zasad fotografii kryminalistycznej,
  - zabezpieczenie próbek materiałów lub elementów pojazdu i podłoża do dalszych oględzin lub celem przekazania do badań specjalistycznych,
  - zabezpieczenie pojazdu przed działaniem czynników atmosferycznych i dostępem osób nieuprawnionych,
  - demontaż elementów pojazdu w celu dokładniejszych oględzin,
  - przesłuchanie świadków w celu zabezpieczenia śladów pamięciowych,
  - przeprowadzenie odpowiednich eksperymentów (procesowo-kryminalistycznych, rzeczoznawczych),
  - zapoznanie się z dokumentacją dotyczącą pojazdu, miejsca zdarzenia itp.,
  - oględziny innego egzemplarza tego samego pojazdu w celach porównawczych.
4. Analiza wszystkich zgromadzonych informacji metodą rozumowania indukcyjnego – od szczegółu do ogółu – na podstawie ujawnionych śladów (szczegółów), realizując kolejne etapy rozumowania i udowadniania, opierając się na

<sup>4</sup> NFPA 921 (praca zbiorowa), Guide for Fire and Explosion Investigations, NFPA, Quincy, MA 2004, s. 16.

zgrupowanym materiale, dochodzimy do ogółu, czyli przyczyny powstania pożaru<sup>5</sup>. Ekspert opiera się wyłącznie na tym, co można naukowo udowodnić bądź zaobserwować<sup>6</sup>.

5. Wyprowadzenie hipotezy – na podstawie ujawnionych i zabezpieczonych śladów, które kwalifikujemy jako mające związek z powstaniem pożaru, stawiamy hipotezę co do przyczyny.
6. Sprawdzenie hipotezy metodą rozumowania dedukcyjnego – jeżeli hipoteza nie może być udowodniona w wyniku wnioskowania bądź też została odrzucona, powracamy do pkt. 3–6.
7. Postawienie końcowej hipotezy.

Prawidłowe zastosowanie metody naukowo-badawczej powinno się opierać na pięciu zasadniczych etapach, które musi wykonać ekspert od podjęcia działań do ostatecznego wnioskowania, na które składają się:

1. **Otrzymanie precyzyjnego polecenia** – ekspert powinien zostać poinformowany o zdarzeniu, jego roli w toczącym się postępowaniu i zakresie badawczym.
2. **Prawidłowe zaplanowanie działań** – ekspert musi ocenić swoje zdolności, umiejętności, wiedzę i dostępny sprzęt oraz zaplanować przebieg działań, które mają zostać przeprowadzone, a także udział ewentualnych specjalistów.
3. **Prawidłowe przeprowadzenie czynności na miejscu zdarzenia**<sup>7</sup> – stosujemy tutaj wszelkie zasady wymagane dla prawidłowego przeprowadzenia oględzin miejsca zdarzenia.
4. **Prawidłowe zabezpieczenie śladów** – nie można doprowadzić do kontaminacji, zawilgocenia, pożaru, działania szkodników bądź czynników atmosferycznych.
5. **Sporządzenie prawidłowej i kompleksowej opinii** – dokładne opisanie wszelkich przeprowadzonych czynności, ich objaśnienie i uzasadnienie, wprowadzenie w stosowane metody, opisanie ujawnionych śladów i uzyskanych danych, następnie uzyskanych hipotez, powodów ich odrzucenia, hipotezy końcowej oraz jej uzasadnienie.

Posiadając wiedzę o metodologii, można przejść do badania pojazdu, który uległ pożarowi. Jednak aby czynność tę prawidłowo wykonać, należy zachować niżej wymienione etapy badania.

Najpierw należy **dokonać identyfikacji pojazdu**. Żadne badanie nie może bowiem być przeprowadzone, jeżeli nie wiemy, co właściwie badamy. Lekarz, który bada pacjenta w izbie przyjęć, przegląda podstawowe dane pacjenta – płeć, wiek, alergie, przebyte choroby, podawane leki, spożywany alkohol, narkotyki itp. Tak samo ekspert rozpoczynający ekspertyzę pojazdu musi się zapoznać ze swoim „pacjentem”<sup>8</sup>. Konieczne jest zidentyfikowanie jego marki, modelu, rodzaju silnika (jego pojemności skokowej), rodzaju paliwa, rocznika, kraju pochodze-

<sup>5</sup> NFPA 921, *op. cit.*, s. 15.

<sup>6</sup> L.S. Cole, *Investigation of motor vehicle fires* Lee Books, San Anselmo, CA 2001, s. 66.

<sup>7</sup> NFPA 921, *op. cit.*, s. 19.

<sup>8</sup> *Ibidem*, s. 197.

nia, fabrycznego wyposażenia, koloru, wersji nadwozia, fabrycznego położenia kierownicy (LHD lub RHD). Niektórzy producenci udostępniają również historię serwisową, jeżeli pojazd był serwisowany w ASO<sup>9</sup>, oraz jakiegokolwiek inne cechy identyfikacyjne, które mogą być pomocne w toczącym się postępowaniu.

Informacje te mogą być uzyskane na podstawie rozkodowania numeru VIN<sup>10</sup>, który znajduje się na tabliczce znamionowej, zazwyczaj umieszczonej na pasie przednim, przy podszybiu, przy kielichu amortyzatora, rzadziej (np. w pojeździe marki Fiat Seicento) pod podłogą bagażnika lub przy słupku B. Numer VIN jest ujawniony w dowodzie rejestracyjnym i karcie pojazdu (jeżeli są dostępne). Ułatwia to identyfikację pojazdu. Jeśli zachował się numer rejestracyjny lub dysponujemy danymi właściciela pojazdu, możemy wystosować zapytanie do CEPiK<sup>11</sup>. Rozkodowanie numeru VIN najlepiej zlecić przedstawicielowi producenta. Każdorazowo VIN należy sprawdzić w policyjnej bazie skradzionych pojazdów. Niejednokrotnie sprawcy kradzieży posługują się pojazdem w celu popełnienia innego czynu, np. zabójstwa, po czym podpalają pojazd, by zatrzeć ślady. Ważne jest porównanie danych zapisanych w VIN ze stanem faktycznym, gdyż w przypadku stwierdzenia niezgodności możemy ujawnić, że pojazd uległ modyfikacjom lub niefachowym naprawom.

Kolejny krok to **próba odtworzenia sekwencji zdarzeń**, które miały miejsce przed zainicjowaniem lub zauważeniem pożaru pojazdu, a jeżeli jest to możliwe – również odtworzenia przebiegu rozprzestrzeniania się pożaru. W tym celu należy ujawnić i zapisać ślady pamięciowe pochodzące od uczestników oraz świadków zdarzenia<sup>12</sup>.

Najkorzystniej jest przesłuchać kierowcę, pasażerów, świadków naocznych, strażaków oraz funkcjonariuszy innych służb przybyłych na miejsce zdarzenia. Nie można dopuścić do zbiorowego składania zeznań, ponieważ osoby, które przysłuchiwałyby się wypowiedzi jednego ze świadków, mogłyby zasugerować się jego wypowiedzią i ich ślady pamięciowe mogłyby ulec kontaminacji.

Ważne jest, by uzyskać informacje w zakresie tego, co działo się z pojazdem tuż przed pożarem. W tym celu podczas przesłuchania należy zadać przedstawione niżej pytania, modyfikując je w zależności od ustalonego przebiegu zdarzenia.

#### **Jeżeli pożar wystąpił w trakcie postoju pojazdu:**

- Kiedy ostatni raz użytkowano pojazd i jak daleko nim jechano?
- Jaki jest przebieg pojazdu?
- Czy pojazd wykazywał jakieś usterki?
- Kiedy ostatni raz pojazd był poddawany naprawom bądź przeglądom?
- Kiedy ostatni raz tankowano pojazd i ile zatankowano? Gdzie zatankowano?
- Kiedy i gdzie pojazd był zaparkowany?
- Czy potem widziano jeszcze pojazd przed pożarem?

<sup>9</sup> Autoryzowana stacja obsługi.

<sup>10</sup> *Vehicle Identification Number* – numer identyfikacyjny nadwozia pojazdu.

<sup>11</sup> Centralna Ewidencja Pojazdów i Kierowców.

<sup>12</sup> *NFPA 921, op. cit.*, s. 198.

- Jakie wyposażenie dodatkowe znajdowało się w pojeździe? (CB-radio, nawigacja, niefabryczne felgi, opony, tłumik itp.);
- Jakie przedmioty osobiste były pozostawione w pojeździe? (ubrania, narzędzia, ładowarki itp.)<sup>13</sup>;
- Czy kierujący palił tytoń?

**Jeżeli pożar wystąpił w trakcie jazdy:**

- Jaki dystans przejechano pojazdem?
- Jaka była trasa przejazdu?
- Czy pojazd posiadał ładunek, czy pojazd ciągnął przyczepę, czy jechano szybko, czy pojazd stał w korku itp.?
- Czy pojazd jechał bez zarzutu?
- Kiedy ostatni raz tankowano pojazd i ile zatankowano?
- Gdzie najpierw zauważono lub dało się najpierw wyczuć płomień lub dym?
- Jak pojazd zaczął reagować – czy silnik zgasł, czy pojazd wpadł w drgania, czy zapaliły się kontrolki na wyświetlaczu tablicy zegarów, a jeśli tak – to jakie?
- Co zrobił kierujący?
- Co następnie zaobserwowano?
- Czy próbowano zgasić pożar i jakimi środkami?
- Jak długo pojazd się palił, nim przybyły służby ratownicze? Jak długo w sumie palił się, nim udało się ugasić pożar?

Następnie należy dokładnie **przyjrzeć się wszystkim mechanizmom, urządzeniom i systemom, które znajdowały się w pojeździe**<sup>14</sup>. Trzeba dokonać obserwacji wszystkich elementów pojazdu oraz sprawdzić ich podatność na pożar. W razie potrzeby można posłużyć się innym egzemplarzem takiego pojazdu w celach porównawczych. Można wtedy porównać elementy konstrukcyjne, elementy wyposażenia, urządzenia, wygląd i ułożenie okablowania, zawieszenia, przewodów paliwowych itp. Dokonując oględzin miejsca zdarzenia, należy sporządzić w miarę możliwości precyzyjny szkic tego miejsca. Powinien być zeskalowany i wskazywać punkty odniesienia oraz odległości<sup>15</sup>. Precyzja wykonania szkicu powinna pozwalać na dokładne wskazanie miejsca postoju pojazdu przed jego usunięciem. Pogorzelnisko powinno być dokładnie sfotografowane wraz z jego otoczeniem, ujawniając otaczające je budynki, infrastrukturę drogową, roślinność, inne pojazdy oraz ślady opon i obuwia. Wszelkie uszkodzenia, jakie pożar spowodował na którymkolwiek z obiektów, winny być dokładnie sfotografowane, tak samo jak wszelkie potencjalne ślady wycieków paliwa, oraz opisane, analogicznie jak wszelkie inne ujawnione ślady. Należy również opisać wszystkie części lub szczątki, które ujawniono na miejscu zdarzenia<sup>16</sup>.

**Należy bardzo dokładnie sfotografować pojazd.** Nie wystarczą zrobione wyrywkowo fotografie, najczęściej wykonywane przez rzeczoznawców na zlecenie

<sup>13</sup> NFPA 921, *op. cit.*, s. 197.

<sup>14</sup> *Ibidem*, s. 198.

<sup>15</sup> Najlepiej, jeśli zostanie wykonany za pomocą programu komputerowego, np. PLAN.

<sup>16</sup> NFPA 921, *op. cit.*, s. 199.

towarzystw ubezpieczeniowych. Tylko ujęcia wykonane zgodnie z zasadami fotografii kryminalistycznej pozwalają bowiem na udokumentowanie lub ujawnienie śladów. Natomiast nieprawidłowo wykonana dokumentacja zdjęciowa nie przedstawia żadnej wartości.

Powinno się fotografować dokładnie całą powierzchnię pojazdu, również podwozie. Korzystne może być wykonanie fotografii podwozia pojazdu, kiedy jest on ładowany na lawetę – mamy wówczas możliwość wykonania dokładnych fotografii, oczywiście z zachowaniem zasad BHP. Fotografujemy powierzchnie uszkodzone i nieuszkodzone. Konieczne jest wykonanie dokładnych fotografii czterech naroży i całego wnętrza pojazdu, od jednej strony do drugiej, fragment po fragmencie, ze szczególnym uwzględnieniem podłogi pojazdu, zanim zostaną z niej usunięte lub przesunięte szczątki. Należy przy tym pamiętać o konieczności ponumerowania wszystkich śladów. Szczególnie starannie trzeba również sfotografować wszelkie potencjalne ślady rozwoju pożaru, zwłaszcza że w doszczętnie spalonym pojeździe stwierdzenie ścieżki rozwoju pożaru jest niezmiernie trudne<sup>17</sup>. W przypadku pojazdów użytkowych należy sfotografować osobno całą przestrzeń ładunkową, zwracając przy tym szczególną uwagę na rodzaj i ilość ładunku oraz sposób jego umieszczenia<sup>18</sup>. Jeżeli jest to możliwe, zabezpiecza się list przewozowy<sup>19</sup>, z którego treści wynika, co było przewożone i w jakich ilościach, jak również, czy przewożone były towary niebezpieczne. Należy pamiętać, że kopią tego dokumentu dysponuje nadawca ładunku.

W końcowej fazie oględzin, gdy pojazd zostanie już usunięty, fotografuje się miejsce jego postoju i otoczenie, wszelkie ślady wypalenia na ziemi czy asfalcie, odłamki szkła, szczątki, po czym sporządza się zapis w protokole oględzin miejsca zdarzenia oraz notatki, które następnie uzupełnią fotografię, ułatwiając ekspertom badanie zabezpieczonych śladów<sup>20</sup>.

Jeżeli natomiast prowadzi się badanie pojazdu usuniętego już z pogorzelniska, warto udać się najpierw na pogorzelnisko oraz przejrzeć jego dokumentację fotograficzną. Należy również ustalić dane pojazdu, w tym VIN, oraz przesłuchać wszystkie wymienione wcześniej osoby zgodnie ze wskazaną metodą. Warto ustalić, w jaki sposób pojazd był przewieziony (np. lawetą, motylnikiem, na holu itp.). Należy liczyć się z tym, że jeżeli pojazd był zaparkowany dłuższy czas, mogą zostać z niego skradzione pewne części. Pojazd już po kilku godzinach zacznie pokrywać się rdzą w miejscu wypaleń, co w przypadku badania przeprowadzanego kilka dni po zdarzeniu ułatwia rozpoznanie śladów i wzorów pożarowych; dłuższe niezabezpieczenie przed korozją skutecznie niszczy wszelkie ślady. Jeżeli pojazd stoi na zewnątrz, powinien zostać zakryty, najlepiej jednak nie folią, ale przepuszczającym powietrze pokrowcem, ponieważ pod folią będzie się zbierała wilgoć, tragicznie przyspieszając niszczenie wszelkich śladów<sup>21</sup>.

<sup>17</sup> L.S. Cole, *op. cit.*, s. 153.

<sup>18</sup> NFPA 921, *op. cit.*, s. 199.

<sup>19</sup> Również tzw. druk CMR – obowiązkowy w transporcie międzynarodowym, stosowany czasem dla ułatwienia w transporcie krajowym.

<sup>20</sup> NFPA 921, *op. cit.*, s. 199.

<sup>21</sup> L.S. Cole, *op. cit.*, s. 153.





ne z miedzi, tworzyw polimerowych lub mieszanin gumowych. Badanie takiego pojazdu może różnić się ukierunkowaniem w zależności od rodzaju stosowanego układu zasilania paliwem. Przy konstrukcjach starego typu, zasilanych układem gaźnikowym, należy zwrócić uwagę na niesprawność jakiegokolwiek jego elementu, ponieważ może ona spowodować potencjalne groźne przelewanie się paliwa, jego wycieki. W połączeniu z bliskością filtra powietrza, najczęściej wykonanego z papieru lub bawełny, i wysoką temperaturą bloku silnika, a często także bliskością pompy paliwowej, może to błyskawicznie doprowadzić do wystąpienia pożaru w tej części jednostki napędowej. Przy układach wtrysku mechaniczno-elektrycznego należy z kolei zwrócić uwagę na ślady ingerencji w instalację elektryczną, odłączone czujniki, a jeżeli stan pojazdu na to pozwala – rozdzielacz paliwa, jego uszczelki, obudowę – poszukując pęknięć, nieszczelności i korozji. Przy układach wtrysku sterowanych elektronicznie trzeba natomiast zwrócić uwagę na szczelność połączeń przewodów doprowadzających paliwo, wtryskiwaczy. Należy tu zaznaczyć, że komputer silnika (ECU<sup>25</sup>) dostarczy wielu informacji odnośnie do usterek jednostki napędowej lub innych podzespołów pojazdu, gdyż zapisywane są w nim tzw. kody błędów. Jeżeli komputer nie uległ zniszczeniu lub nie znajdował się długi czas bez zasilania, podłączenie go do komputera diagnostycznego pozwoli odczytać zapisane w jego pamięci błędy w funkcjonowaniu pojazdu.

W ciężkim transporcie drogowym, pojazdach dostawczych, busach, autokarach i autobusach miejskich oraz na ogromną skalę – w pojazdach osobowych używane są powszechnie **silniki o zapłonie samoczynnym**, opierające swoje działanie na cyklu Diesla, od którego wzięty swoją potoczną nazwę. W pojazdach z tego typu silnikami sprawdzić należy przede wszystkim szczelność przewodów paliwowych, szczelność pompki wstępnej, pompy wtryskowej – która może przepuszczać zarówno olej napędowy, jak i silnikowy – sekcje pompy (miejsca, w których przewody wysokiego ciśnienia wychodzą do wtryskiwaczy), same przewody pod kątem ewentualnych uszkodzeń mechanicznych, zagięć (może się to zdarzyć przy nieprofesjonalnej naprawie) oraz oczywiście wtryskiwacze wraz z ich gniazdami, gdzie może się gromadzić wyciekający olej napędowy. Dodatkowo sprawdza się szczelność połączeń przy filtrach paliwowych oraz filtrze oleju.

**Silniki napędzane LPG<sup>26</sup>**, czyli płynnym gazem paliwowym, montowane są najczęściej w pojazdach z silnikami o zapłonie iskrowym, jednak montuje się je również w pojazdach użytkowych z silnikami Diesla. LPG składa się z dwóch głównych komponentów: płynnego propanu oraz lotnego butanu. Propan w mieszance zajmuje 80%–90%, pozostały procent stanowi butan. Im wyższa zawartość propanu, tym wyższa energetyczność paliwa, gdyż w zbiorniku w stanie płynnym zajmuje niewielką przestrzeń, gdzie butan ulega pewnej kompresji, ale jest mniej kaloryczny. Z tego względu wartość energetyczna 1 dm<sup>3</sup> propanu znajdującego się w zbiorniku ma znacznie wyższą wartość niż 1 dm<sup>3</sup> butanu. Najważniejsza dla bezpiecznego funkcjonowania takiej instalacji jest absolutna szczelność, która

<sup>25</sup> *Electronic Control Unit* – elektroniczny komputer sterujący silnikiem.

<sup>26</sup> *Liquid Petroleum Gas*.



powinna być regularnie kontrolowana w ten sam sposób, w jaki bada się szczelność instalacji gazowej w budynkach mieszkalnych. LPG w stanie lotnym jest wysoce wybuchowy i wystarczy niewielka iskra – nawet powstająca przy otwieraniu np. zamka bagażnika lub drzwi – by doprowadzić do eksplozji. Dodatkowo LPG gromadzi się w zagłębieniach terenu, dlatego najgorsze, co może się zdarzyć, to pozostawienie pojazdu z niesprawną instalacją w garażu z kanałem i próba odpalenia go po całonocnym postoju.

Kolejnym newralgicznym punktem w tego typu pojazdach są miejsca ingerencji w instalację elektryczną pod kątem wszelkich śladów zwarć.

Warto też w trakcie oględzin dokonać kontroli dokumentów pojazdu i sprawdzić, czy instalacja LPG jest ujawniona w dowodzie rejestracyjnym pojazdu oraz czy zbiornik LPG posiada ważną homologację<sup>27</sup>. Często spotyka się bowiem instalacje używane, montowane samodzielnie lub w zakładach, które nie specjalizują się w tego typu usługach, co potrafi ukierunkować i bardzo ułatwić ustalenie przyczyn zdarzenia.

Trzeba również wspomnieć **pojazdy zasilane CNG**<sup>28</sup>, które działają podobnie jak pojazdy zasilane LPG. W tego typu maszynach gaz znajduje się pod wysokim ciśnieniem w przystosowanych do tego butlach. Istotne jest, że pojazd taki dla dopuszczenia go do ruchu musi mieć ważne badanie dozorowe wydawane przez Transportowy Dozór Techniczny.

W każdym pojeździe niezbędne do prawidłowego działania i eksploatacji są różnego rodzaju płyny, które wspomagają pracę podzespołów. Dodatkowo każdy pojazd posiada wewnątrz wykonane i wygaszone różnego rodzaju materiały.

Jedną z metod stosowanych przy badaniu pożaru pojazdu jest obliczanie wartości pojemności pożarowej materiałów i płynów palnych, na dwa sposoby. Pierwszy opiera się na porównywaniu temperatur zapłonu materiałów znajdujących się w danym przedziale pojazdu z widocznymi uszkodzeniami. Jeżeli wartość temperatury zapłonu i palenia się materiałów w danym przedziale jest zbyt niska dla wyrządzenia danych uszkodzeń, to wiadomo, że działał tutaj dodatkowo zewnętrzny czynnik. Drugi sposób polega natomiast na obliczeniach pojemności pożarowej wyrażonej w BTU<sup>29</sup>. Jeżeli wartość BTU materiałów w danym przedziale jest niższa niż BTU minimalnie konieczna do wyrządzenia danych uszkodzeń (np. wytopienia fragmentu drzwi z blachy stalowej), to również wiadomo, że działał dodatkowo czynnik zewnętrzny. Metoda polegająca na wyliczeniach BTU jest o tyle bardziej precyzyjna, że uwzględnia nie tylko temperatury zapłonu i spalania, ale także ilość materiału znajdującą się w przedziale, co pozwala dokładniej obliczyć, czy taka ilość materiału palnego, jaka uległa spalaniu w przedziale pasażerskim, mogła wyrządzić takie szkody np. przednim drzwiom pasażera w postaci wytopienia fragmentu blachy<sup>30</sup>.

<sup>27</sup> Homologacja na zbiornik LPG wydawana jest na 10 lat.

<sup>28</sup> *Compressed Natural Gas* – sprężony gaz ziemny.

<sup>29</sup> *British Thermal Unit*.

<sup>30</sup> *G.J. Barnett, Automotive Fire Analysis an Engineering Approach*, Third edition, Lawyers & Judges Publishing Company INC, Tucson, Arizona 2004, s. 100.

Materiały, na które należy zwrócić szczególną uwagę, to elementy i odlewy aluminiowe (takie jak kolektor ssący), mocowania kolumny kierowniczej oraz szyby. Jeżeli te są znacznie spalone, to dowód na potwierdzenie oddziaływania ekstremalnie wysokiej temperatury pożaru, który miał dużą zdolność rozprzestrzeniania się, co w sytuacji przykładowo krótkiego okresu palenia jednoznacznie wskaże na konieczność występowania przyspieszaczy pożaru w postaci np. benzyny, a tym samym podpalenia<sup>31</sup>.

Drugim czynnikiem, który musimy wziąć pod uwagę, jest masa elementu. Dla przykładu alternator w większości przypadków przetrwa pożar w przedziale silnikowym raczej nienaruszony, chyba że sam był źródłem ognia. To ze względu na masę alternatora, który jest bardzo ciężki. Dlatego aby uległ nadtopieniu lub wypaleniu, pożar musiałby przez dłuższy czas utrzymywać wysoką temperaturę<sup>32</sup>.

W tym miejscu warto poświęcić kilka zdań na omówienie rodzajów płynów, które zwykle znajdują się w pojeździe.

Jeśli chodzi o **benzynę**, to przede wszystkim trzeba powiedzieć, że nie pali się sama benzyna, a jej opary. Jeżeli mamy benzynę zebraną w pojemniku, płyn ten tworzy pewien poziom oparów ponad swoją powierzchnią i to właśnie one ulegają zapłonowi oraz pożarowi a nie płyn.

**Olej napędowy** charakteryzuje się z kolei niższą palnością i aby skutecznie ulec zapłonowi musi być odpowiednio drobno rozpylony i poddany wysokiej temperaturze (ciśnieniu).

**Płyn wspomagania kierownicy, olej przekładniowy i olej hydrauliczny** można stosować czasem zamiennie. Zaraz po benzynie są to kolejne najbardziej łatwopalne płyny stosowane w pojazdach, gdyż w ich przypadku temperatura samozapłonu wynosi powyżej 426°C. Dodatkowa kwestia to wszelkie wycieki ich płynu. Przewody i złącza w chwili rozszczelnienia wydadzą cieniutką strużkę lub mgiełkę płynu, która będzie znacznie bardziej łatwopalna. Dlatego niewielki otwór w przewodzie hydraulicznym jest bardziej niebezpieczny niż pęknięcie węża na pół i spory wyciek płynu<sup>33</sup>.

Innym płynem podatnym na zapalenie jest **płyn hamulcowy**. Stosuje się trzy jego rodzaje: DOT 3, DOT 4 i DOT 5. Pierwsze dwa mają bursztynowy kolor, a ostatni – purpurowy. Jednocześnie pierwsze dwa są bardziej łatwopalne. Płyny te mają właściwości higroskopijne, co znaczy, że chłoną wodę. Płyn, który wchłonał wodę, ma niższą temperaturę wrzenia niż płyn suchy, stąd konieczność regularnej wymiany płynu hamulcowego w pojeździe. Najczęściej płyn hamulcowy ulegnie zapłonowi dopiero w chwili kontaktu z gorącym wydechem<sup>34</sup>.

Z kolei płyn chłodniczy to najczęściej ciecz na bazie glikolu. Zwykle wymieszany jest z wodą, w proporcjach pół na pół, by zmniejszyć ryzyko pożarowe. Jeżeli zawartość wody w płynie wyniesie ponad 30%–40%, zapłon nie jest możliwy.

<sup>31</sup> *Ibidem*, s. 100.

<sup>32</sup> *Ibidem*, s. 101.

<sup>33</sup> *L.S. Cole, op. cit.*, s. 122.

<sup>34</sup> *G.J. Barnett, op. cit.*, s. 100.

Natomiast **olej silnikowy** może być źródłem pożaru, jeżeli dostateczna ilość zostanie wylana na gorący wydech. Zazwyczaj jednak wycieki oleju w silnikach Diesla, i to spore, nie są wystarczające do zainicjowania pożaru. Jeżeli natomiast silnik ulegnie uszkodzeniu, np. w wyniku przeciążenia, to element silnika przebijając blok lub miskę w pobliżu gorącego wydechu lub też iskrząc, może doprowadzić do zapalenia się wylanego oleju. Warto zbadać, jaki olej był używany w pojeździe przed pożarem<sup>35</sup>. Olej półsyntetyczny ma temperaturę zapłonu powyżej 430°C, podczas gdy dla oleju syntetycznego temperatura ta to już tylko 330°C.

W przypadku **płynów do spryskiwaczy** zapłonowi może ulec tylko taki, który zawiera alkohol. Natomiast płyny oparte na amoniaku i detergentach nie zapalą się. Dlatego najczęściej to wyłącznie płyn zimowy niesie ze sobą ryzyko pożarowe, aczkolwiek mówimy tu o temperaturach powyżej 470°C.

**Czynnik chłodzący w klimatyzacji** używany w nowych pojazdach produkowanych w Unii Europejskiej to (z pewnymi wyjątkami) R-1234yf, który jest słabo palny. Dopóki nie będzie miał on kontaktu z iskrą zwarciovą lub łukiem elektrycznym (np. w kontakcie z nieizolowanym dodatnim przewodem akumulatora), trudno o pożar. Czasem jednak można natrafić na propan stosowany jako czynnik chłodzący<sup>36</sup>.

Powyższe opracowanie ukazuje wysoki stopień złożoności technicznej pojazdów oraz dużą różnorodność zastosowanych w nich rozwiązań konstrukcyjnych i technicznych. Prezentuje również postęp, który dokonał się w technice motoryzacyjnej na przestrzeni ostatnich nie tylko kilkudziesięciu, ale nawet kilkunastu lat. Wiąże się to z koniecznością nieustannego kształcenia się eksperta, który musi uczyć się niemal tak, jak kształci się mechanik, by nadążyć za zmieniającą się technologią. Jest to ważne również dla weryfikacji rzetelności eksperta. Przykładowo, jeżeli ekspert stosuje zwrot „etylina” jako określenie paliwa, którym pojazd jest zasilany, powinno to wzbudzić pewną czujność. Etylina to benzyna silnikowa wykorzystująca jako czynnik zapobiegający spalaniu stukowemu tetraetylołów i od niemal 20 lat nie jest dostępna na stacjach benzynowych. Może to oczywiście być wyłącznie efekt stosowania języka potocznego a nie braku w wiedzy z zakresu aktualnej techniki motoryzacyjnej.

Należy także pamiętać, że badanie pożarowe pojazdu jest prowadzone często na długo po zaistnieniu zdarzenia, poza miejscem, gdzie doszło do pożaru, a ekspert dysponuje niejednokrotnie jedynie nieprawidłowo zabezpieczonym wrakiem, który w wyniku wypalenia, poddania działaniu środków gaśniczych i długotrwałej ekspozycji na czynniki atmosferyczne jest dosłownie wypłukany z cennych śladów, zaś miejsce zdarzenia jest zmuszony badać wyłącznie na podstawie fotografii wykonanych przez osoby często nieprzeszkolone w zakresie fotografii kryminalistycznej, pozbawione odpowiedniego sprzętu oraz niemające żadnego pojęcia o specyfice tego rodzaju badania. Wówczas ujawnienie istotnych śladów oraz

<sup>35</sup> L.S. Cole, *op. cit.*, s. 64.

<sup>36</sup> G.J. Barnett, *op. cit.*, s. 101.

przeprowadzenie rzetelnego badania jest niemożliwe i ekspert nie jest w stanie nawet spekulować na temat przyczyny pożaru.

Prawidłowe zabezpieczenie śladów nie wymaga wielkich nakładów środków czy pracy. Opisano to w części artykułu poświęconej metodzie naukowo-badawczej, która zawiera się w kilkunastu zdaniach. Wykonanie odpowiednich zdjęć, dokładnych, dobrze oświetlonych i kompletnie dokumentujących pojazd oraz miejsce zdarzenia potrafi zadecydować o sukcesie badania. Przykrycie pojazdu odpowiednią plandeką ochronną, ułożenie go na warstwie folii ochronnej zamiast na gołej ziemi lub trawie też znacznie opóźnią procesy korozji i działanie czynników atmosferycznych, co ułatwi pracę ekspertowi.

## **Selected issues of forensic problems in analysing motor vehicles involved in fires – part 1**

### **Summary**

This article describes the methods and traits of an expert's work, highlighting the complexity of the process of a vehicle involved in a fire, and concisely explaining the most important technical and structural aspects of a vehicle. In addition, it precisely describes the expert's research work and explains the forensic analysis of traces found in a vehicle after a fire. The first part analyses the research methods and introduces the basic aspects of fire fighting know-how, together with the technical issues necessary for a proper understanding of what caused the fire in a certain vehicle. The second part describes the problems of evidence found at the place of the fire and its analysis, and gives selected examples of vehicle fires, along with the most likely causes of these events.

# Jawność postępowania sądowoadministracyjnego

*Alina Kowalczyk\**

## Streszczenie

Przedmiotem rozważań niniejszego artykułu jest instytucja jawności w ramach postępowania sądowoadministracyjnego. Zasada jawności stanowi jedną z podstawowych zasad procedury sądowej, regulowaną przepisami prawa międzynarodowego, europejskiego i krajowego. W polskim prawie znajduje ona zastosowanie, z pewnymi wyjątkami, praktycznie w każdym stadium postępowania, zarówno przed wojewódzkim sądem administracyjnym, jak i Naczelnym Sądem Administracyjnym. W praktyce sądowej mamy do czynienia z trzema płaszczyznami jawności. Wyróżnia się jawność akt sprawy sądowoadministracyjnej, jawność rozprawy oraz jawność ogłoszenia wyroku. Prawo dostępu do akt sprawy, możliwość uczestnictwa w obronie oraz ustna argumentacja wyroku i jego pisemne uzasadnienie stanowi fundament rzetelnego procesu. Z jednej strony zasada ta wskazuje sposób działania sądów administracyjnych, zaś z drugiej wyznacza granice udziału stron, uczestników i osób trzecich w postępowaniu.

## Zagadnienia wstępne

Prawo do sądu stanowi jedną z gwarancji ochrony podstawowych praw i wolności człowieka. Znajduje swoje umocowanie zarówno w ratyfikowanych przez Polskę aktach prawa międzynarodowego oraz prawa europejskiego, jak i w prze-

---

\* Absolwentka Wydziału Prawa i Administracji na Uniwersytecie Wrocławskim.

pisach krajowych. Zgodnie z art. 6 ust. 1 EKPCz<sup>1</sup>, art. 14 ust. 1 MPPOiP<sup>2</sup> oraz art. 47 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej<sup>3</sup> każdy ma zagwarantowane prawo do publicznego rozpatrzenia sprawy oraz jawności postępowania przed sądem. Niemniej jednak już na płaszczyźnie międzynarodowej i europejskiej zasada ta podlega ograniczeniom, bowiem dopuszcza się wyłączenie prasy i publiczności z całości lub części rozprawy ze względu na potrzebę ochrony pewnych wartości albo w okolicznościach szczególnych, w granicach uznanych przez sąd za bezwzględnie konieczne, kiedy jawność mogłaby przynieść szkodę interesom wymiaru sprawiedliwości<sup>4</sup>.

Na gruncie polskiego prawa zasada ta odnosi się do całego systemu prawnego i została wyrażona *expressis verbis* w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2.4.1997 r.<sup>5</sup> Zgodnie z art. 45 ust. 1 Konstytucji RP każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd<sup>6</sup>. Wyłączenie jawności rozprawy może nastąpić tylko ze względu na moralność, bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny oraz ze względu na ochronę życia prywatnego stron lub inny ważny interes prywatny. Powyższe okoliczności wyłączające jawność postępowania sądowego nie zwalniają jednak sądu z obowiązku publicznego ogłoszenia wyroku, o czym stanowi art. 45 ust. 2 Konstytucji RP. Dalsze przepisy konstytucyjne wyłączają dopuszczalność ograniczenia prawa do sądu, stanowiąc, że ustawa nie może nikomu zamykać drogi sądowej do dochodzenia naruszonych wolności lub praw.

Zasada jawności postępowania sądowego stanowi wytyczną w zakresie realizacji zasady prawa do sądu<sup>7</sup> i tym samym jedną z podstawowych zasad działania wymiaru sprawiedliwości w demokratycznym państwie prawa. W postępowaniu sądownoadministracyjnym standard jawności można rozpatrywać w trzech płaszczyznach, tj. jako:

- 1) jawność akt sprawy sądownoadministracyjnej – prawo dostępu do akt postępowania;
- 2) jawność rozprawy – prawo do udziału w postępowaniu przed sądem administracyjnym poprzez dopuszczenie stron do udziału w czynnościach procesowych, możliwość wstępu dla publiczności<sup>8</sup> oraz prawo do uzyskiwania informacji o działalności organów władzy publicznej;

<sup>1</sup> Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4.11.1950 r., ratyfikowana przez Polskę 15.12.1992 r., Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm., dalej jako: EKPCz.

<sup>2</sup> Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 19.12.1966 r., ratyfikowany przez Polskę 3.3.1977 r., Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167 i 168, dalej jako: MPPOiP.

<sup>3</sup> Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej z 7.12.2000 r., Dz.Urz. UE C Nr 303 z 14.12.2007 r., s. 1.

<sup>4</sup> Z. Kmiecik, *Postępowanie administracyjne i sądownoadministracyjne a prawo europejskie*, Warszawa 2010, s. 98–99.

<sup>5</sup> Ustawa z 2.4.1997 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm., dalej jako: Konstytucja RP.

<sup>6</sup> Z punktu widzenia prawa jednostki do sądu administracyjnego znaczenie ma art. 184 Konstytucji RP, który determinuje pozycję sądów administracyjnych i określa ich kognicję, oraz art. 176 ust. 1 Konstytucji RP, wskazujący na dwuinstancyjność postępowania sądowego. E. Bojanowski, *Postępowanie przed sądami administracyjnymi*, [w:] J. Lang (red.), *Postępowanie administracyjne i sądownoadministracyjne*, Warszawa 2013, s. 220.

<sup>7</sup> Na prawo do sądu składają się w szczególności: prawo uruchomienia procedury (dostęp do sądu), prawo do odpowiedniego kształtowania procedury (zgodnie z wymogami sprawiedliwości i jawności) oraz prawo do wyroku sądowego (prawo do uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia). Wyrok TK z 12.3.2002 r., P 9/01, OTK–A 2002, Nr 2, poz. 14.

<sup>8</sup> Wyrok TK z 11.6.2002 r., SK 5/02, OTK–A 2002, Nr 4, poz. 41.

3) jawność ogłoszenia wyroku – prawo do publicznego ogłoszenia wyroku wraz z uzasadnieniem.

W praktyce oznacza to, że co do zasady wszystkie czynności procesowe w toku postępowania sądownoadministracyjnego odbywają się na oczach stron, które ponadto mogą aktywnie w tym postępowaniu uczestniczyć.

## Jawność akt sprawy sądownoadministracyjnej

Istotnym aspektem zasady jawności postępowania sądownoadministracyjnego jest prawo dostępu do akt sprawy. Niezależnie od tego, czy sprawa jest rozpoznawana na rozprawie, czy też na posiedzeniu niejawnym, akta sprawy są zawsze jawne, a prawo do przeglądania ich nie podlega ocenie pod względem celowości. Problematyka udostępniania akt ma charakter procesowy, ponieważ stanowi jedną z podstawowych gwarancji realizacji uprawnień stron w postępowaniu sądownoadministracyjnym. Udostępnienie akt sprawy stwarza z jednej strony możliwość przygotowania się stronom (ich przedstawicielom, pełnomocnikom) do skutecznej obrony ich interesów, gdyż znajomość akt stanowi warunek *sine qua non* należytego przygotowania pism procesowych i wystąpień na rozprawie, a także kwestionowania oceny prawnej sądu w drodze przystępujących stronie środków zaskarżenia<sup>9</sup>. Z drugiej natomiast strony sąd, będąc w posiadaniu kompletnych, ponumerowanych i uporządkowanych akt, jest w stanie wnikliwie rozpoznać sprawę i wydać orzeczenie.

Przewodniczący wydziału lub wyznaczony sędzia zarządza skompletowanie akt niezbędnych do rozpoznania przez sąd konkretnej sprawy, a w razie potrzeby także innych dokumentów. W fazie wstępnej postępowania sądownoadministracyjnego skompletowanie ich jest niezbędne do ustalenia dopuszczalności podjęcia postępowania w sprawie.

Pod pojęciem akt niezbędnych do rozpoznania sprawy należy rozumieć akta sprawy sądownoadministracyjnej, a więc zarówno akta sprawy administracyjnej (organów administracji publicznej I i II instancji), jak i akta sądowe (sądu administracyjnego). Akta administracyjne obejmują pisma procesowe stron i uczestników postępowania administracyjnego, protokoły, materiał dowodowy zgromadzony w toku postępowania wyjaśniającego oraz orzeczenia organu administracji publicznej, natomiast akta sądowe – pisma procesowe stron i uczestników, w szczególności skargę, wnioski strony skarżącej, zażalenia, skargi kasacyjne, zarządzenia przewodniczącego i sędziego sprawozdawcy, protokoły oraz orzeczenia sądu administracyjnego. W obu przypadkach wymagane jest, aby akta były trwale spięte i ułożone chronologicznie<sup>10</sup>. Akta sprawy sądownoadministracyjnej to również wszystkie inne akta administracyjne i sądowe dołączone do akt głównej sprawy sądowej oraz w razie potrzeby inne dowody, których skompletowanie za-

<sup>9</sup> J.P. Tarmo, Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi. Komentarz, Warszawa 2012, s. 71–72.

<sup>10</sup> M. Kowalski, Udostępnianie akt i informowanie o sprawach, [w:] R. Hauser, J. Drachal, Metodyka pracy w sądach administracyjnych, Warszawa 2015, s. 1104–1105.



rzędził przewodniczący wydziału lub wyznaczony sędzia. Od momentu przekazania sądowi akt administracyjnych wchodzi one automatycznie w skład akt sprawy sądownoadministracyjnej i podlegają udostępnieniu uprawnionym podmiotom na równi z aktami sądowymi.

W literaturze przedmiotu wyróżnia się również podział akt sprawy sądownoadministracyjnej na akta *sensu largo*, czyli właściwe dla danej sprawy i wszelkie inne dołączone do nich akta, najczęściej administracyjne, do czasu pozostawienia ich w sądzie, oraz akta *sensu stricte*, czyli założone przez sąd administracyjny w związku z wszczęciem postępowania przed tym sądem w konkretnej sprawie<sup>11</sup>.

W wojewódzkim sądzie administracyjnym tworzy się, w miarę możliwości, wydział informacji sądowej, który wykonuje m.in. zadania w zakresie udostępniania osobom zainteresowanym wglądu do akt. Ustawodawca ogranicza krąg podmiotów posiadających prawo dostępu do akt sprawy w zasadzie do strony (skarżącego oraz organu administracji publicznej) i uczestników postępowania (w tym organizacji społecznej, jeżeli nie brała udziału w postępowaniu administracyjnym, a wynik postępowania dotyczy jej interesu prawnego i o ile sprawa dotyczy jej statutowej działalności). Wskazane powyżej podmioty mogą korzystać z dostępu do akt osobiście, ale również przez swoich pełnomocników lub przedstawicieli ustawowych. Zgodnie z § 21 ust. 2 pkt 4 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 5.8.2015 r. – Regulamin wewnętrznego urzędowania wojewódzkich sądów administracyjnych<sup>12</sup> oraz § 21 ust. 3 uchwały Zgromadzenia Ogólnego Sędziów Naczelnego Sądu Administracyjnego z 8.11.2010 r. w sprawie regulaminu wewnętrznego urzędowania Naczelnego Sądu Administracyjnego, obowiązkiem przewodniczącego wydziału jest wyrażenie zgody na przejrzanie akt sprawy osobom niebędącym stronami w postępowaniu, które wykażą uzasadnioną potrzebę przejrzania akt<sup>13</sup>. Odmowa udostępnienia akt sprawy następuje w formie zarządzenia przewodniczącego, na które nie przysługuje zażalenie. Zarzut ograniczenia lub odmowy wglądu do akt sprawy stronie może zostać podniesiony w ramach skargi kasacyjnej do Naczelnego Sądu Administracyjnego jako naruszenie przepisów procesowych mogących mieć wpływ na wynik sprawy albo stanowić przesłankę do wzruszenia prawomocnego orzeczenia sądu w trybie wznowienia postępowania z przyczyn nieważności jako efekt pozbawienia strony możliwości obrony.

Dostęp do podlegających przekazaniu sądowi akt administracyjnych dokumentujących wszystkie mające znaczenie dla sprawy fakty stanowi jeden z elementów rzetelnego procesu<sup>14</sup>. Akta sprawy administracyjnej służą przeprowadzeniu kontroli zaskarżonego działania, bezczynności lub przewlekłego prowadzenia przez

<sup>11</sup> J.P. Tarmo, *op. cit.*, s. 70.

<sup>12</sup> Dz.U. z 2015 r. poz. 1177.

<sup>13</sup> Zgodnie z art. 6 ust. 1 pkt 3 lit. e) i pkt 4 lit. a) ustawy z 6.9.2001 r. o dostępie do informacji publicznej (tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r. poz. 1764) osoby mogą uzyskiwać informacje publiczne, w tym dotyczące stanu przyjmowania spraw, kolejności ich załatwiania lub rozstrzygnięcia oraz treści rozstrzygnięć, bez wskazywania jakiegokolwiek interesu prawnego lub faktycznego. W praktyce oznacza to dostęp osób postronnych do konkretnej informacji, a nie do przeglądania całych akt danej sprawy. M. Jaśkowska, M. Masternak, E. Ochendowski, *Postępowanie sądownoadministracyjne*, Warszawa 2010, s. 89.

<sup>14</sup> Wyrok ETPCz z 24.6.1993 r. w sprawie *Schuler-Zgaggen* przeciwko Szwajcarii, skarga Nr 14518/89, LEX Nr 80579.

organ administracji publicznej. Akta sprawy sądowoadministracyjnej sąd prowadzi od momentu zarejestrowania sprawy, a więc przekazania mu przez organ administracji publicznej skargi wraz z dotychczasowymi aktami sprawy i odpowiedzią na skargę w terminie 30 dni od dnia jej otrzymania. W przypadku gdy akta organu administracji publicznej nadesłane wraz z odpowiedzią na skargę nie odpowiadają obowiązującym ten organ przepisom o ich prowadzeniu, przewodniczący wydziału wzywa organ do uporządkowania akt w wyznaczonym terminie<sup>15</sup>. Zatem z punktu widzenia sądu akta sprawy to przede wszystkim skarga, zaś z punktu widzenia skarżącego – odpowiedź na skargę, która powinna stanowić ustosunkowanie się do zarzutów zawartych w skardze. Jeżeli w aktach sprawy administracyjnej brakuje dokumentów wskazanych w skardze jako dowody, wówczas przewodniczący wydziału lub sędzia sprawozdawca wzywa stronę do złożenia odpisów tych dokumentów, a na uzasadnione żądanie strony przeciwnej – ich oryginałów.

Tworzenie akt sądowych sprawy następuje na podstawie zarządzenia przewodniczącego wydziału, który w jego treści dokonuje wyboru postaci tworzenia akt danej sprawy. Akta mogą być tworzone i przetwarzane z wykorzystaniem technik informatycznych<sup>16</sup>. Zgodnie z § 3 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 18.4.2011 r. w sprawie sposobu postępowania z aktami spraw sądowoadministracyjnych w wojewódzkich sądach administracyjnych i Naczelnym Sądzie Administracyjnym<sup>17</sup>, akta sprawy mogą mieć zarówno postać papierową, jak i elektroniczną. Te drugie mają jednak zawsze charakter pomocniczy i nie mogą być zakładane w zastępstwie akt papierowych. Warto dodać, że istotna zmiana w zakresie akt sądowych nastąpi z dniem 11.2.2017 r., kiedy to ustawodawca zrówna pod względem wartości dowodowej akta papierowe z elektronicznymi. W świetle przepisów nowelizujących akta papierowe będą mogły być ponadto przetwarzane z wykorzystaniem systemu elektronicznego zarządzania dokumentacją w rozumieniu przepisów o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach<sup>18</sup>.

Akta sprawy sądowoadministracyjnej są udostępniane stronom postępowania. Prawo dostępu do nich obejmuje dwa uprawnienia, a mianowicie: prawo ich przeglądania oraz prawo do otrzymywania z nich odpisów, kopii lub wyciągów<sup>19</sup>.

Przeoglądanie akt danej sprawy sądowoadministracyjnej w praktyce oznacza zapoznanie się z ich treścią w czytelni akt danego sądu administracyjnego.

<sup>15</sup> Po prawomocnym zakończeniu postępowania sąd administracyjny przechowuje tylko własne akta, bowiem akta administracyjne podlegają zwrotowi do organu administracji publicznej, który te akta przekazał.

<sup>16</sup> Zastosowanie będą miały przepisy zawarte w: rozporządzeniu Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z 30.10.2006 r. w sprawie niezbędnych elementów struktury dokumentów elektronicznych (Dz.U. Nr 206, poz. 1517), rozporządzeniu Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z 30.10.2006 r. w sprawie szczegółowego sposobu postępowania z dokumentami elektronicznymi (Dz.U. Nr 206, poz. 1518) oraz rozporządzeniu Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z 2.11.2006 r. w sprawie wymagań technicznych formatów zapisu i informatycznych nośników danych, na których utrwalono materiały archiwalne przekazywane do archiwów państwowych (Dz.U. Nr 206, poz. 1519).

<sup>17</sup> Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 18.4.2011 r. w sprawie sposobu postępowania z aktami spraw sądowoadministracyjnych w wojewódzkich sądach administracyjnych i Naczelnym Sądzie Administracyjnym, Dz.U. Nr 89, poz. 505.

<sup>18</sup> Ustawa z 14.7.1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r. poz. 1506.

<sup>19</sup> Zgodnie z § 31 zarządzenia nr 11 Prezesa Naczelnego Sądu Administracyjnego z 27.11.2003 r. w sprawie ustalenia zasad biurowości w sądach administracyjnych, wydanie z akt sprawy dokumentu dokonuje się na zarządzenie przewodniczącego wydziału lub przewodniczącego posiedzenia. O wydaniu z akt dokumentów, kserokopii, odpisów i zaświadczeń należy w odpowiednim miejscu akt uczynić adnotację, podając imię i nazwisko oraz numer dowodu tożsamości osoby pobierającej. Odbiór potwierdza się podpisem złożonym pod adnotacją.

Udostępnianie akt sprawy sądowoadministracyjnej następuje na wniosek strony, nigdy zaś sąd nie udostępnia ich z urzędu. Akta konkretnej sprawy są pobierane wówczas przez Sekretariat Informacji o Sprawach w celu udostępnienia ich do wglądu osobom uprawnionym i zawsze tego samego dnia są zwracane do macierzystego wydziału. Na okładce akt sprawy zamieszcza się informację o osobie je przeglądającej oraz dacie dokonania tej czynności<sup>20</sup>. Podmiot przeglądający akta może utrzymywać ich treść poprzez sporządzanie notatek, fotografowanie, nagrywanie, jak również skanowanie.

Z kolei wydania dokumentów z akt sprawy dokonuje się na podstawie zarządzenia przewodniczącego wydziału lub przewodniczącego posiedzenia. Fakt wydania takich dokumentów należy odnotować w odpowiednim miejscu akt, podając imię i nazwisko oraz numer dowodu tożsamości osoby odbierającej. Poniżej adnotacji osoba ta potwierdza odbiór dokumentu własnoręcznym podpisem. Należy przy tym zauważyć, że pobieranie odpisów, zaświadczeń, wyciągów i innych dokumentów wydawanych na podstawie akt sprawy oraz odpisów, wyciągów, kopii i wydruków oraz zaświadczeń i innych dokumentów wydawanych na podstawie zbiorów gromadzonych i prowadzonych w sądzie poza aktami sprawy (np. w bibliotece, archiwum bądź Biurze Orzecznictwa Naczelnego Sądu Administracyjnego) wiąże się z uiszczeniem przez stronę opłaty kancelaryjnej<sup>21</sup> (w formie gotówkowej do kasy właściwego sądu administracyjnego lub na jego rachunek). Koszty sądowe, w tym także opłata kancelaryjna, nie powinny jednak stanowić przeszkody uniemożliwiającej lub też utrudniającej jednostce realizację jej konstytucyjnego prawa do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez uzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd. Zgodnie bowiem z art. 67 ust. 2 Konstytucji RP wszyscy obywatele mają równe prawa, bez względu na m.in. położenie społeczne. Nie można zatem ograniczać im dostępu do sądu tylko ze względu na to, że nie posiadają dostatecznych środków finansowych na pokrycie kosztów sądowych. W ślad za tym pojawia się konieczność ustalenia kosztów sądowych w wysokości adekwatnej do ekonomicznej możliwości stron postępowania<sup>22</sup>. Wysokość opłaty kancelaryjnej została określona w rozporządzeniu Rady Ministrów z 16.12.2003 r. w sprawie wysokości opłat kancelaryjnych pobieranych w sprawach sądowoadministracyjnych<sup>23</sup>. Nieuiszczenie stosownej opłaty kancelaryjnej skutkuje pozostawieniem wniosku strony bez rozpoznania. Warto pamiętać, że kopie dokumentów (z wyjątkiem odpisów i wyciągów z akt sprawy) nie są poświadczane przez pracownika sekretariatu sądowego za zgodność z oryginałem, a więc nie stanowią dokumentów potwierdzonych urzędowo i mają jedynie wartość informacyjną.

Odrębną kwestię stanowią akta administracyjne, w których posiadaniu sąd administracyjny jest tylko czasowo, tzn. na moment prowadzenia postępowania,

<sup>20</sup> M. Kowalski, *Czynności sądowe* [w:] R. Hausner, J. Drachal, *Metodyka pracy w sądach administracyjnych*, Warszawa 2015, s. 157.

<sup>21</sup> Wyjątek stanowią osoby zwolnione od kosztów sądowych lub tylko od opłat sądowych.

<sup>22</sup> M. Jaškowska, M. Masternak, E. Ochendowski, *op. cit.*, s. 153.

<sup>23</sup> Rozporządzenie Rady Ministrów z 16.12.2003 r. w sprawie wysokości opłat kancelaryjnych pobieranych w sprawach sądowoadministracyjnych, Dz.U. Nr 221, poz. 2192.

a co do których strona może wnioskować o wydanie z nich kopii lub wyciągu. Sąd administracyjny nie posiada bowiem uprawnień do urzędowego potwierdzania stanu faktycznego lub prawnego na podstawie akt administracyjnych. Może to jedynie uczynić właściwy organ administracji publicznej, który tworzył je na etapie postępowania administracyjnego.

Z punktu widzenia strony aspekt jawności wyraża się również w instytucji odpowiedzi na skargę kasacyjną. Zgodnie z art. 179 PrPostAdm<sup>24</sup> strona, która nie wniosła skargi kasacyjnej, może wnieść do wojewódzkiego sądu administracyjnego odpowiedź na skargę kasacyjną w terminie 14 dni od dnia doręczenia jej skargi kasacyjnej. Doręczenie odpisu skargi kasacyjnej takiej stronie oznacza w praktyce możliwość odniesienia się do zarzutów i wniosków w niej sformułowanych, a zatem przed upływem 14-dniowego terminu do wniesienia odpowiedzi na skargę kasacyjną wojewódzki sąd administracyjny nie powinien przekazywać akt sprawy Naczelnemu Sądowi Administracyjnemu.

W toku postępowania sądowego strony mają nieograniczony dostęp do akt sprawy, z zastrzeżeniem przepisów o ochronie informacji niejawnych oraz przepisów regulujących organizację pracy w sądzie. W każdym czasie mogą one przeglądać akta sprawy sądowoadministracyjnej, zaś akta sprawy administracyjnej jedynie w czasie, gdy te znajdują się w sądzie w związku z przekazaniem ich przez organ administracji publicznej.

## Jawność rozprawy

Zasada jawności rozprawy zapewnia stronom możliwość uczestnictwa w obrobie, a więc przedstawienia i popierania przed sądem swojego stanowiska. Zgodnie z treścią art. 10 PrPostAdm rozpoznanie sprawy w postępowaniu sądowoadministracyjnym odbywa się jawnie<sup>25</sup>, chyba że przepis szczególny stanowi inaczej. Powyższe znajduje również potwierdzenie w dalszych przepisach PrPostAdm, bowiem stosownie do art. 90 PrPostAdm posiedzenia sądowe są jawne, a sąd orzekający rozpoznaje sprawę na rozprawie<sup>26</sup>, chyba że przepis szczególny stanowi inaczej. W sytuacji gdy brak jest przepisu szczególnego, nie ma możliwości rozpoznania sprawy na posiedzeniu niejawnym. Co więcej, takie uchybienie może prowadzić – na mocy przepisów PrPostAdm – do nieważności postępowania ze względu na pozbawienie strony możliwości obrony.

Sąd może skierować sprawę na posiedzenie jawne i wyznaczyć rozprawę także wówczas, gdy sprawa podlega rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym (art. 90 § 2 PrPostAdm). Oznacza to, że decyzja o ewentualnym skierowaniu sprawy na rozprawę należy zawsze do sądu administracyjnego oraz że ewentualne wnioski

<sup>24</sup> Ustawa z 30.8.2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi, tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r. poz. 718 ze zm., dalej jako: PrPostAdm.

<sup>25</sup> W postępowaniu przed wojewódzkim sądem administracyjnym wyróżnia się trzy stadia, tj. postępowanie wstępne, postępowanie rozpoznawcze oraz stadium podjęcia orzeczenia.

<sup>26</sup> Rozprawa służy merytorycznemu rozpoznaniu sprawy w danej instancji. Obejmuje ona ciąg sformalizowanych czynności, począwszy od jej otwarcia aż do jej zamknięcia, i może się odbyć na więcej niż jednym posiedzeniu. Zobacz: J.P. Tarno, *op. cit.*, s. 274.

stron postępowania nie mają w tym wypadku dla sądu wiążącego charakteru<sup>27</sup>. Od oceny sądu zależy bowiem, czy w danych okolicznościach sprawy wystarczające jest zbadanie przesłanek dopuszczalności skargi na posiedzeniu niejawnym, czy też skomplikowany charakter sprawy wymaga, aby przesłanki te badać na posiedzeniu jawnym<sup>28</sup>. Powyższe wskazuje, że mimo ogólnie przyjętej zasady jawności postępowania w praktyce sądowej mamy do czynienia z dwoma rodzajami posiedzeń sądowych. Na podstawie rozwiązań prawnych przyjętych w PrPostAdm można bowiem wyróżnić posiedzenia jawne i niejawne. Posiedzenia jawne podzielić można z kolei na rozprawę i pozostałe posiedzenia jawne. W ramach tych ostatnich sąd prowadzi np. posiedzenie mediacyjne (art. 116 PrPostAdm) lub dokonuje ogłoszenia wyroku, którego publikacja została odroczone (art. 139 ust. 2 PrPostAdm)<sup>29</sup>.

Zasada jawności rozprawy ma istotny wymiar informacyjny zarówno dla stron, jak i innych uczestników postępowania, a także osób trzecich, które nie biorą udziału w postępowaniu w żadnej z ról procesowych. Zasada jawności postępowania sądownoadministracyjnego gwarantuje stronie prawo udziału w postępowaniu, bowiem na posiedzenia jawne wstęp na salę sądową mają strony i osoby wezwane (uczestnicy postępowania)<sup>30</sup>. Ponadto posiedzenia jawne odbywają się z udziałem publiczności<sup>31</sup>, lecz wstęp na salę sądową mają w tym wypadku tylko osoby pełnoletnie<sup>32</sup>. Wziąwszy pod uwagę powyższe, można wyróżnić dwa aspekty jawności postępowania sądownoadministracyjnego:

- 1) jawność wewnętrzną – wobec uczestników postępowania;
- 2) jawność zewnętrzną<sup>33</sup> – wobec publiczności, tj. osób niezwiązanych z postępowaniem sądownoadministracyjnym<sup>34</sup>.

Tym samym można powiedzieć, że postępowanie sądownoadministracyjne jest w pełni jawne dla podmiotów w nim uczestniczących, zaś dla pozostałych podmiotów (publiczności) jawne są tylko czynności podejmowane na posiedzeniach.

Prawo wstępu na posiedzenie jawne gwarantuje zatem stronie, innym uczestnikom postępowania oraz publiczności dostęp do informacji o przebiegu postępowania i podejmowanych w jego toku czynnościach procesowych. Obowiązkiem informacyjnym sądu jest natomiast udzielanie pouczeń stronom i innym uczestnikom postępowania co do czynności procesowych i ich skutków prawnych. Osoby korzystające z prawa wstępu na posiedzenie jawne nie muszą wykazywać żadnego interesu uprawniającego je do przebywania na sali sądowej. Zgodnie z art. 61

<sup>27</sup> Postanowienie NSA z 9.9.2008 r., I FZ 337/08, Legalis.

<sup>28</sup> Postanowienie NSA z 4.4.2008 r., II GSK 470/07, Legalis.

<sup>29</sup> B. Dauter, Zarys metodyki pracy sędziego sądu administracyjnego, Warszawa 2008, s. 227.

<sup>30</sup> Strony i uczestnicy postępowania nie mają obowiązku brać udziału w posiedzeniach jawnych, ale sąd może zarządzić stawienie się stron osobiście lub przez pełnomocnika. W. Chrościelewski, J.P. Tarno, Postępowanie administracyjne i sądownoadministracyjne, Warszawa 2014, s. 420.

<sup>31</sup> W przypadku przewidywanego udziału w postępowaniu licznej publiczności przewodniczący wydziału może zarządzić wydawanie kart wstępu na salę rozpraw.

<sup>32</sup> B. Adamiak, J. Borkowski, Postępowanie administracyjne i sądownoadministracyjne, Warszawa 2015, s. 392.

<sup>33</sup> Zwana również jawnością ogólną. M. Romańska, Zasady postępowania sądownoadministracyjnego, [w:] T. Woś (red.), Postępowanie sądownoadministracyjne, Warszawa 2013, s. 132.

<sup>34</sup> H. Krysiak-Molczyk, Granice prawa do informacji w postępowaniu administracyjnym i sądownoadministracyjnym, Warszawa 2013, s. 128.



ust. 1 Konstytucji RP obywatel ma prawo uzyskiwania informacji o działalności organów państwa. Prawo to obejmuje możliwość wstępu na posiedzenia sądowe z możliwością rejestracji dźwięku lub obrazu. W praktyce oznacza to możliwość uczestnictwa przedstawicieli środków masowego przekazu – telewizji, prasy, radia – w posiedzeniach sądowych. Jeżeli jednak podmioty te zamierzają utrwalić przebieg posiedzenia za pomocą dźwięku lub obrazu, powinny w pierwszej kolejności wystąpić do sądu o udzielenie zezwolenia, którego co do zasady sąd powinien im udzielić (wyjątek stanowią przypadki wyłączenia jawności). Ponadto prezes sądu może wyznaczyć na sali rozpraw odpowiednie dla nich miejsca<sup>35</sup>.

Postępowanie przed sądem administracyjnym powinno mieć charakter publiczny, zaś wszelkie odstępstwa od tej reguły dopuszczalne są jedynie w wyjątkowych okolicznościach. Przepisy PrPostAdm wprowadzają instytucję wyłączenia jawności posiedzenia sądowego z urzędu lub na wniosek, ale tylko po spełnieniu określonych przepisami PrPostAdm przesłanek.

Jeżeli publiczne rozpoznanie sprawy zagraża moralności, bezpieczeństwu państwa i porządkowi publicznemu, sąd z urzędu zarządza odbycie całego posiedzenia lub jego części przy drzwiach zamkniętych<sup>36</sup>. Sąd uczyni to również wówczas, gdy w toku postępowania sądowego mogłyby zostać ujawnione okoliczności stanowiące informacje niejawne<sup>37</sup> (art. 96 ust. 1 ust. PrPostAdm).

Skład orzekający przed otwarciem posiedzenia ma obowiązek rozważyć, czy nie występują przesłanki ustawowe wyłączenia jawności posiedzenia sądowego<sup>38</sup>. Spełnienie tych przesłanek skutkuje bowiem koniecznością odbycia posiedzenia przy drzwiach zamkniętych, a sąd jest wówczas obowiązany do działania z urzędu. Uchylenie jawności może dotyczyć całego posiedzenia lub jego części, w zależności od przyczyn, jakie wystąpiły w sprawie. Rozstrzygnięcie w tej kwestii ma postać niezaskarżalnego postanowienia, które jest wpisywane do protokołu bez spisywania odrębnej sentencji, ale ze wskazaniem ustawowej podstawy wyłączenia jawności.

Zgodnie z art. 10 PrPostAdm ograniczenie jawności mogą przewidywać wprost przepisy szczególne i w takim przypadku sąd nie może nawet incydentalnie skierować rozpoznania sprawy na rozprawę. Przykładowo na podstawie art. 38 ust. 2 i 5 ustawy z 5.8.2010 r. o ochronie informacji niejawnych<sup>39</sup> sąd administracyjny rozpatruje na posiedzeniu niejawnym skargi na decyzje i postanowienia Prezesa Rady Ministrów w sprawie odmowy wydania poświadczenia bezpieczeństwa, cofnięcia poświadczenia bezpieczeństwa albo umorzenia postępowania sprawdzającego lub kontrolnego postępowania sprawdzającego. Ponadto, zgodnie z art. 32 ust. 3–7 i art. 36 ust. 12–14 ustawy z 18.12.1998 r. o Instytucie Pamięci Narodo-

<sup>35</sup> B. Adamiak, J. Borkowski, *Metodyka pracy sędziego w sprawach administracyjnych*, Warszawa 2012, s. 230.

<sup>36</sup> Posiedzenie przy drzwiach zamkniętych jest nadal posiedzeniem jawnym, tyle że z ograniczoną jawnością w stosunku do publiczności. *J.P. Tarno, op. cit.*, s. 281.

<sup>37</sup> Pod pojęciem informacji niejawnych należy rozumieć informacje, których nieuprawnione ujawnienie spowodowałoby lub mogłoby spowodować szkody dla Rzeczypospolitej Polskiej albo byłoby z punktu widzenia jej interesów niekorzystne.

<sup>38</sup> B. Adamiak, J. Borkowski, *Metodyka pracy...*, *op. cit.*, s. 230.

<sup>39</sup> Ustawa z 5.8.2010 r. o ochronie informacji niejawnych, tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r. poz. 1167.



wej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu<sup>40</sup> sąd rozpatruje skargę na decyzję odmowną w zakresie udostępniania przez IPN kopii dokumentów.

Zasady związane z odbywaniem posiedzeń przy drzwiach zamkniętych mają zastosowanie wyłącznie do publiczności, a więc osób spoza postępowania. Dla pozostałych uczestników postępowania możliwość uczestnictwa w rozprawach sądowych, które co do zasady są ogólnodostępne, nie podlega ograniczeniom.

Sąd zarządza odbycie posiedzenia przy drzwiach zamkniętych na wniosek strony, jeżeli wymaga tego ochrona życia prywatnego strony lub inny ważny interes prywatny. Rozpoznanie wniosku strony odbywa się wówczas przy drzwiach zamkniętych, zaś postanowienie rozstrzygające ten wniosek ogłasza się publicznie<sup>41</sup>. Wspomnieć przy tym należy, że pojęcia „ochrona życia prywatnego” oraz „inny ważny interes prywatny” należą do kategorii pojęć niedookreślonych, dlatego ich ocena jest pozostawiona sądowi i musi być każdorazowo dokonywana na tle stanu faktycznego w danej sprawie<sup>42</sup>.

W posiedzeniu odbywającym się przy drzwiach zamkniętych na sali sądowej mogą być obecne strony wraz z przedstawicielami ustawowymi i pełnomocnikami, prokurator oraz po dwie z każdej strony osoby zaufania<sup>43</sup>.

Ogólnie przyjęta zasada jawności postępowania sądowoadministracyjnego posiada jednak wyjątki. Ograniczenie w tym zakresie może wprowadzić wyłącznie przepis szczególny, który w swojej treści wyraźnie zezwala na rozpoznanie sprawy w ramach niejawnego posiedzenia<sup>44</sup>. Posiedzenia niejawne wprowadzają ograniczenie podmiotowe, gdyż zgodnie z art. 95 PrPostAdm wstęp na nie mają tylko osoby wezwane<sup>45</sup>. Wezwanie na posiedzenie niejawne określonych osób nie powoduje, że posiedzenie to traci niejawny charakter. Potrzeba ich stawiennictwa jest bowiem podyktowana z reguły potrzebą odebrania od danej osoby dodatkowych oświadczeń. Posiedzenia niejawne odbywają się w składzie jednego sędziego<sup>46</sup>, zaś orzeczenia wraz ze stosownym pouczeniem o terminie i sposobie wniesienia środka zaskarżenia zapadłe na takim posiedzeniu doręczane są z urzędu stronom postępowania i stanowią wyraz realizacji prawa do sądu.

Na posiedzeniu niejawnym mogą być rozpoznawane trzy kategorie spraw. Pierwsza z nich dotyczy kwestii wpadkowych, np. rozpoznania wniosku o wyłączenie sędziego, ustanowienia dla strony kuratora bądź też odrzucenia wniosku o zawieszenie postępowania. Druga – obejmuje sprawy dotyczące braków formalnych czynności procesowych stron oraz dopuszczalności skargi, np. czy została wniesiona z zachowaniem terminu. Natomiast trzecia – to sprawy związane

<sup>40</sup> Tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r. poz. 1575.

<sup>41</sup> M. Jaśkowska, M. Masternak, E. Ochendowski, *op. cit.*, s. 88.

<sup>42</sup> H. Krysiak-Molczyk, *op. cit.*, s. 135.

<sup>43</sup> B. Adamiak, J. Borkowski, *Postępowanie...*, *op. cit.*, Warszawa 2015, s. 392.

<sup>44</sup> Przepisy PrPostAdm nie zawsze wskazują wprost, w ramach jakich posiedzeń sądowych obraduje sąd. W świetle art. 90 ust. 1 PrPostAdm mamy do czynienia z zasadą domniemania działania sądu na posiedzeniach jawnych. E. Bojanowski, *op. cit.*, s. 256.

<sup>45</sup> Pozostali uczestnicy postępowania mogą uzyskać informację o przebiegu postępowania niejawnego poprzez realizację prawa dostępu do akt sprawy. Pozostałe podmioty mogą domagać się udzielenia informacji w drodze uprawnień wynikających z ustawy o dostępie do informacji publicznej. H. Krysiak-Molczyk, *op. cit.*, s. 134.

<sup>46</sup> Wyjątek stanowi posiedzenie w zakresie wyłączenia sędziego, które odbywa się w składzie trzech sędziów.

z rozpoznaniem skargi, w tym rozpoznaniem skargi kasacyjnej przez Naczelny Sąd Administracyjny<sup>47</sup>. Zgodnie z art. 182 § 2 PrPostAdm rozpoznanie skargi kasacyjnej następuje na posiedzeniu niejawnym, gdy strona, która ją wniosła, zrzekła się rozprawy, a pozostałe strony nie zażądały jej przeprowadzenia w terminie 14 dni od dnia doręczenia skargi kasacyjnej. W takiej sytuacji sąd orzeka wyjątkowo w składzie trzech sędziów. Z przebiegu postępowania niejawnego sporządza się notatkę urzędową, jeżeli nie wydano orzeczenia.

Szczególny przypadek posiedzeń niejawnych stanowi postępowanie uproszczone, uregulowane w art. 119–122 PrPostAdm. W ramach postępowania uproszczonego sąd może merytorycznie rozpoznać sprawę oraz wydać wyrok w składzie trzech sędziów, zaś w samym posiedzeniu mogą wziąć udział jedynie osoby wezwane przez sąd. Postępowanie uproszczone to wyjątek od ogólnej zasady rozpoznawania spraw na rozprawie, co w praktyce oznacza przyspieszenie postępowania sądowego poprzez merytoryczne rozstrzygnięcie sprawy w rozsądnym czasie. Postępowanie w trybie uproszczonym nie stanowi zagrożenia dla praw strony ani dla realizacji zasady prawdy obiektywnej, bowiem analogicznie jak przy zwykłym postępowaniu sąd orzeka na podstawie dostępnych akt sprawy. Ochrona interesów strony realizowana jest w tej sytuacji za pomocą pism procesowych, gdyż strona nie ma możliwości przedstawienia swoich racji w toku rozprawy, oraz poprzez zapewnienie trzyosobowego składu orzekającego, co daje dodatkową gwarancję wnikliwego zbadania sprawy. Skierowanie sprawy do rozpoznania w trybie uproszczonym może nastąpić z inicjatywy sądu. Sąd rozpatruje wówczas:

- 1) skargi na decyzje i postanowienia dotknięte wadą nieważności z art. 156 KPA<sup>48</sup> lub z innych przepisów albo wydane z naruszeniem prawa dającym podstawę do wznowienia postępowania;
- 2) skargi na postanowienie wydane w postępowaniu administracyjnym, na które służy zażalenie albo kończące postępowanie, a także na postanowienie rozstrzygające sprawę co do istoty oraz postanowienie wydane w postępowaniu egzekucyjnym i zabezpieczającym, na które służy zażalenie;
- 3) skargi na bezczynność lub przewlekłość postępowania.

Tryb uproszczony może również zostać zastosowany na wniosek strony postępowania. Sąd rozpatruje wówczas skargi na decyzje i postanowienia zaskarżalne do sądu bez względu na to, jaką wadą są dotknięte, jeśli strona (skarżący lub organ, którego skarga dotyczy, lub uczestnik postępowania) zgłosiła taki wniosek, a żadna z pozostałych stron nie zażądała przeprowadzenia rozprawy w terminie 14 dni od zawiadomienia o złożeniu wniosku. To na sądzie ciąży obowiązek powiadomienia wszystkich uczestników postępowania o wpłynięciu wniosku o rozpoznanie sprawy w trybie uproszczonym poprzez doręczenie im jego odpisu, o ile wniosek taki został zawarty w odrębnym piśmie procesowym, wniesionym już po wszczęciu postępowania sądownoadministracyjnego. Jeśli natomiast wniosek taki został zawarty w skardze do sądu administracyjnego, której odpis doręczo-

<sup>47</sup> B. Adamiak, J. Borkowski, *Postępowanie...*, op. cit., Warszawa 2015, s. 392–393.

<sup>48</sup> Ustawa z 14.6.1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego, tekst jedn. Dz.U. z 2016 r. poz.23 ze zm., dalej jako: KPA.

no organowi i pozostałym stronom, to 14-dniowy termin do wyrażenia sprzeciwu biegnie od dnia doręczenia im odpisu skargi.

W sytuacji rozpoznania sprawy przed upływem do wyrażenia sprzeciwu albo pomimo wniesienia żądania przeprowadzenia rozprawy przepisy PrPostAdm gwarantują stronie prawo do wniesienia skargi kasacyjnej (art. 172 pkt 2 PrPostAdm). Istotne jest, aby stosowny wniosek został złożony przed wyznaczeniem terminu rozprawy, w przeciwnym bowiem razie nie spełni on podstawowego założenia postępowania uproszczonego, jakim jest przyspieszenie rozpatrzenia sprawy i w zasadzie będzie on wówczas bezprzedmiotowy. Złożenie żądania przeprowadzenia rozprawy przez stronę w wyznaczonym terminie skutkuje odmownym zatwierdzeniem wniosku. Z kolei przekroczenie 14-dniowego terminu na złożenie żądania – zastosowaniem trybu uproszczonego.

Ponadto w ramach postępowania uproszczonego sąd może rozpoznać sprawę na podstawie nadesłanego odpisu skargi, gdy stan faktyczny i prawny przedstawiony w skardze nie budzi uzasadnionych wątpliwości w przypadku, gdy organ nie przekazał sądowi skargi wraz z aktami sprawy i odpowiedzią na skargę w terminie 30 dni od dnia jej otrzymania (mimo wymierzenia przez wojewódzki sąd administracyjny grzywny).

Wystąpienie jednej ze wskazanych wyżej przesłanek nie jest warunkiem *sine qua non* przeprowadzenia postępowania uproszczonego. Sąd jest zobowiązany rozważyć zasadność zastosowania tego trybu, a w razie wątpliwości skierować sprawę do rozpoznania na rozprawie. O zastosowaniu trybu uproszczonego decyduje każdorazowo sędzia sprawozdawca w formie niezaskarżalnego zarządzenia. Warto podkreślić, że rozpoznanie sprawy na posiedzeniu niejawnym (poza wyjątkami wynikającymi z przepisów szczególnych) stanowi przyczynę nieważności postępowania, jeżeli wskutek tego strona będzie pozbawiona możliwości działania, a co za tym idzie – możliwości obrony swoich interesów.

Zgodnie z art. 91 § 1 PrPostAdm posiedzenia sądowe wyznacza z urzędu<sup>49</sup> przewodniczący w drodze zarządzenia, ilekroć wymaga tego stan sprawy, przy czym sprawy sądu administracyjnego wyznaczane są na rozprawę według kolejności wpływu. W przypadku posiedzeń jawnych strony zawiadamia się na piśmie lub przez ogłoszenie podczas posiedzenia (co dotyczy kolejnych posiedzeń). Strona nieobecna na posiedzeniu jawnym jest informowana o terminie następnego posiedzenia poprzez doręczenie jej zawiadomienia na co najmniej 7 dni przed odbyciem się takiego posiedzenia. Termin ten może być skrócony do 3 dni jedynie w pilnych przypadkach. „Pilnym przypadkiem” nie będzie zatem wystanie wezwania na rozprawę zbyt późno z powodu błędu sądu. Zauważyć jednak trzeba, że w praktyce sąd powiadamia o terminie rozprawy znacznie szybciej, aby strony mogły się należycie przygotować do rozprawy. Przepisy PrPostAdm enumeratywnie wskazują elementy formalne zawiadomienia o posiedzeniu. Oznacza się w nim mianowicie:

<sup>49</sup> Wnioski stron nie mają charakteru wiążącego w kwestii wyznaczania posiedzeń sądowych, choć sąd powinien je uwzględnić, o ile są uzasadnione. *J.P. Tarno, op. cit.*, s. 276.

- 1) imię, nazwisko i adres albo nazwę i siedzibę zawiadamianego,
- 2) sąd oraz miejsce i czas posiedzenia,
- 3) skarżącego oraz przedmiot sprawy,
- 4) cel posiedzenia,
- 5) skutki niestawiennictwa.

Przepisy PrPostAdm nie generują wprost obowiązku stawiennictwa po stronie adresata zawiadomienia o rozprawie, bowiem wnioskuje *a contrario* z art. 91 § 3 PrPostAdm, sąd może zarządzić stawienie się stron lub jednej z nich osobiście albo przez pełnomocnika w celu dokładniejszego wyjaśnienia sprawy.

Realizacja zasady jawności postępowania sądownoadministracyjnego odbywa się pośrednio również poprzez wywieszenie w dniu rozprawy przed salą, w której ma się odbyć posiedzenie, sporządzonej przez sekretariat sądu wokandy w formie papierowej lub poprzez wyświetlenie jej na monitorach umieszczonych przed salą rozpraw. Na wokandzie odnotowuje się zmiany planowanej kolejności rozpoznawania spraw oraz dłuższe opóźnienia w rozpoczęciu rozpraw w poszczególnych sprawach, a także zakreśla się numery spraw już rozpoznanych, niezwłocznie po zakończeniu każdej z nich<sup>50</sup>. Obecnie wokanda sądowa Naczelnego Sądu Administracyjnego i wybranych wojewódzkich sądów administracyjnych jest udostępniana również w Internecie i choć nie jest ona wokandą w rozumieniu klasycznego papierowego dokumentu, to można jej przypisać istotną rolę informacyjną. E-wokanda stanowi bowiem skrócony wykaz spraw sądowych, dzięki czemu zainteresowany podmiot może uzyskać podstawowe informacje na temat rozprawy na kilka dni wcześniej. W przypadku posiedzeń jawnych sekretariat sporządza na zarządzenie przewodniczącego wydziału lub sędziego wykaz spraw wyznaczonych na posiedzenie niejawne i doręcza go przewodniczącemu posiedzenia.

Co do zasady, posiedzenia sądowe odbywają się w budynku sądowym, chyba że czynności sądowe muszą być wykonane w innym miejscu albo gdy odbycie posiedzenia poza budynkiem sądowym ułatwia przeprowadzenie sprawy lub przyczynia się znacznie do zaoszczędzenia kosztów – wówczas możliwe jest posiedzenie poza budynkiem sądu.

Nieobecność stron lub ich pełnomocników na rozprawie nie wstrzymuje rozpoznania sprawy, jednak w przypadku niepowiadomienia którejkolwiek ze stron o miejscu i terminie rozprawy lub też naruszenia zasady jawności poprzez rozpoznanie sprawy na posiedzeniu niejawnym (poza wyjątkami wskazanymi wprost w przepisach szczególnych), zgodnie z art. 271 pkt 2 PrPostAdm, można żądać wznowienia postępowania z powodu nieważności. W wyniku takiego naruszenia bowiem strona została pozbawiona możliwości działania, a tym samym możliwości obrony swych interesów<sup>51</sup>.

Inną kwestią jest odroczenie rozprawy w przypadku, gdy sąd stwierdził nieprawidłowość zawiadomienia którejkolwiek ze stron albo jeżeli nieobecność strony

<sup>50</sup> H. Knysiak-Molczyk, *op. cit.*, s. 128.

<sup>51</sup> M. Miemiec, M. Ofiarska, K. Sobieralski, *Postępowanie administracyjne i sądownoadministracyjne w pytaniach i odpowiedziach*, Warszawa 2012, s. 190.

jest wywołana nadzwyczajnym wydarzeniem lub inną znaną sądowi przeszkodą, której nie można przewyżyczyć, chyba że strona lub pełnomocnik wnieśli o rozpoznanie sprawy w ich nieobecności (art. 109 PrPostAdm). Przez nadzwyczajne wydarzenie można rozumieć niedające się przewidzieć zdarzenia sił przyrody lub inne nagłe zdarzenia, które uniemożliwiają stawiennictwo na rozprawie, np. powódź, zamieć śnieżną, katastrofę kolejową, śmierć bliskiej osoby. Pod pojęciem innej znanej sądowi przeszkody, której nie można przewyżyczyć, należy rozumieć przeszkodę, o której sąd został powiadomiony przez stronę, a z treści informacji wynika, że strona nie jest w stanie jej przewyżyczyć<sup>52</sup>. Ocena nadzwyczajnych okoliczności nie powinna być dokonywana *in abstracto*<sup>53</sup>. W celu zapewnienia stronom udziału w postępowaniu sąd również odroczy rozprawę, jeżeli postanowi zawiadomić o toczącym się postępowaniu sądowym osoby, które dotychczas nie brały udziału w sprawie w charakterze strony (art. 110 PrPostAdm).

Przed rozprawą odbywa się narada wstępna sędziów składu orzekającego w celu omówienia zagadnień występujących w sprawie. Postępowanie sądowoadministracyjne rozpoczyna się od wywołania sprawy i sprawdzenia obecności stron oraz pełnomocników. Następnie sędzia sprawozdawca składa sprawozdanie, w którym zwięźle przedstawia stan sprawy na podstawie akt administracyjnych oraz sądowoadministracyjnych, tj. wskazuje dotychczasowy przebieg postępowania administracyjnego, treść zaskarżonych aktów lub czynności wraz z uzasadnieniem oraz zarzuty wskazane w skardze. W dalszym toku postępowania skarżący, a następnie organ zgłaszają ustnie swoje żądania i wnioski oraz składają wyjaśnienia. Przewodniczący udziela także głosu pozostałym uczestnikom postępowania. Sąd administracyjny orzeka na podstawie materiału zgromadzonego w postępowaniu administracyjnym, choć może również przeprowadzić dowody uzupełniające z dokumentów, o ile jest to niezbędne do wyjaśnienia istotnych wątpliwości i nie spowoduje nadmiernego przedłużenia postępowania w sprawie.

## Jawność ogłoszenia wyroku

Podjęcie orzeczenia stanowi efekt finalny postępowania sądowoadministracyjnego, zaś ogłoszenie wyroku jest bezwzględnym warunkiem jego ważności. Jawność ogłoszenia wyroku to zasada usytuowana w art. 45 ust. 2 Konstytucji RP, zgodnie z którym wyrok jest ogłaszany publicznie. Stosownie do treści przepisu art. 97 § 2 PrPostAdm ogłoszenie orzeczenia kończącego postępowanie w sprawie odbywa się publicznie. Jawność ogłoszenia wyroku sądowego jest realizowana przede wszystkim poprzez ustną argumentację wyroku oraz pisemne uzasadnienie wyroku.

Sąd wydaje wyrok po zamknięciu rozprawy na podstawie akt sprawy<sup>54</sup>, chyba że organ nie przekazał skargi sądowi wraz z kompletnymi i uporządkowanymi ak-

<sup>52</sup> Wyrok WSA w Poznaniu z 19.6.2008 r., IV SA/Po 845/07, Legalis.

<sup>53</sup> Wyrok NSA z 11.5.2011 r., II GSK 516/10, Legalis.

<sup>54</sup> Wyjątek od ogólnie przyjętej zasady orzekania na podstawie akt sprawy stanowi – zgodnie z art. 55 § 2 PrPostAdm – rozpoznanie sprawy na podstawie odpisu skargi na żądanie skarżącego.

tami sprawy i odpowiedzią na skargę w terminie 30 dni od dnia jej otrzymania. W przypadku braku całości akt sprawy na dzień orzekania sąd powinien wezwać organ administracji publicznej do ich uzupełnienia, bowiem tylko na podstawie kompletnych akt administracyjnych sąd ma możliwość wszechstronnego i dogłębnego zbadania sprawy we wszystkich aspektach i podjęcia obiektywnego rozstrzygnięcia. Orzekanie na podstawie niepełnych akt sprawy skutkuje przekazaniem sprawy temu sądowi ponownie do rozpatrzenia. Co do zasady wyrok może zostać wydany wyłącznie po przeprowadzeniu rozprawy. Przepisy PrPostAdm przewidują od tej zasady wyjątki, kiedy to wyrok może być również wydany na posiedzeniu niejawnym w postępowaniu uproszczonym albo jeżeli ustawa tak stanowi. W tym ostatnim przypadku chodzi o rozpoznawanie spraw przez Naczelny Sąd Administracyjny w ramach posiedzeń niejawnych (art. 182 § 1 i 2 PrPostAdm). Bezsporny pozostaje fakt, że sąd rozpatruje sprawę na podstawie stanu faktycznego i prawnego, który istniał w dniu wydania zaskarżonego aktu (podjęcia czynności), co oznacza, że zmiana stanu faktycznego lub prawnego po wydaniu zaskarżonego aktu (podjęciu czynności) nie podlega uwzględnieniu. Sąd administracyjny nie może wyjść poza materiał znajdujący się w aktach. Zakres rozpoznania sprawy jest kształtowany wyłącznie w oparciu o materiał faktyczny i dowodowy, przy czym sąd nie dokonuje ustaleń faktycznych w zakresie objętym sprawą administracyjną, a jedynie bada, czy ustalenia organu administracji publicznej odpowiadają prawu.

Ogłoszenie wyroku następuje na posiedzeniu, na którym zamknięto rozprawę. Jest to realizacja zasady szybkiego załatwiania sprawy sądowniczoadministracyjnej, która zgodnie z art. 7 PrPostAdm powinna zostać rozstrzygnięta na pierwszym posiedzeniu. W sprawie zawitej sąd może odroczyć ogłoszenie wyroku do 14 dni. Wówczas w postanowieniu o odroczeniu sąd powinien wyznaczyć termin ogłoszenia wyroku i ogłosić go niezwłocznie po zamknięciu rozprawy. Termin ogłoszenia wyroku może być przedłużony tylko raz i co najwyżej o 7 dni. W sytuacji gdy posiedzenia sądu obejmują rozpoznanie w konkretnym dniu dwóch lub więcej spraw, wówczas ogłoszenie wyroku powinno nastąpić po zamknięciu konkretnej rozprawy dla każdej ze spraw oddzielnie<sup>55</sup>.

Co istotne, ogłoszenie wyroku następuje na posiedzeniu jawnym (po niejawnej naradzie sędziów) w obecności całego składu orzekającego, niemniej jednak nieobecność stron nie wstrzymuje jego ogłoszenia. Jeżeli ogłoszenie było odroczone, może go dokonać jednoosobowo przewodniczący lub jeden z sędziów składu orzekającego. Ogłoszenie wyroku następuje poprzez odczytanie sentencji<sup>56</sup>. W trakcie ogłoszenia wyroku wszyscy obecni – oczywiście poza sądem – stoją. Po odczytaniu sentencji przewodniczący lub sędzia sprawozdawca podaje ustnie

<sup>55</sup> B. Dauter, A. Kabat, M. Niezgódka-Medek, Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi. Komentarz, Warszawa 2016, s. 595–596.

<sup>56</sup> Sentencja stanowi, obok uzasadnienia, element składowy wyroku. Składa się ona z części wstępnej (tzw. komparycji, rubrum) oraz rozstrzygnięcia o żądaniach stron (tzw. formuły sentencji, tenoru). Część wstępna powinna zawierać oznaczenie sądu, imiona i nazwiska sędziów, protokolanta oraz prokuratora (jeżeli brał udział w sprawie), datę i miejsce rozpoznania sprawy i wydania wyroku, imię i nazwisko lub nazwę skarżącego, przedmiot zaskarżenia oraz rozstrzygnięcie sądu.



zasadnicze powody rozstrzygnięcia. Może jednak tego zaniechać, jeżeli sprawa była rozpoznawana przy drzwiach zamkniętych. Jeżeli orzeczenie zostało wydane na posiedzeniu niejawnym, odpis sentencji wyroku doręcza się stronie, jeśli uzasadnienia wyroku nie sporządza się z urzędu. Wyrok wydany na posiedzeniu niejawnym podlega niezwłocznemu publicznemu udostępnieniu w sekretariacie sądu przez okres 14 dni.

Uzasadnienie wyroku sądowego stanowi realizację zasady jawności ogłoszenia wyroku, bowiem z formalnego punktu widzenia przedstawia zwięzły stan sprawy, zarzuty podniesione w skardze, stanowiska pozostałych stron, podstawę prawną rozstrzygnięcia i jej wyjaśnienie. Powinno ono ponadto zawierać wskazania co do dalszego postępowania, jeżeli w wyniku uwzględnienia skargi sprawa ma być ponownie rozpatrzona przez organ administracji.

Wojewódzki sąd administracyjny sporządza uzasadnienie wyroku:

- 1) z urzędu – w terminie 14 dni (Naczelny Sąd Administracyjny w terminie 30 dni) od dnia ogłoszenia wyroku albo od podpisania sentencji wyroku wydanego na posiedzeniu niejawnym w sprawach, w których sąd skargę uwzględnił.
- 2) na wniosek<sup>57</sup> zgłoszony w terminie 7 dni od dnia ogłoszenia wyroku albo doręczenia odpisu sentencji<sup>58</sup> – w terminie 14 dni od dnia zgłoszenia wniosku w sprawach, w których sąd skargę oddalił.

W pierwszym przypadku uzasadnienie doręcza się każdej stronie, a w drugim tylko stronie, która złożyła wniosek<sup>59</sup>.

Wskazane wyżej terminy do sporządzenia uzasadnienia mogą jednak zostać przedłużone na czas oznaczony, nie dłuższy niż 30 dni, przez prezesa sądu w sprawie zawiętej lub w razie niemożności sporządzenia uzasadnienia w terminie 14 dni.

Uzasadnienie orzeczenia sądowego co do zasady sporządza sędzia sprawozdawca, choć nie ma on obowiązku sporządzenia uzasadnienia orzeczenia, do którego zgłosił zdanie odrębne<sup>60</sup>. Jeżeli sędzia sprawozdawca zgłosił *votum separatum* albo jeżeli sporządzenie uzasadnienia orzeczenia nie jest możliwe z innych względów lub napotyka przeszkody, których czasu trwania nie można przewidzieć, wówczas obowiązek sporządzenia uzasadnienia spoczywa na przewodniczącym posiedzenia lub innym sędzi, który brał udział w wydaniu orzeczenia. Uzasadnienie wyroku podpisują sędziowie, którzy brali udział w jego wydaniu, a więc podpisali jego sentencję. Jeżeli którykolwiek sędzia nie może podpisać uzasadnienia (np. w przypadku choroby lub ustąpienia ze stanowiska), wówczas przewodniczący lub inny sędzia składu orzekającego zaznacza na uzasadnieniu przyczynę braku podpisu.

Przepisy PrPostAdm wprowadzają ponadto obowiązek doręczenia odpisu wyroku bez względu na obowiązującą zasadę publicznego ogłoszenia wyroku. Odpis

<sup>57</sup> Odmowa sporządzenia uzasadnienia wyroku następuje w formie postanowienia, na które przysługuje zażalenie rozpoznawane na posiedzeniu niejawnym.

<sup>58</sup> Przekroczenie terminu do złożenia wniosku o sporządzenie uzasadnienia skutkuje odmową sporządzenia uzasadnienia wyroku w drodze postanowienia wydanego na posiedzeniu niejawnym.

<sup>59</sup> Tylko strona, która wystąpiła z wnioskiem o sporządzenie uzasadnienia wyroku, może wnieść skargę kasacyjną w terminie 30 dni od dnia doręczenia jej odpisu orzeczenia wraz z uzasadnieniem.

<sup>60</sup> Nie doręcza się stronom uzasadnienia zdania odrębnego.

wyroku z uzasadnieniem sporządzonym z urzędu doręcza się każdej stronie postępowania, podczas gdy odpis wyroku wraz z uzasadnieniem sporządzonym na wniosek strony doręcza się tylko stronie, która złożyła taki wniosek<sup>61</sup>.

## Zakończenie

Reasumując powyższe rozważania, prawo do rzetelnego procesu stanowi fundamentalną zasadę w demokratycznym państwie prawa, na które składa się prawo jednostki do sprawiedliwego rozpatrzenia sporu prawnego w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd w ramach jawnej procedury. Zasada jawności postępowania sądowego stanowi standard międzynarodowy, europejski, ale przede wszystkim krajowy. W polskim prawie uznana jest bowiem za jedną z ważniejszych zasad sądownictwa administracyjnego, mającą zastosowanie na różnych etapach postępowania zarówno przed wojewódzkim sądem administracyjnym, jak i Naczelny Sąd Administracyjnym.

Bezsporny pozostaje fakt, że zasada jawności postępowania sądowniczoadministracyjnego wskazuje pożądany wzorzec działania sądów administracyjnych. Stanowi jedną z gwarancji bezstronności sędziego i należytego wymiaru sprawiedliwości. Służy uwiarygodnieniu działań władz publicznych i budowaniu przekonania, że w swoich działaniach kierują się one jawnymi motywami i kryteriami. To dzięki niej następuje upowszechnienie znajomości prawa. Ma istotny wymiar informacyjny w odniesieniu do stron, uczestników postępowania i wreszcie osób trzecich. Z punktu widzenia jednostki stanowi zaś podstawę realizacji zasady czynnego udziału w postępowaniu, gdyż zapewnia współudział w kształtowaniu jego przebiegu. Zapewnienie jawności ciąży na sądzie administracyjnym od momentu wszczęcia postępowania aż do chwili jego zakończenia.

<sup>61</sup> B. Adamiak, Skarga i skarga kasacyjna w postępowaniu sądowniczoadministracyjnym. Komentarz, Warszawa 2014, s. 560 i n.

# Publication of administrative court proceedings

## Summary

This article discusses the principle of publishing administrative court proceedings. This principle is one of the basic rules of court proceedings, regulated by the provisions of international law as well as by the EU and national law. It is applied in Polish law, with some exceptions, at practically every stage of the proceedings, both before the Voivodeship Administrative Court and before the Supreme Administrative Court. The principle of publication is practiced on three levels by these courts, namely by providing public access to the files of an administrative court case, a public hearing before the administrative court and the publication of the judgement. The rights to review the case files, to participate in the defence and to the oral argumentation of the judgement, as well as its written justification, are the foundations of a fair trial. On the one hand, this rule indicates the method of operation by administrative courts, while on the other hand it sets out boundaries for the participation of the parties, participants and third parties in the proceedings.

# Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 8.10.2015 r., II AKa 347/15<sup>1</sup>

Zygmunt Kukuła\*

## Streszczenie

Przestępstwo lichwy ma długą historię, a także pewien wypracowany dorobek orzecznictwa sądowego. Komentowany wyrok koncentruje się na bardzo ważnej przestępstwie odpowiedzialności karnej z art. 304 KK, a mianowicie na przymusowym położeniu pokrzywdzonego, wykorzystywanym następnie przez sprawcę. Nie rozwijano jednak szerzej tej przestępki, odnosząc ją do mechanizmu powstawania tego położenia. Zamiast tego określano ją dosyć ogólnie i syntetycznie. Wyrok będący przedmiotem komentarza wypełnia tę właśnie lukę. Zwraca uwagę, że dla ustalenia, czy pokrzywdzony znajdował się w przymusowym położeniu, nie wystarcza ustalenie całkowitej wysokości obciążających go w chwili zawarcia zobowiązań, ale niezbędne jest ustalenie kwot, jakie w tym czasie musiał przeznaczyć na spłatę długów.

## Teza

**Dla ustalenia, czy pokrzywdzeni znajdowali się w przymusowym położeniu (w rozumieniu art. 304 KK), nie jest wystarczające ustalenie globalnej wysokości ciążących na nich w owym czasie zobowiązań, ale wręcz niezbędnym jest ustalenie kwot, jakie w tym właśnie czasie musieli oni przeznaczać na spłatę**

\* Doktor nauk prawnych, funkcjonariusz III Komisariatu Policji w Bielsku-Białej, pracownik naukowy Wyższej Szkoły Administracji w Bielsku-Białej.

<sup>1</sup> Biuletyn Sądu Apelacyjnego w Katowicach 2015, Nr 4, poz. 10.

**długów. Innymi słowy koniecznym jest przy posiadaniu w polu widzenia faktu, że nie wszystkie zobowiązania były natychmiast wymagalne (mowa o kredytach spłacanych ratałnie) i nie całość dochodów pokrzywdzonych mogła być przedmiotem przymusowej egzekucji (o ile takowa była prowadzona) zbadanie, czy faktycznie pokrzywdzeni nie mogli zabezpieczyć sobie zapewnienia podstawowych potrzeb życiowych inaczej, niż poprzez zawarcie wskazanych umów z oskarżonymi.**

Komentowany wyrok odnosi się do jednego z najstarszych typów przestępstw, z którymi mamy do czynienia w relacjach o charakterze majątkowym we współczesnym świecie. Lichwa bowiem – jako zjawisko społeczne – ma długą historię, w przeszłości próbowano też walczyć z nią na różne sposoby i z różnym skutkiem. Mechanizm przestępczego działania sprawcy pomimo zmieniających się warunków co do zasady nie uległ znaczącej zmianie. Polega on na takim skonstruowaniu postanowień umowy, które sprzyja czerpaniu nieuzasadnionych, nieproporcjonalnie wysokich korzyści kosztem krytycznego położenia drugiej strony, zobowiązanej do świadczenia na rzecz sprawcy przestępstwa.

Zmieniające się cyklicznie uwarunkowania społeczno-ekonomiczne ludności, skutkujące chociażby tylko przejściowym pogorszeniem warunków życiowych, stwarzają korzystny klimat dla działań motywowanych osiągnięciem niezasadnych, nadmiernych zysków. Problem z tym związany dotyczy każdej grupy osób, zarówno starszych, nieporadnych życiowo, opuszczonych przez bliskich<sup>2</sup>, jak i dobrze sytuowanych, którzy na skutek przejściowych trudności znaleźli się w finansowych kłopotach i aby się z nich wydobyć, poszukują różnych dróg wyjścia z tej sytuacji. Można zakładać z niedużym marginesem błędu, że w pewnym stopniu sprzyjają lichwie kryzysy ekonomiczne prowadzące pośrednio do nagłego pogorszenia sytuacji życiowej wielu jednostek.

Przepis karny o lichwie obowiązuje od wielu lat w Kodeksie karnym, mimo to wciąż stanowi pewien problem dla praktyków, głównie z tej przyczyny, że nie wszystkie znamiona tego czynu zostały dostatecznie opisane i wyjaśnione w doktrynie. Komentowany wyrok bez wątpienia odnosi się do oceny jednego z tych znamion, a mianowicie koncentruje się na pogłębionej diagnozie przymusowego położenia. Zajęcie stanowiska w kwestii podniesionej w głosowanym orzeczeniu wymagać będzie wcześniejszego odniesienia się do aktualnego stanu wiedzy na ten temat nie tylko w nauce prawa karnego, ale i cywilnego.

Poddawany ocenie judykat obejmuje analizę bardzo istotnej przestanki odpowiedzialności karnej z art. 304 KK, a mianowicie pojęcia przymusowego położenia pokrzywdzonego wykorzystywanego przez sprawcę jako bezpośrednia przyczyna do zawarcia niekorzystnej dla tegoż pokrzywdzonego umowy. Zaznaczyć należy, że art. 304 KK chroni zasady uczciwego obrotu społeczno-gospodarczego,

<sup>2</sup> Ilustrują to przypadki zawierania rażąco niekorzystnych umów, na mocy których osoby starsze przekazują swoje mieszkania w zamian za nieproporcjonalnie niskie świadczenie drugiej strony.

w szczególności zaś znajdujących się w przymusowym położeniu jego uczestników, przed wyzyskiem<sup>3</sup>. Chociaż przepis umieszczono w rozdziale chroniącym obrót gospodarczy, to jednak obejmuje on wszystkie relacje o podłożu majątkowym. Analizując szerzej powyższy przepis, trudno znaleźć w nim jakąkolwiek dokładniejszą wskazówkę pozwalającą zdefiniować stan faktyczny świadczący o wystąpieniu przymusowego położenia.

W przeszłości zarówno doktryna, jak i orzecznictwo czyniły pewne starania, aby pojęcie to stało się bardziej transparentne. Znamiona przymusowego położenia próbowano wyjaśniać bliżej już pod rządami Kodeksu karnego z 1932 r. Przyjęto wówczas, że jest to sytuacja gospodarcza pokrzywdzonego, w której zmuszony jest on zabiegać o świadczenie innej osoby dla ochrony rzeczywistego lub domniemanego zagrożonego dobra własnego lub cudzego (dobra członka swej rodziny, przyjaciela itp.). Dobrem tym mogło być życie lub zdrowie, cześć lub wolność, lecz najczęściej były to warunki egzystencji pokrzywdzonego, potrzeba środków do życia lub do prowadzenia interesów gospodarczych<sup>4</sup>. Postępowaniu sprawcy wykorzystującego przymusowe położenie dla wypełnienia warunków karalności musiał przyświecać zamiar osiągnięcia zysku. Wyłączono jednak spod tego zakresu przypadki, w których świadczenie było dla pokrzywdzonego zbędne, wskazując jako przykład pożyczkę na kupno zbytkownych przedmiotów, wydatków na zabawę, podróż<sup>5</sup>. Obojętne było też, czy przymusowe położenie jest trwałe, czy jedynie czasowe bądź chwilowe. Podkreślano, że nie musi ono polegać na braku funduszy po stronie pokrzywdzonego<sup>6</sup>. Poczynione w tym czasie spostrzeżenia zasadniczo nie utraciły swojej aktualności, choć proces formowania się wykładni tego przepisu nie został zakończony.

W latach późniejszych w zmienionych zasadniczo realiach społeczno-gospodarczych przepis o lichwie nie miał wielu okazji do zastosowania, choć podejmowano wysiłki w kierunku rozwinięcia i pogłębienia wykładni tego fragmentu ustawowych znamion. Zakładano, że przymusowe położenie odnosi się do warunków życiowych tak dalece niekorzystnych, że osobie znajdującej się w tym położeniu grozi wielka szkoda lub niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych własnych lub rodziny, i aby tego uniknąć, skłania się do przyjęcia świadczeń niewspółmiernie większych od tych, które w zamian za nie uzyska<sup>7</sup>. W szczególności był to taki stan faktyczny, w którym pokrzywdzony zmuszony jest przez nieprzewidziane okoliczności do pogodzenia się z niekorzystną sytuacją, w której się znalazł<sup>8</sup>. Dla ustalenia przymusowego położenia wyzyskiwanego decydujące znaczenie miały okoliczności zmuszające go do zawarcia umowy za wszelką cenę<sup>9</sup>. Chodziło o taką sytuację życiową pokrzywdzonego, w której zawarcie

<sup>3</sup> J. Majewski, [w:] A. Zoll (red.), Kodeks karny. Część szczególna, t. III. Komentarz, Kraków 2006, s. 838.

<sup>4</sup> L. Peiper, Komentarz do Kodeksu karnego, prawa o wykroczeniach, przepisów wprowadzających obie te ustawy, Kraków 1936, s. 577.

<sup>5</sup> *Ibidem*.

<sup>6</sup> *Ibidem*.

<sup>7</sup> I. Andrejew, Polskie prawo karne w zarysie, Warszawa 1983, s. 419.

<sup>8</sup> L. Gardocki, Prawo karne, Warszawa 1999, s. 315.

<sup>9</sup> J. Skorupka, Prawo karne gospodarcze. Zarys wykładu, Warszawa 2005, s. 148.



niekorzystnej umowy było jedyną drogą zaspokojenia potrzeb własnych i rodziny lub zapobieżenia wielkiej szkodzi<sup>10</sup>. Nie zdołano jednak dokładnie wyjaśnić, w jaki sposób odróżnić rzeczywiste przymusowe położenie, na które wyzyskiwany się powołuje, od możliwych do wykorzystania sposobów wyjścia z tej sytuacji z uniknięciem konieczności zawarcia lichwiarskiej umowy. Pomimo upływu czasu orzecznictwo karne dotyczące art. 304 KK wciąż jest zbyt skromne.

Po analizie treści komentowanego orzeczenia na tle wszystkich opublikowanych dotąd judykatów widoczne jest, że żadne z orzeczeń nie zwróciło uwagi na związek art. 304 KK z cywilnoprawnym opisem wyzysku, o jakim mowa w art. 388 KC. Związek taki okazuje się istotny, a wyprowadzone tym sposobem wnioski mogą zostać wykorzystane w procesie wykładni znamion przepisu karnego o lichwie. Zgodnie bowiem z art. 388 KC, jeżeli jedna ze stron, wyzyskując przymusowe położenie, niedośćstwo lub niedoświadczenie drugiej strony, w zamian za swoje świadczenie przyjmuje albo zastrzega dla siebie lub dla osoby trzeciej świadczenie, którego wartość w chwili zawarcia umowy przewyższa w rażącym stopniu wartość jej własnego świadczenia, druga strona może żądać zmniejszenia swego świadczenia lub zwiększenia należnego jej świadczenia, a w wypadku gdy jedno i drugie byłoby nadmiernie utrudnione, może żądać unieważnienia umowy. Widać więc daleko posunięte podobieństwa, a wręcz tożsamość opisu przymusowego położenia zawartego w obu tych przepisach. Wszelkie penalizowane w art. 304 KK zachowania objęte są odpowiednim zapisem art. 388 KC, o ile zawarta w ten sposób umowa należy do kategorii umów wzajemnych.

Przed przystąpieniem do merytorycznej oceny glosowanego orzeczenia należałoby się jeszcze odwołać do wypracowanego w orzecznictwie sądów cywilnych pojęcia przymusowego położenia, które ściśle koresponduje z zapisem występującym w art. 304 KK i powinno być wykorzystywane w procesie wykładni przepisu karnego ze względu na wspomnianą tożsamość. Temat ten pojawia się również w doktrynie cywilistycznej<sup>11</sup>. Jeśli chodzi o dorobek sądowy orzecznictwa cywilnego, przyznać trzeba, że jest on znaczący, gdy chodzi o wykładnię art. 388 KC. Do znamion przymusowego położenia odwołuje się część orzeczeń, które po wnikliwej analizie można podzielić na orzeczenia definiujące pozytywnie i negatywnie przesłanki pozwalające zakwalifikować określone zachowanie jako przymusowe położenie. Przesłanki pozytywne, dopuszczające wystąpienie przymusowego położenia, zakładają, że jest to stan, w którym strona znajduje się w jakichś warunkach materialnych, osobistych lub rodzinnych, które zmuszają ją do zawarcia danej umowy za wszelką cenę lub nie pozwalają na swobodne uzgodnienie poszczególnych postanowień umownych<sup>12</sup>, bez ekwiwalentności świadczeń, za wszelką cenę<sup>13</sup>. Za przesłankę pozytywną uznaje się też pójście do lombardu ze

<sup>10</sup> K. Stefanowicz, Odpowiedzialność karna w związku z działalnością gospodarczą, Warszawa 1992, s. 69; Tak też: R. Góral, Kodeks karny. Praktyczny komentarz, Warszawa 1998, s. 402.

<sup>11</sup> Zobacz szerzej: B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, Wyzysk jako wada oświadczenia woli, SPE 1973, t X, s. 181; A. Cisek, J. Kremis, Z problematyki wyzysku w ujęciu kodeksu cywilnego, RPEIS 1979, Nr 3, s. 55 i n.

<sup>12</sup> Wyroki SN: z 28.1.1974 r., I CR 819/73, Legalis; z 11.10.1973 r., I PR 388/73, Legalis.

<sup>13</sup> Wyroki: SA w Warszawie z 3.7.2009 r., VI ACa 31/09, Legalis; SN z 27.9.2005 r., V CK 191/06, LEX Nr 407057; SN z 24.11.1998 r., I CKN 667/97, Legalis.

świadomości konieczności przyjęcia zaproponowanych warunków<sup>14</sup>. Z tym akurat zapatrywaniem nie można się do końca zgodzić – do lombardu każdy przychodzi z reguły dobrowolnie i wie, jakie obowiązują tam zasady przyznawania pożyczek. Gdyby przyjąć, że wszystkie pożyczki udzielane w lombardach wyczerpują znamiona stanu opisanego w art. 304 KK, należałoby prawnie zakazać ich prowadzenia. Jakkolwiek to oceniając, nie można tracić z pola widzenia faktu, że w lombardzie zawsze można negocjować ofertę bądź udać się do innego, gdzie warunki będą korzystniejsze dla strony. Poza tym prowadzący lombard może nie mieć świadomości przymusowego położenia swojego klienta, gdyż nie ma prawnej ani faktycznej możliwości sprawdzenia jego sytuacji majątkowej.

Z kolei przesłanki negatywne opierają się na wyliczeniu stanów faktycznych wykluczających uznanie ich za spełniające wymogi przymusowego położenia. Do najważniejszych zalicza się potrzebę uzyskania gotówki. Nie świadczy to jeszcze w opinii sądu o istnieniu takiego właśnie przymusowego położenia pokrzywdzonego<sup>15</sup>. Drugim przykładem jest nadużywanie alkoholu. Stwierdzony alkoholizm (w określonym stadium) i jego skutki w postaci zmian charakterologicznych i osobowościowych osoby nadużywającej alkoholu nie tworzą jeszcze stanu przymusowego położenia w znaczeniu art. 388 KC, różne bowiem mogą być drogi wyjścia z tak powstałej sytuacji. Przymusowe położenie powinno istnieć rzeczywiście, choć nie musi mieć charakteru trwałego. Wystarczy nawet chwilowo wykazywana przez wyzyskiwanego nieodzowna konieczność oznaczonego działania tego podmiotu mogąca przybrać podłoże ekonomiczne lub pozaekonomiczne<sup>16</sup>. Kolejną przesłanką negatywną jest zaryzykowanie podjęcia samemu dalszej działalności w ramach spółki w związku z odejściem drugiego współnika. Wykluczono tutaj podstawy powoływania się na przymusowe położenie właśnie ze względu na sam element podjęcia ryzyka<sup>17</sup>. Tak samo ocenia się wszczęcie postępowania przewidzianego prawem, które nie daje podstaw do zakwalifikowania tego przypadku jako wyzysku<sup>18</sup>. Ostatnia z wymienionych przesłanek to kwestia zbycia nieruchomości. Świadomość, że nieruchomości może zostać wywłaszczona na warunkach gorszych niż w razie podjęcia decyzji o sprzedaży, nie stanowi rodzaju presji czy braku swobody, które uniemożliwiłyby lub utrudniały podjęcie racjonalnej decyzji, i nie może być tożsame z przymusowym położeniem<sup>19</sup>. Pokrzywdzony posiada nieskrępowaną możliwość dokładnego skalkulowania ryzyka. Przytoczone uwagi wpisują się istotnie w całościową wykładnię przymusowego położenia, o którym mowa w art. 304 KK.

W orzecznictwie sądów karnych, które – co należy podkreślić – wypowiadały się na temat przymusowego położenia w podobnym tonie, zwracano przy tej okazji uwagę na charakter grożącej pokrzywdzonemu dotkliwej szkody w posta-

<sup>14</sup> Wyrok SA w Białymstoku z 27.10.2004 r., I ACa 530/04, OSA 2005, Nr 1, poz. 28.

<sup>15</sup> Wyrok SA w Katowicach z 13.2.2013 r., I ACa 1008/12, www.orzeczenia.ms.gov.pl.

<sup>16</sup> Wyrok SN z 8.10.2009 r., II CSK 160/09, Legalis.

<sup>17</sup> Wyrok SN z 9.11.2004 r., IV CSK 172/04, LEX Nr 277125.

<sup>18</sup> Wyrok SN z 27.4.2004 r., II CK 210/03, Legalis.

<sup>19</sup> Wyrok SN z 24.10.2003 r., III CK 31/02, Legalis.

ci szkody materialnej, moralnej lub fizycznej<sup>20</sup>. Zabiegi te co prawda zmierzały do wyjaśnienia kryteriów stosowania tego pojęcia, jednak wciąż nie definiowały go w wystarczającym stopniu. Przede wszystkim okoliczności składających się na pojęcie przymusowego położenia nie rozwijano, odnosząc je w zasadzie do sztywnego mechanizmu jego powstawania, formułowano je dosyć ogólnie i raczej syntetycznie. Konieczność zawarcia niekorzystnej umowy w wyniku przymusowego położenia wynikała zatem z faktu, że w danych okolicznościach jedynym sposobem uniknięcia grożącej szkody było zawarcie owej umowy bez wnikania w alternatywne sposoby uniknięcia wyzysku. Tak uformowane stanowisko pozostawało niezmienione przez długi okres.

Istotę przymusowego położenia, na co zwrócono uwagę w świetle ostatnich orzeczeń, stanowić może bezpośrednio wielka dolegliwość, np. grożąca utrata mieszkania<sup>21</sup>. W głosowanym orzeczeniu po raz pierwszy przyznano prymat obiektywnemu wartościowaniu przyczyn tego położenia, gdyż sąd, odnosząc się do tej kwestii, dokonuje weryfikacji w aspekcie doniósłości symptomów rozpatrywanych nie tylko z punktu widzenia samego pokrzywdzonego. Musi to być przesłanka, która zmierza rzeczywiście do polepszenia jego aktualnej sytuacji. Jako przykład możliwości alternatywnego postępowania pokrzywdzonego wskazano w tej sprawie rezygnację z zakupu w danej chwili materiałów budowlanych, prośbę o odroczenie terminu płatności przez sprzedawcę czy nawet popadnięcie w zwłokę w zapłacie należności. Sugerowane przez sąd działania nie spowodowałyby dla pokrzywdzonego żadnych nadmiernie dolegliwych następstw. Należy w świetle ostatnich opublikowanych orzeczeń do przepisu o lichwie przyjąć, że stopniowo zmierzają one w stronę potraktowania przymusowego położenia w kontekście subsydiarności, adekwatnego do sytuacji, w której nie ma potencjalnych możliwości poprawy położenia pokrzywdzonego jak tylko poprzez zawarcie właśnie tej niekorzystnej umowy. Głosowane orzeczenie jest wyraźnym sygnałem wskazującym na konieczność dokładnej prawnokarnej diagnozy położenia pokrzywdzonego w aspekcie finansowym przed podjęciem decyzji o postawieniu zarzutów.

Rewizję poglądów prowadzącą do przyjęcia tej reguły należy uznać za słuszną. Doświadczenie życiowe i obserwacja praktyki potwierdzają, że ludzie zbyt często powołują się na występowanie przesłanek lichwy w sytuacji niewystarczającego wykazania się własną aktywnością w przezwyciężeniu powstałych trudności. Prowadzić to może do niezamierzonej i nadmiernej kryminalizacji wielu zachowań, graniczących pozornie z ryzykiem, szczególnie w działalności gospodarczej, co byłoby trudne do zaakceptowania. Mogłoby dojść do precedensu polegającego na uznaniu za przymusowe położenie takiej na przykład sytuacji, w której pokrzywdzeni ubiegają się o kredyt czy pożyczkę w banku. Wykładnia taka mogłaby prowadzić do powstania absurdalnych sytuacji, pozwalających uznać pew-

<sup>20</sup> Wyroki SN: z 16.5.1935 r., III K 331/35, OSN 1936, Nr 1, poz. 8; z 5.1.1938 r., II K 1438/37, OSN 1938, Nr 6, poz. 155.

<sup>21</sup> Wyroki: SA w Katowicach z 28.8.2014 r., II AKa 240/14, Biuletyn Sądu Apelacyjnego w Katowicach 2014, Nr 4, poz. 9; SN z 27.3.2014 r., V KK 322/13, OSNKW 2014, Nr 11, poz. 83.

ną część czy nawet połowę wszystkich umów bankowych za jakąś formę umowy lichwiarskiej.

Należy także wyłączyć spod omawianego pojęcia skłonność pokrzywdzonego do ponoszenia ryzyka, w tym uzależnienie od hazardu. Wydatki na te cele nie usprawiedliwiają powoływania się na trudną sytuację życiową, równoznaczną z przymusowym położeniem. Źródłem problemów finansowych jest w tym wypadku celowo niewłaściwe postępowanie w sensie obiektywnym. Osoba w takiej sytuacji ma możliwość poddania się specjalistycznej terapii przeciwdziałającej uzależnieniu. Diagnozując przymusowe położenie w toku postępowania karnego, należałoby też w szczególnych przypadkach zasięgnąć opinii na temat stanu zdrowia pokrzywdzonego, w tym psychicznego. Glosowany wyrok, również poprzez wyrażenie wspomnianej już subsydiarności co do wyboru postępowania pokrzywdzonego, zachęca do przeprowadzenia takich ustaleń. Sąd wskazuje w nim na weryfikację przesłanek natury ekonomicznej, co wydaje się zrozumiałe, zważywszy na majątkowy aspekt przedmiotu świadczenia.

Glosowane orzeczenie, z uwagi na podjętą próbę głębszej analizy przyczyn wiodących do ustalenia faktycznych kryteriów przymusowego położenia pokrzywdzonego przestępstwem lichwy, nabiera dla praktyki istotnego wymiaru. Pozwala wyraźniej oddzielać stany faktyczne świadczące jedynie pozornie o spełnieniu kryminalizowanych przesłanek odpowiedzialności karnej. Chociaż teza rozstrzygnięcia ze względu na charakter rozpoznawanej sprawy koncentruje się wokół zadłużeń kredytowych, to jednak zawiera czytelne wskazówki, aby przy badaniu wszystkich podobnych przypadków skupiać uwagę na istocie zadłużenia, jego wysokości, a także na uchwyceniu alternatywnych rozwiązań, jakie pokrzywdzony winien znaleźć samodzielnie, wykazując inicjatywę i unikając konieczności zawarcia niekorzystnej dla siebie umowy. Już sama subsydiarność proponowanych rozwiązań świadczy o rezygnacji z automatyzmu i nowym podejściu do wykładni niekorzystnych postanowień umownych oraz podstaw wiodących do ponoszenia odpowiedzialności karnej. Rzuca także nowe spojrzenie na dekodowanie znamienia przymusowego położenia pokrzywdzonego. Interpretacja tego określenia uległa znaczącej ewolucji na tle dotychczasowego funkcjonowania przepisu o lichwie w naszym prawie karnym i istotnie dorobek ten wzbogaciła. Z podanych przyczyn, wzięwszy pod uwagę całość przytaczanych argumentów, także z zakresu prawa cywilnego, należy komentowany wyrok w pełni zaakceptować.

# **Commentary to the judgment of the Court of Appeal in Katowice of 8 October 2015, file No II AKa 347/15**

## **Summary**

The crime of usury has a long history and has developed a legacy of judicial decisions. The commented on judgment focuses on a very important premise of criminal liability under Article 304 of the Penal Code, namely on the forced position of the victim, then used by the offender. However, this premise was not developed any further, for instance by referring it to the mechanism causing this position. Instead, it was described rather generally and synthetically. The judgment that is the subject of this commentary addresses this ambiguity. It points out that, in order to determine whether the aggrieved party was in a forced position, it is not enough to determine the total amount charged to him at the time of contracting the liabilities, but it is necessary to establish the amounts that the aggrieved party had to spend to pay off debts at a particular time.

# Z życia Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury

*Opracowanie redakcyjne*

**W III i IV kwartale 2016 r.** w Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury kontynuowano realizację głównych zadań ustawowych KSSiP, związanych z prowadzeniem aplikacji ogólnej, sędziowskiej i prokuratorskiej, szkoleniem i doskonaleniem zawodowym sędziów i prokuratorów, asesorów prokuratury, referendarzy sądowych, asystentów sędziów i prokuratorów, kuratorów sądowych oraz urzędników sądów i prokuratury.

## Szkolenie wstępne

### Konkurs na aplikację ogólną

**26.10.2016 r.** w hali Warszawskiego Centrum EXPO XXI sp. z o.o. w **Warszawie** rozpoczął się I etap ósmego naboru na aplikację ogólną w Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury. W bieżącym roku Minister Sprawiedliwości wyznaczył limit 220 miejsc na tę aplikację. Nabór na aplikację ogólną odbywa się w drodze konkursu składającego się z dwóch etapów. Podczas pierwszego z nich sprawdzana jest wiedza kandydatów na aplikantów z poszczególnych dziedzin prawa. Kandydaci mają bowiem do rozwiązania test zawierający 150 pytań, przy czym za każdą prawidłową odpowiedź – wybraną spośród czterech wariantów – przyznawany jest 1 pkt. W tym roku warunkiem przejścia do drugiego etapu było uzyskanie z testu co najmniej 120 pkt oraz zakwalifikowanie się do grupy 440 najlepszych kandydatów.

Konkurs na aplikację ogólną przeprowadza Komisja Konkursowa powołana przez Ministra Sprawiedliwości, której – już po raz piąty – przewodniczył sędzia Sądu Okręgowego w Krakowie *Michał Niedźwiedź*.



Jak już wspomniano w zeszycie 3(23)/2016 niniejszego Kwartalnika do konkursu wpłynęło 1998 zgłoszeń<sup>1</sup>. Ostatecznie jednak udział w jego I etapie zadeklarowało 1779 absolwentów wyższych studiów prawniczych, spośród których 1710 do niego przystąpiło.

Rejestracja kandydatów rozpoczęła się o godz. 7.45, a po pouczeniach udzielonych przez przewodniczącego Komisji Konkursowej kandydaci na aplikantów aplikacji ogólnej od godz. 10.35 przez kolejne 180 minut mogli rozwiązywać na zakonodowanych arkuszach test składający się z pytań z następujących dziedzin prawa:

- konstytucyjnego wraz z zagadnieniami ustroju sądów, prokuratury i innych organów ochrony prawnej (14 pytań),
- administracyjnego (20 pytań),
- pracy (7 pytań),
- międzynarodowego i wspólnotowego (6 pytań),
- postępowania karnego (16 pytań),
- karnego materialnego (25 pytań),
- wykroczeń (3 pytania),
- postępowania cywilnego (22 pytania),
- cywilnego materialnego (21 pytań),
- rodzinnego i opiekuńczego (7 pytań),
- gospodarczego i spółek handlowych (9 pytań).

Rozkodowanie arkuszy odpowiedzi testowych nastąpiło **28.10.2016 r.**, po uprzednim ustaleniu i wpisaniu na nich liczby zdobytych punktów.

Drugi etap konkursu, polegający na sporządzeniu pracy pisemnej sprawdzającej umiejętność stosowania argumentacji prawniczej, zasad wykładni oraz kwalifikowania stanów faktycznych, polegający na rozwiązaniu trzech kazusów z prawa prywatnego, publicznego i karnego, przeprowadzony został **23.11.2016 r.** także w **Warszawie**, a dopuszczonych do niego zostało 218 kandydatów, a więc wszyscy ci, którzy po pierwszym etapie uzyskali określony przez Ministra Sprawiedliwości limit 120 pkt. Ze względu na to, że w czasie przygotowywania do druku niniejszego zeszytu Kwartalnika KSSiP prace Komisji Konkursowej pozostawały w toku, informacje dotyczące tego etapu konkursu zamieszczone zostaną w kolejnym numerze niniejszego czasopisma.

## **Egzamin sędziowski i rekrutacja na staż referendarski**

W dniach **6.9.2016 r. – 19.10.2016 r.** w siedzibie KSSiP w **Krakowie** odbył się szósty z kolei egzamin sędziowski, który przeprowadziła powołana przez Ministra Sprawiedliwości komisja egzaminacyjna złożona z 10 sędziów i działająca pod przewodnictwem sędziego Sądu Najwyższego *Kazimierza Klugiewicza*. Egzamin rozpoczął się w ostatnim (trzydziestym) miesiącu szkolenia aplikantów aplikacji sędziowskiej, zgodnie z art. 32 ust. 1 ustawy z 23.1.2009 r. o Krajowej Szkole

<sup>1</sup> *Opracowanie redakcyjne, Z życia Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury, Kwartalnik KSSiP 2016, z. 3(23), s. 147.*

Sądownictwa i Prokuratury<sup>2</sup> w zw. z art. 8 ust. 1 ustawy z 9.4.2015 r. o zmianie ustawy o Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury<sup>3</sup>. Przystąpiło do niego:

- 89 aplikantów IV rocznika aplikacji sędziowskiej,
- 3 aplikantów III rocznika aplikacji sędziowskiej (2 zdających ponownie egzamin sędziowski i 1, któremu Dyrektor Szkoły udzielił zezwolenia na przystąpienie do egzaminu w terminie późniejszym),
- 10 referendarzy sądowych,
- 39 asystentów sędziów.

**Tabela Nr 1.** Dane statystyczne dotyczące liczby osób, które w 2016 r. przystąpiły do egzaminu sędziowskiego, oraz zdawalności.

Lp.	Kategorie osób, które przystąpiły do egzaminu	Liczba osób, które przystąpiły do egzaminu	Liczba osób, które zostały dopuszczone do części ustnej	Liczba osób, które zdały egzamin	Zdawalność w %
1.	Aplikanci IV rocznika	89	88	78	87,64
2.	Aplikanci III rocznika	3	3	1	33,33
3.	Asystenci sędziów	39	21	8	20,51
4.	Referendarze sądowi	10	5	2	20
5.	Asystenci i referendarze – łącznie	49	26	10	20,41
6.	Ogółem (poz.1–4)	141	117	89	63,12

Egzamin składał się z części pisemnej i ustnej. Oceny rozwiązania każdego z dwóch zadań praktycznych, sporządzonych w ramach części pisemnej egzaminu, dokonali niezależnie od siebie dwaj członkowie komisji egzaminacyjnej, w systemie punktowym, z zastosowaniem skali od 0 do 60 pkt. Sprawdzane prace były zakodowane. Liczba punktów uzyskanych przez zdającego za rozwiązanie danego zadania praktycznego była średnią liczby punktów przyznanych przez obu oceniających członków komisji. Warunkiem dopuszczenia do części ustnej egzaminu sędziowskiego było natomiast uzyskanie z części pisemnej co najmniej 72 pkt. na 120 możliwych do zdobycia.

W części ustnej egzaminu zdający mieli do rozwiązania 21 kazusów (po 3 z siedmiu dziedzin prawa objętych zakresem egzaminu). Oceny rozwiązania poszczególnych kazusów dokonali członkowie komisji egzaminacyjnej będący specjalistami z danej dziedziny prawa, w systemie punktowym, w skali od 0 do 10 pkt. Warunkiem zaliczenia części ustnej egzaminu było uzyskanie przez zdającego co najmniej 18 pkt za rozwiązanie zestawu trzech kazusów z każdej dziedziny prawa.

<sup>2</sup> Dz.U. z 2012 r. poz. 1230, zm. Dz.U. z 2014 r. poz. 1071.

<sup>3</sup> Dz.U. z 2015 r. poz. 694 ze zm.

**Tabela Nr 2.** Najwyższe wyniki osiągnięte na egzaminie sędziowskim w 2016 r.

Zakres egzaminu sędziowskiego	Najwyższy osiągnięty wynik (w punktach)	Liczba osób, które osiągnęły najwyższy wynik	Maksymalna możliwa do uzyskania liczba punktów
Prawo karne – część pisemna	59	2	60
Prawo cywilne – część pisemna	58,5	1	60
Ogółem z części pisemnej	113,5	1	120
Część ustna	210	1	210
Suma punktów z części pisemnej i ustnej	321,5	1	330

Podstawą ustalenia wyniku egzaminu sędziowskiego, zgodnie z § 28 ust. 1 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 29.7.2016 r. w sprawie przeprowadzania egzaminu sędziowskiego i prokuratorskiego<sup>4</sup>, była suma punktów uzyskanych przez zdającego za część pisemną i część ustną egzaminu. Wynik egzaminu został ustalony według następującej skali.

- 1) powyżej 299 pkt → wynik celujący;
- 2) 267–299 pkt → wynik bardzo dobry;
- 3) 233–266 pkt → wynik dobry;
- 4) 198–232 pkt → wynik dostateczny;
- 5) poniżej 198 pkt → wynik niedostateczny.

Ponadto, jeżeli zdający w trakcie części ustnej egzaminu nie uzyskał z każdej dziedziny prawa co najmniej 18 pkt, otrzymywał z całego egzaminu ocenę niedostateczną.

**Tabela Nr 3.** Oceny z egzaminu sędziowskiego w 2016 r.

Kategorie zdających	Celujący	Bardzo dobry	Dobry	Dostateczny	Niedostateczny
Aplikanci IV rocznika aplikacji sędziowskiej	22	41	15	0	11
Aplikanci III rocznika aplikacji sędziowskiej	0	0	1	0	2
Asystenci sędziów	0	2	5	1	31
Referendarze sądowi	0	0	2	0	8
Ogółem (141 osób)	22	43	23	1	52

**7.11.2016 r.** aplikanci, którzy zdali egzamin sędziowski, dokonali wyboru sądów rejonowych, w których będą odbywać 18-miesięczny staż referendarski w ramach aplikacji sędziowskiej. Wybór dokonywany był z listy wolnych stanowisk referendarskich ustalonej przez Ministra Sprawiedliwości, według kolejności miejsc zajmowanych przez aplikantów na liście rankingowej, która została utworzona w oparciu o wyniki egzaminu. W przypadku uzyskania przez dwóch lub więcej

<sup>4</sup> Dz.U. z 2016 r. poz. 1166.

aplikantów jednakowej liczby punktów z egzaminu aplikantów tych umieszczono na tym samym miejscu na liście rankingowej, a o pierwszeństwie wyboru decydowała suma punktów uzyskanych przez aplikanta z zaliczonych sprawdzianów przeprowadzonych w trakcie aplikacji sędziowskiej.

Aplikanci zostali skierowani do odbycia stażu na stanowiskach referendarzy sądowych w sądach rejonowych zlokalizowanych na obszarze wszystkich 11 apelacji. Największa liczba aplikantów (20 osób) będzie pełniła obowiązki referendarza na terenie apelacji warszawskiej. W pozostałych apelacjach liczby te natomiast przedstawiają się następująco:

- apelacja wrocławska – 11 aplikantów,
- apelacja krakowska – 9 aplikantów,
- apelacja katowicka – 9 aplikantów,
- apelacja gdańska – 7 aplikantów,
- apelacja poznańska – 7 aplikantów,
- apelacja łódzka – 4 aplikantów,
- apelacja rzeszowska – 4 aplikantów,
- apelacja białostocka – 3 aplikantów,
- apelacja szczecińska – 3 aplikantów,
- apelacja lubelska – 2 aplikantów.

Aplikanci aplikacji sędziowskiej zostaną zatrudnieni przez prezesów sądów apelacyjnych na stanowiskach referendarzy sądowych na czas nieokreślony. Przebieg stażu zostanie poddany ocenie patrona stażu, którym może być sędzia lub referendarz sądowy. Odbycie przez aplikanta stażu zakończy 48-miesięczną aplikację sędziowską. W terminie 14 dni od ukończenia stażu Dyrektor Krajowej Szkoły wyda absolwentowi dyplom ukończenia aplikacji sędziowskiej. Absolwent aplikacji sędziowskiej może wówczas przystąpić do konkursu na wolne stanowisko sędziego sądu rejonowego.

### **Egzamin prokuratorski i zakończenie aplikacji prokuratorskiej IV rocznika**

W okresie **8.9.2016 r. – 8.10.2016 r. w Krakowie** został przeprowadzony czwarty w historii Krajowej Szkoły egzamin prokuratorski. Przeprowadziła go komisja egzaminacyjna powołana zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości z 7.7.2016 r., składająca się z 10 prokuratorów i działająca pod przewodnictwem prokuratora Prokuratury Krajowej *Przemysława Funioka*.

Do egzaminu prokuratorskiego zostały dopuszczone 92 osoby, w tym 58 aplikantów KSSiP (57 aplikantów IV rocznika aplikacji prokuratorskiej i 1 zdający egzamin ponownie) oraz 34 asystentów prokuratorów legitymujących się co najmniej 4-letnim stażem pracy na tym stanowisku (w przypadku ukończenia aplikacji ogólnej prowadzonej przez KSSiP) lub 5-letnim stażem pracy (w przypadku zatrudnienia na stanowisku asystenta prokuratora bez uprzedniego ukończenia aplikacji ogólnej).

**Tabela Nr 4.** Dane statystyczne dotyczące liczby osób, które w 2016 r. przystąpiły do egzaminu prokuratorskiego, oraz jego zdawalności.

Kategorie osób, które przystąpiły do egzaminu	Liczba osób, które przystąpiły do egzaminu	Liczba osób, które zostały dopuszczone do części ustnej	Liczba osób, które zdały egzamin	Zdawalność w %
Aplikanci IV rocznika	57	57	57	100
Aplikanci ponownie zdający egzamin	1	1	1	100
Asystenci prokuratorów	31	20	7*	22,58
Ogółem	89	78	65	73,03

\* W tym 5 osób, które ukończyły aplikację ogólną w KSSiP.

Egzamin składał się z części pisemnej i ustnej. W tym roku po raz pierwszy Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury zorganizowała część pisemną egzaminu w formie elektronicznej, przy wykorzystaniu opracowanego przez Sekcję Informatyczną KSSiP oprogramowania. Nowością była również przewidziana rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości możliwość przedłużenia czasu egzaminu dla matek o czas wykorzystany na karmienie dziecka. Oceny rozwiązania pisemnych zadań praktycznych dokonywane były w systemie punktowym, z zastosowaniem skali od 0 do 60 pkt. za rozwiązanie zadania praktycznego w sprawie karnej oraz skali od 0 do 30 pkt. za rozwiązanie zadań praktycznych w sprawach cywilnej i administracyjnej. Liczba punktów uzyskanych przez zdającego za rozwiązanie danego zadania praktycznego była średnią liczby punktów przyznanych przez obu oceniających członków komisji. Warunkiem dopuszczenia do części ustnej egzaminu prokuratorskiego było uzyskanie z części pisemnej co najmniej 72 pkt. na 120 możliwych do zdobycia. W części ustnej egzaminu zdający rozwiązywali kazusy w łącznej liczbie 21 (po 3 z siedmiu dziedzin prawa i nauk pokrewnych objętych przedmiotem egzaminu). Oceny rozwiązania poszczególnych kazusów dokonali członkowie komisji będący specjalistami z danej dziedziny prawa, w systemie punktowym, w skali od 0 do 10 pkt. Warunkiem zaliczenia części ustnej egzaminu było uzyskanie przez zdającego co najmniej 18 pkt. za rozwiązanie zestawu trzech kazusów z każdej grupy zagadnień objętej przedmiotem egzaminu.

**Tabela Nr 5.** Dane statystyczne dotyczące najwyższych wyników osiągniętych na egzaminie prokuratorskim w 2016 r.

Zakres egzaminu prokuratorskiego	Najwyższy osiągnięty wynik w punktach	Liczba osób, które uzyskały najwyższy wynik i ich kategoria	Maksymalna liczba punktów możliwych do uzyskania
Prawo karne – część pisemna	60	2 aplikantów	60
Prawo cywilne – część pisemna	30	1 aplikant	30
Prawo administracyjne – część pisemna	30	2 aplikantów	30
Część pisemna ogółem	116	1 aplikant	120

Zakres egzaminu prokuratorskiego	Najwyższy osiągnięty wynik w punktach	Liczba osób, które uzyskały najwyższy wynik i ich kategoria	Maksymalna liczba punktów możliwych do uzyskania
Część ustna ogółem	206	2 aplikantów	210
Najwyższa suma punktów z obydwu części egzaminu	321	1 aplikant	330

Podstawą ustalenia wyniku egzaminu prokuratorskiego – zgodnie z § 28 ust. 1 i 2 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 29.7.2016 r. w sprawie przeprowadzania egzaminu sędziowskiego i prokuratorskiego<sup>5</sup> – była suma punktów uzyskanych przez zdającego za część pisemną i część ustną egzaminu. Wynik egzaminu został ustalony według następującej skali:

- 1) powyżej 299 pkt → wynik celujący;
- 2) 267–299 pkt → wynik bardzo dobry;
- 3) 233–266 pkt → wynik dobry;
- 4) 198–232 pkt → wynik dostateczny;
- 5) poniżej 198 pkt → wynik niedostateczny.

**Tabela Nr 6.** Oceny z egzaminu prokuratorskiego w 2016 r.

Oceny	Celujący	Bardzo dobry	Dobry	Dostateczny	Niedostateczny
Aplikanci IV rocznika aplikacji prokuratorskiej	20	30	6	1	0
Aplikanci ponownie zdający egzamin	0	0	0	1	0
Asystenci prokuratorów	0	1	2	4	24

**14.10.2016 r.** absolwenci aplikacji prokuratorskiej, zgodnie z kolejnością ustaloną na podstawie wyników egzaminu prokuratorskiego, dokonali wyboru prokuratur, w których będą odbywać asesurę, z listy wolnych stanowisk asesorskich w powszechnych jednostkach organizacyjnych prokuratury przedstawionej przez Ministra Sprawiedliwości – Prokuratora Generalnego.

Tego samego dnia w auli KSSiP w **Krakowie** odbyła się także uroczystość zakończenia IV rocznika aplikacji prokuratorskiej dla 58 aplikantów KSSiP. W uroczystości tej udział wzięli m.in.: I zastępca Prokuratora Generalnego – Prokurator Krajowy *Bogdan Święczkowski*, zastępca Prokuratora Krajowego *Agata Gałuszka-Górska*, będąca jednocześnie przedstawicielem Rady Programowej KSSiP, zastępca dyrektora Departamentu Sądów, Organizacji i Analiz Wymiaru Sprawiedliwości w Ministerstwie Sprawiedliwości *Iwona Łapińska*, naczelnik Wydziału ds. Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury w Ministerstwie Sprawiedliwości dr *Katarzyna Ceglarska-Piłat*, prokuratorzy regionalni, prokuratorzy okręgowi, członkowie zespołu egzaminacyjnego i komisji egzaminacyjnej oraz kierownictwo KSSiP. W trakcie uroczy-

<sup>5</sup> Dz.U. z 2016 r. poz. 1166.



stości absolwenci IV rocznika aplikacji prokuratorskiej otrzymali z rąk Prokuratora Krajowego dyplomy ukończenia aplikacji prokuratorskiej oraz propozycje pracy na stanowiskach asesorów prokuratur rejonowych. Nadto najlepsi z nich, tj. ci, którzy uzyskali najlepsze wyniki z przebiegu aplikacji, a mianowicie: *Dominika Król, Dorota Bochen, Olga Socha i Bartłomiej Rasata*, oraz ci, którzy otrzymali najwyższe noty na egzaminie prokuratorskim czyli: *Bartosz Pawlaczyk, Krystian Błaszczuk i Dominika Król*, uhonorowani zostali nagrodami rzeczowymi.

W uroczystości uczestniczyło także siedmiu asystentów prokuratorów, którzy zdali egzamin prokuratorski i którym Prokurator Krajowy wręczył dyplomy złożenia tego egzaminu.

### **Nominacje sędziowskie dla absolwentów i wykładowców KSSiP**

**10.10.2016 r.** Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej *Andrzej Duda* w uroczystości z udziałem dyrektora Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury dr hab. *Małgorzaty Manowskiej* dokonał wręczenia nominacji sędziowskich m.in. absolwentom I rocznika aplikacji sędziowskiej w KSSiP, a mianowicie: *Darii Kwapisz*, powołując ją do pełnienia służby sędziowskiej w Sądzie Rejonowym Katowice – Wschód w Katowicach oraz *Rafałowi Rudnickiemu*, którego z kolei powołał do pełnienia służby sędziowskiej w Sądzie Rejonowym w Wejherowie.

Tego samego dnia nominacje na stanowiska sędziów sądów wyższego rzędu otrzymali wieloletni wykładowcy Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury z zakresu prawa cywilnego materialnego i procesowego. I tak, nominację na stanowisko sędziego Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu otrzymała sędzia *Ewa Barnaszewska*, na stanowisko sędziego Sądu Okręgowego we Wrocławiu – sędzia dr *Sylwia Jastrzemska*, zaś na stanowisko sędziego Sądu Okręgowego w Lublinie – sędzia dr hab. *Joanna Misztal-Konecka*.

### **Nominacje prokuratorskie dla absolwentów KSSiP**

**15.9.2016 r.** w siedzibie Prokuratury Krajowej w **Warszawie** odbyła się uroczystość wręczenia przez I zastępcę Prokuratora Generalnego – Prokuratora Krajowego *Bogdana Świączkowskiego* nominacji na stanowiska prokuratorów prokuratury rejonowej m.in. dla absolwentów Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury. Decyzjami Prokuratora Generalnego na stanowisko prokuratora prokuratury rejonowej powołani zostali niżej wymienieni absolwenci KSSiP:

- *Szymon Stanisław Ambroży* w Prokuraturze Rejonowej w Pińczowie,
- *Krzysztof Piotr Budzik* w Prokuraturze Rejonowej Częstochowa-Północ w Częstochowie,
- *Tomasz Bujwid* w Prokuraturze Rejonowej w Świdnicy,
- *Katarzyna Anna Cebula-Wójcik* w Prokuraturze Rejonowej w Zabrze,
- *Mirosława Chyr* w Prokuraturze Rejonowej Warszawa-Mokotów w Warszawie,
- *Marcin Piotr Cyprys-Gaudyn* w Prokuraturze Rejonowej Katowice-Zachód w Katowicach,

- *Patrycja Mariola Czerwik* w Prokuraturze Rejonowej Częstochowa-Północ w Częstochowie,
- *Jarosław Dorczak* w Prokuraturze Rejonowej w Zabrze,
- *Małgorzata Teresa Durbacz* w Prokuraturze Rejonowej Kraków-Prądnik Biały w Krakowie,
- *Urszula Gierulska* w Prokuraturze Rejonowej w Bolesławcu,
- *Bartłomiej Jakub Gierz* w Prokuraturze Rejonowej w Wejherowie,
- *Mateusz Kopciał* w Prokuraturze Rejonowej Warszawa-Śródmieście Północ w Warszawie,
- *Katarzyna Monika Kwiecińska* w Prokuraturze Rejonowej Warszawa-Żoliborz w Warszawie,
- *Karolina Ewelina Majewska* w Prokuraturze Rejonowej w Chorzowie,
- *Magdalena Joanna Mazurek-Wardak* w Prokuraturze Rejonowej Łódź-Polesie w Łodzi,
- *Karolina Małgorzata Micyk-Walusiak* w Prokuraturze Rejonowej Sosnowiec-Południe w Sosnowcu,
- *Sebastian Adam Mróz* w Prokuraturze Rejonowej Kielce-Zachód w Kielcach,
- *Radosław Mync* w Prokuraturze Rejonowej Toruń-Centrum-Zachód w Toruniu,
- *Beata Marcela Pańczyk-Wujec* w Prokuraturze Rejonowej Warszawa-Śródmieście Północ w Warszawie,
- *Adrian Marek Płachecki* w Prokuraturze Rejonowej Bydgoszcz-Południe w Bydgoszczy,
- *Wojciech Klemens Sitek* w Prokuraturze Rejonowej Warszawa-Śródmieście w Warszawie,
- *Adam Szewc* w Prokuraturze Rejonowej Gliwice-Wschód w Gliwicach,
- *Aleksandra Szewczyk-Mizera* w Prokuraturze Rejonowej w Gorzowie Wielkopolskim,
- *Ilona Mirosława Topa* w Prokuraturze Rejonowej w Rudzie Śląskiej,
- *Damian Sebastian Trela* w Prokuraturze Rejonowej w Rybniku,
- *Michał Janusz Ziobro* w Prokuraturze Rejonowej Katowice-Północ w Katowicach,
- *Piotr Smoliński* w Prokuraturze Rejonowej w Piasecznie.

Kolejne nominacje prokuratorskie Prokurator Krajowy wręczył absolwentom KSSiP **3.11.2016 r.** I tak, na stanowiska prokuratorów, decyzjami Prokuratora Generalnego powołani zostali:

- *Jarosław Anioł* w Prokuraturze Rejonowej w Piotrkowie Trybunalskim,
- *Adam Białas* w Prokuraturze Rejonowej Białystok-Północ w Białymstoku,
- *Natalia Magdalena Czachor* w Prokuraturze Rejonowej w Tarnowie,
- *Urszula Ewa Doniec* w Prokuraturze Rejonowej w Wieliczce,
- *Łukasz Jan Janyst* w Prokuraturze Rejonowej w Siemiatyczach,
- *Maria Wiktoria Kwak-Piwowarczyk* w Prokuraturze Rejonowej Warszawa-Praga Północ w Warszawie,

- *Wiktoria Katarzyna Kwiatkowska* w Prokuraturze Rejonowej Kraków-Podgórze w Krakowie,
- *Katarzyna Elżbieta Lutrzykowska* w Prokuraturze Rejonowej w Łomży,
- *Katarzyna Maria Magiera* w Prokuraturze Rejonowej w Kartuzach,
- *Tomasz Stanisław Mazurek* w Prokuraturze Rejonowej Kraków-Śródmieście Zachód w Krakowie,
- *Dominik Marcin Pietrzak* w Prokuraturze Rejonowej w Słupsku,
- *Jarosław Mariusz Soch* w Prokuraturze Rejonowej w Otwocku,
- *Bartłomiej Kamil Zadarnowski* w Prokuraturze Rejonowej w Nowym Targu.

## Porozumienia

**8.11.2016 r.** dyrektor Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury dr hab. *Małgorzata Manowska* zawarła ze Stowarzyszeniem Sędziów Upadłościowych i Restrukturyzacyjnych reprezentowanym przez członków zarządu – sędziów *Aleksandrę Machowską* i *Janusza Płocha* – porozumienie w sprawie współpracy w zakresie organizacji i prowadzenia szkoleń dla sędziów i pracowników sądów restrukturyzacyjnych i upadłościowych.

## Współpraca międzynarodowa

W III i IV kwartale 2016 r. Ośrodek Szkolenia Ustawicznego i Współpracy Międzynarodowej KSSiP kontynuował realizację dwutygodniowych wymian dla sędziów i prokuratorów z krajów Unii Europejskiej na terenie Polski w ramach krótkoterminowej wymiany stażowej organizowanej we współpracy z Europejską Siecią Szkolenia Kadr Wymiaru Sprawiedliwości (EJTN).

Nadto, tj. w IV kwartale 2016 r., 26 przedstawicieli polskiego wymiaru sprawiedliwości w ramach intensyfikacji szkoleń obejmujących kwestie związane z Unią Europejską i wzmacnianiem wzajemnej współpracy między państwami członkowskimi UE uczestniczyło w wymianach krótkoterminowych (18 osób), w zycie studyjnej w Europejskim Trybunale Praw Człowieka w Strasburgu (3 osoby) oraz bilateralnej wymianie wyjazdowej do Sądu Rejonowego w Koper na Słowenii (5 przedstawicieli Sądu Rejonowego w Białymstoku).

W ramach współpracy z EJTN, której Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury jest członkiem, przedstawiciele KSSiP uczestniczyli:

- **7.10.2016 r.** w **Lublanie** (Słowenia) w spotkaniu podgrupy roboczej EJTN ds. prawa administracyjnego, która odpowiada za organizację i realizację szkoleń w ramach sieci szkoleń z zakresu prawa administracyjnego,
- **13–14.10.2016 r.** w **Valletcie** (Malta) w spotkaniu podgrupy roboczej EJTN ds. prawa karnego, która odpowiada za przygotowanie i przeprowadzenie w ramach sieci szkoleń z zakresu prawa karnego, a której pracom od 2014 r. przewodniczy Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury.

W dniach **8–9.9.2016 r.** w siedzibie Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury w **Krakowie** odbyło się międzynarodowe seminarium pt. „Współpraca międzynarodowa w sprawach karnych w państwach Grupy Wyszehradzkiej – walka z terroryzmem”, zorganizowane w ramach współpracy z instytucjami szkolącymi sędziów i prokuratorów w Czechach, na Słowacji i Węgrzech. Z uwagi na konieczność wielopłaszczyznowego potraktowania problemu terroryzmu do udziału w seminarium zaproszono zarówno przedstawicieli świata nauki, reprezentantów administracji publicznej, jak i organów ścigania z Polski oraz ekspertów z krajów Grupy Wyszehradzkiej. W szczególności prelegentami byli mający duże doświadczenie w tej dziedzinie pracownicy Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie oraz polskiej sekcji Interpolu w Komendzie Głównej Policji. W trakcie seminarium omówiono m.in. genezę, rozwój oraz formy działań terrorystycznych, współczesne zagrożenia atakami terrorystycznymi na świecie, systemy antyterrorystyczne państw UE, w tym w odniesieniu do państw Grupy Wyszehradzkiej, działania antyterrorystyczne i kontrterrorystyczne w polskim systemie antyterrorystycznym, zwalczanie terroryzmu, w tym metody jego wykrywania, przeciwdziałania i monitorowania, współpracę międzynarodową w zakresie przeciwdziałania i zwalczania zagrożeń terrorystycznych, a także instytucjonalne ramy walki z finansowaniem terroryzmu w ujęciu krajowym oraz międzynarodowym. Przedmiotowa konferencja, która zgromadziła praktyków wymiaru sprawiedliwości – sędziów i prokuratorów – była także doskonałym forum dla wymiany informacji o działaniach podejmowanych celem zapobiegania i zwalczania terroryzmu w poszczególnych krajach Grupy Wyszehradzkiej i bez wątpienia przyczyniła się do pogłębienia wzajemnej współpracy w tym obszarze.

**6.10.2016 r.** w siedzibie KSSiP w **Lublinie** odbyło się spotkanie dotyczące ewaluacji programu „Prokuratorzy a przestępstwa motywowane nienawiścią (program PAHCT)” realizowanego na mocy umowy o współpracy zawartej 16.9.2015 r. w Warszawie pomiędzy Krajową Szkołą Sądownictwa i Prokuratury a Biurem Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. W spotkaniu tym, mającym na celu dokonanie oceny dotychczasowych działań podjętych w ramach realizacji projektu, uczestniczyli delegowani do KSSiP sędzia i prokurator, wykonujący obowiązki w Ośrodku Szkolenia Ustawicznego i Współpracy Międzynarodowej, oraz *Sarah Wood* – zewnętrzny ewaluator Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE (ODIHR).

W dniach **6–7.10.2016 r.** w miejscowości **Scandicci**, będącej siedzibą włoskiej szkoły sądownictwa, odbyło się, z udziałem delegowanego do KSSiP sędziego, szkolenie nt. „Międzynarodowe prawo kontraktowe”. Szkolenie to zostało zorganizowane przez EJTN przy wsparciu finansowym Komisji Europejskiej i stanowiło połączenie tradycyjnej metody wykładowej z warsztatami odbywającymi się w małych grupach, mającymi walor praktyczny oraz służącymi przekazywaniu najlepszych praktyk przez uczestniczących w nich sędziów z krajów Unii Europejskiej.

**17.10.2016 r.** w Ośrodku Szkolenia Ustawicznego i Współpracy Międzynarodowej KSSiP w **Lublinie** odbyło się spotkanie rozpoczynające szkolenie e-learningowe nt. „Prawo jednostki do integralności (bioetyka)” organizowane przez KSSiP w porozumieniu z Dyrekcją Generalną Praw Człowieka i Rządów Prawa Rady Europy w ramach programu HELP (*Human Rights Education for Legal Professionals*) na platformie e-learningowej HELP. W spotkaniu inauguracyjnym uczestniczyli m.in.: koordynator programu HELP *Eva Pastrana*, kierownik Katedry Postępowania Karnego Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego dr hab., prof. KUL *Małgorzata Wąsek-Wiaderek*, reprezentująca Departament ds. Postępowań przed Międzynarodowymi Organami Ochrony Praw Człowieka Ministerstwa Spraw Zagranicznych dr *Elżbieta Kuzborska*, delegowany do pełnienia funkcji prawnika w Radzie Europy sędzia *Szymon Janczarek*, kierownik Działu Współpracy Międzynarodowej KSSiP *Rafał Nozdryn-Płotnicki* oraz prowadząca przedmiotowy kurs dr *Julia Kapelańska-Pręgowska* – adiunkt w Katedrze Praw Człowieka Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, autorka licznych publikacji z zakresu praw człowieka, międzynarodowego prawa biomedycznego i medycznego prawa porównawczego.

Celem tego szkolenia jest prezentacja standardów przyjętych przez Radę Europy i Unię Europejską oraz orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i Trybunału Sprawiedliwości UE dla identyfikacji sytuacji wiążących się z potencjalnymi naruszeniami prawa do integralności w kontekście biologii i medycyny oraz ułatwienie wykorzystywania tych standardów w pracy zawodowej adresatów szkolenia – sędziów i prokuratorów. Szkolenie prowadzone jest w formie *distance – learning*. Potrwa ono do końca stycznia 2017 r. i weźmie w nim udział 26 sędziów i prokuratorów.

## Konferencje i szkolenia

**2.9.2016 r. w Warszawie** odbyła się, z udziałem prokuratora pełniącego obowiązki w Ośrodku Szkolenia Ustawicznego i Współpracy Międzynarodowej KSSiP w Lublinie, debata tematyczna poświęcona dostępowi do wymiaru sprawiedliwości w świetle art. 13 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych. Organizatorem tego wydarzenia naukowego było Polskie Forum Osób Niepełnosprawnych działające od 2003 r. i stawiające sobie za cel tworzenie warunków wyrównywania szans, równoprawnego uczestnictwa w życiu społecznym oraz walki z wszelkimi przejawami dyskryminacji osób niepełnosprawnych. Debata zgromadziła wybitnych specjalistów w tej dziedzinie, m.in. uczestniczył w niej *Charles O'Mahony* – ekspert z zakresu problematyki praw oskarżonych i sprawców z niepełnosprawnością intelektualną.

Natomiast **9.9.2016 r. w Krakowie** odbyła się, z udziałem delegowanych do KSSiP sędziów, prokuratorów i referendarza sądowego, konferencja pt. „Środek działający na OUN jako znamię typu czynu zabronionego”, zorganizowana przez Ministerstwo Sprawiedliwości, Instytut Ekspertyz Sądowych im. prof. dra *Jana*



*Sehna* w Krakowie oraz Zespół Analityki Sądowej i Toksykologicznej Komitetu Chemii Analitycznej Polskiej Akademii Nauk.

Z kolei **14.9.2016 r. w Lublinie** odbyła się zorganizowana przez Lubelską Izbę Rzemieślniczą konferencja pt. „Ochrona danych osobowych w świetle przepisów Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych. Stan aktualny i przyszłe rozwiązania”, w której uczestniczyli delegowani do KSSiP sędzia i prokurator.

**27.9.2016 r. w Warszawie**, z udziałem dyrektora Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury dr hab. *Małgorzaty Manowskiej*, odbyła się konferencja pt. „Jacy sędziowie? W poszukiwaniu optymalnych kryteriów i modelu wyboru sędziów”, zorganizowana przez Fundację „Court Watch Polska”.

Natomiast w dniach **28–30.9.2016 r.** oraz **18–20.10.2016 r. w Dębem** odbyły się szkolenia dla patronów praktyk aplikantów KSSiP. Tematyka tych szkoleń obejmowała zadania patronów koordynatorów oraz patronów praktyk i staży, metodykę sprawowania patronatu oraz kryteria oceny aplikanta i zasady sporządzania opinii przez patrona praktyki.

W dniach **3–5.10.2016 r. w Karpaczu** odbyło się, zorganizowane przez Prokuraturę Regionalną we Wrocławiu, szkolenie dotyczące przestępczości podatkowej pt. „Przestępczość w podatku od towarów i usług, praktyczne aspekty współpracy organów i służb”, z udziałem m.in. I zastępcy Prokuratora Generalnego – Prokuratora Krajowego *Bogdana Świączkowskiego* oraz dyrektora Departamentu ds. Przestępczości Gospodarczej Prokuratury Krajowej *Michała Ostrowskiego*. Z ramienia Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury w szkoleniu uczestniczyli zastępca dyrektora KSSiP ds. organizacyjnych prokurator *Agnieszka Welenc* oraz główny specjalista w Biurze Dyrektora prokurator *Mateusz Martyniuk*. Wydarzenie to zgromadziło prokuratorów prokuratur regionalnych i okręgowych, inspektorów kontroli skarbowej, funkcjonariuszy Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Centralnego Biura Śledczego Policji. Jednym z głównych prelegentów szkolenia był wykładowca Krajowej Szkoły, naczelnik Wydziału II do Spraw Przestępczości Finansowo-Skarbowej Prokuratury Regionalnej w Gdańsku *Paweł Kołodziejski*. Szkolenie to, mające w głównej mierze charakter praktyczny, przeprowadzone zostało przy wykorzystaniu nowoczesnych metod dydaktycznych, w dużym stopniu aktywizujących jego uczestników.

W dniach **11–12.10.2016 r.** w siedzibie KSSiP w **Krakowie** odbyła się coroczna konferencja metodyczna wykładowców Krajowej Szkoły poświęcona metodyce szkolenia wstępnego stosowanej w Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury. Celem przeprowadzonych w jej ramach warsztatów była prezentacja oraz wymiana doświadczeń w zakresie metod i narzędzi dydaktycznych stosowanych w procesie kształcenia przyszłych sędziów i prokuratorów przez Ośrodek Szkolenia Wstępnego KSSiP oraz przedstawienie sposobów realizacji zajęć dydaktycznych objętych programami aplikacji ogólnej, sędziowskiej i prokuratorowskiej. Konferencja zgromadziła ponad 80 uczestników, w tym sędziów i prokuratorów różnych instancji i szczebli, legitymujących się doświadczeniem w prowadzeniu



zając dydaktycznych z aplikantami, a także kandydatów na wykładowców, dla których była to okazja do zdobycia niezbędnej wiedzy z punktu widzenia szkolenia przyszłych sędziów i prokuratorów.

## Wydarzenia

**13.9.2016 r.** w siedzibie Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury w **Kra-kowie** gościli przedstawiciele Krajowej Akademii Prokuratury Ukrainy – instytucji odpowiedzialnej za szkolenie wstępne i ustawiczne kadr ukraińskiej prokuratury.

Natomiast **15.9.2016 r.** Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury w **Krako-wie** gościła członków Stowarzyszenia Sędziów Chorwackich na czele z jego pre-zezem sędzią *Karmelą Sotošek*.

Z kolei **16.9.2016 r.** w Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury gościli przedstawiciele Krajowej Komisji ds. Zapobiegania Korupcji w Republice Mace-donii, na czele z prezydentem tej komisji dr. *Igorem Tanturovskim*, przebywający w Polsce na zaproszenie Komendy Głównej Policji w ramach realizacji projektu wspierającego efektywne zapobieganie i zwalczanie korupcji, finansowanego ze środków unijnych, a skierowanego na osiągnięcie skutecznego egzekwowania polityki antykorupcyjnej w Macedonii. W trakcie spotkania zastępca dyrektora KSSiP ds. organizacyjnych *Agnieszka Welenc* oraz delegowani do Krajowej Szkoły prokuratorzy *Anna Filipek-Woźniak* i *Mateusz Martyniuk* zaprezentowali gościom zasady organizacji i funkcjonowania Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury, model kształcenia sędziów i prokuratorów oraz aplikantów aspirujących do peł-nienia tych funkcji publicznych, ze szczególnym uwzględnieniem szkoleń z zakre-su etyki zawodowej oraz zapobiegania i zwalczania korupcji, jak również działal-ność Krajowej Szkoły w zakresie współpracy międzynarodowej.

**20.9.2016 r.** Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury w **Krakowie** gości-ła 24 przedstawiciele państw Bałkanów Zachodnich – pracowników ministerstw spraw zagranicznych, integracji europejskiej, rolnictwa, sprawiedliwości i innych urzędów publicznych – uczestniczących w odbywającej się w Polsce w dniach 18–23.9.2016 r. II edycji Akademii Rozszerzeniowej Ministerstwa Spraw Zagra-nicznych RP.

W ramach multidyscyplinarnego charakteru Akademii, podczas wizyty w Kra-kowie zastępca dyrektora KSSiP ds. organizacyjnych *Agnieszka Welenc* oraz de-legowani do KSSiP prokuratorzy *Katarzyna Krysiak* i *Anna Filipek-Woźniak* oraz sędzia *Izabela Fountoukidis* zaprezentowały gościom zasady organizacji i funk-cjonowania Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury, a także model kształce-nia sędziów i prokuratorów oraz szkolenia aplikantów. Najwięcej uwagi poświę-cono jednak współpracy międzynarodowej realizowanej przez Krajową Szkołę, jak również wykorzystywaniu przez nią środków pomocowych Unii Europejskiej oraz tzw. funduszy norweskich. W trakcie dyskusji omówiono także problematykę szkoleń ustawicznych z zakresu prawa Unii Europejskiej oraz proces dostosowaw-czy polskiego wymiaru sprawiedliwości w związku z akcesją do Unii Europejskiej.

Przy okazji prezentacji bazy dydaktycznej i noclegowej Krajowej Szkoły poruszono także temat modernizacji Ośrodka Szkolenia Ustawicznego i Współpracy Międzynarodowej KSSiP w Lublinie przy wykorzystaniu funduszy pomocowych Unii Europejskiej.

W dniach **21–23.9.2016 r. w Międzyzdrojach** odbył się VI Ogólnopolski Zjazd Cywilistów pt. „Prawo kontraktów”, zorganizowany przez Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego, w którym uczestniczył delegowany do KSSiP sędzia.

Natomiast **22.9.2016 r.** w siedzibie Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury **w Krakowie** gościła grupa studentów z Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego zrzeszona w kole naukowym Pragmatica. Studentom przedstawiono model organizacyjny i funkcjonowanie Krajowej Szkoły oraz kwestie dotyczące szkolenia wstępnego.

Z kolei **23.9.2016 r.** w Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury **w Krakowie** gościła grupa 70 sędziów z Anglii i Walii (*District Judges*) orzekających w sądach I instancji (*Magistrates Courts*) głównie w sprawach karnych, rodzinnych, nieletnich oraz związanych z ekstradycją. Z udziałem zastępcy dyrektora Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury ds. aplikacji sędziego *Rafała Dzyra* gościom zaprezentowano działalność Krajowej Szkoły oraz przedstawiono model dojścia do służby sędziowskiej w Polsce. Wizyta w Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury była jednym z punktów konferencji zorganizowanej przez brytyjskich sędziów w Krakowie w dniach 22–23.9.2016 r., mającej na celu przybliżenie im polskiego systemu prawnego i jego funkcjonowania w praktyce. W tym samym dniu, zgodnie z programem konferencji, odbyły się, współorganizowane przez KSSiP, spotkania w grupach roboczych sędziów brytyjskich z polskimi prawnikami, m.in. sędziami z okręgu krakowskiego oraz delegowaną do Krajowej Szkoły prokuratorką *Anną Filipek-Woźniak*, podczas których omówiono uprzednio przygotowane zagadnienia i sposoby ich rozstrzygnięcia na gruncie obu systemów prawnych. Dyskusja dotyczyła w szczególności zasad doboru składów orzekających, reguł dotyczących obecności oskarżonego podczas rozprawy głównej oraz wyrokowania pod jego nieobecność, a także odpowiedzialności karnej nieletnich. Nadto porównano rozwiązania prawne funkcjonujące w Anglii, Walii i Polsce w zakresie konkretnych stanów faktycznych. Warsztaty te były doskonałą okazją do cennej wymiany poglądów, czemu towarzyszyła ożywiona merytoryczna dyskusja, a nadto miały bezpośredni wpływ na rozwój i umacnianie relacji polsko-brytyjskich.

Tego samego dnia, tj. **23.9.2016 r.** w Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury **w Krakowie**, z udziałem zastępcy dyrektora KSSiP ds. organizacyjnych *Agnieszki Welenc*, a także delegowanych do KSSiP prokuratorów *Katarzyny Krysiak* i *Mateusza Martyniuka* oraz sędzi *Izabeli Fountoukidis*, odbyło się spotkanie z grupą kilkudziesięciu prawników z Niemiecko-Nordyckiego Stowarzyszenia Prawników (*Deutsch-Nordische Juristenvereinigung e.V.*) z Niemiec, Austrii, Danii, Szwecji, Szwajcarii, Norwegii, Finlandii, Islandii, Łotwy i Holandii. Gości zapoznano z obowiązującym modelem organizacyjnym oraz funkcjonowaniem Krajowej Szkoły

Sądownictwa i Prokuratury, zasadami szkolenia wstępnego przyszłych sędziów i prokuratorów oraz osób sprawujących aktualnie te funkcje publiczne. Odrębne miejsce poświęcono kwestiom związanym ze współpracą międzynarodową realizowaną przez Krajową Szkołę, a mającą na celu wdrażanie najlepszych praktyk w zakresie metodyki szkolenia kadr wymiaru sprawiedliwości.

**21.10.2016 r.** w siedzibie KSSiP w **Krakowie** gościli sędziowie z niemieckiego Wyższego Sądu Krajowego w Kolonii, którym zastępca dyrektora KSSiP ds. aplikacji *Rafał Dzyr* oraz delegowani do KSSiP sędziowie *Izabela Fountoukidis* i *Ewa Gut* przedstawili zasady organizacji i funkcjonowania Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury, model kształcenia wstępnego i ustawicznego sędziów, a także drogę dochodzenia w Polsce do pełnienia służby sędziowskiej i prokuratorowskiej.

**4.11.2016 r.** w Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury w **Krakowie** gościli adwokaci i aplikanci adwokaccy z Okręgowej Rady Adwokackiej w Kecskemet na Węgrzech, a także przedstawiciele Okręgowej Rady Adwokackiej w Krakowie, którym delegowani do KSSiP prokuratorzy *Anna Filipek-Woźniak* i *Piotr Kosmaty* przedstawili zasady organizacji i funkcjonowania Krajowej Szkoły oraz model kształcenia ustawicznego kadr sądownictwa i prokuratury. Węgierskim i polskim przedstawicielom palestry zaprezentowano także bazę dydaktyczną Krajowej Szkoły, a przy tej okazji metody i formy szkolenia aplikantów.

W dniach **7–9.11.2016 r.** w siedzibie Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury w **Krakowie** odbył się I Zjazd Sędziów Upadłościowych i Restrukturyzacyjnych. Gościem tego zjazdu był Podsekretarz Stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości *Łukasz Piebiak*, a Krajową Szkołę reprezentował na nim zastępca dyrektora KSSiP ds. Szkolenia Ustawicznego i Współpracy Międzynarodowej *Adam Czerwiński*.

**8.11.2016 r.** dyrektor KSSiP dr hab. *Małgorzata Manowska* wręczyła referendarzom sądowym i asystentom sędziów dyplomy zdania egzaminu sędziowskiego.

W dniach **13–15.11.2016 r.** dyrektor Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury dr hab. *Małgorzata Manowska* uczestniczyła w zorganizowanym w **Luksemburgu** przez Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej dorocznym forum sędziów i prokuratorów wyższych instancji sądowniczych państw członkowskich UE. Przedsięwzięcie to poświęcone było m.in. omówieniu zagadnień związanych z pytaniami prejudycjalnymi i najnowszym orzecznictwem Trybunału Sprawiedliwości w sprawach dotyczących imigracji. Uczestnicy forum mieli również możliwość zapoznania się z pracą sędziów Trybunału Sprawiedliwości.

**18.11.2016 r.** dyrektor Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury dr hab. *Małgorzata Manowska* uczestniczyła w odbywającym się w siedzibie KSSiP w **Krakowie** inauguracyjnym posiedzeniu Rady Programowej i Kolegium Redakcyjnego czasopisma naukowego pt. „Prokuratura i Prawo”, któremu przewodniczył Prokurator Krajowy *Bogdan Świączkowski*.

**9.11.2016 r.** w „Dzienniku Gazeta Prawna” ukazał się wywiad przeprowadzony z dyrektorem Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury dr hab. *Małgorzatą Manowską* przez redaktor *Małgorzatę Kryszkiewicz* pt. „Egzamin na aplikację ogólną można udoskonalić”. Dyrektor Krajowej Szkoły odniosła się w nim do opinii do-

tyczących przebiegu tegorocznego konkursu na aplikację ogólną organizowanego przez Krajową Szkołę, a w szczególności do skali trudności pytań testowych. Wspomniała również o modelu i poziomie szkolenia aplikantów Krajowej Szkoły, a w kontekście sprzecznych z realiami opinii o teoretycznym jego charakterze, stwierdziła, że: „(...) aplikanci są w Krajowej Szkole jedynie pięć dni w miesiącu, a pozostały czas są przy swoich patronach (w sądach lub prokuraturach), którzy oceniają ich postawę i cechy charakteru. Zmieniło się to, że szkolenie *quasi* – teoretyczne odbywa się nie w sądach tylko jest scentralizowane. I to jest bardzo dobre rozwiązanie. Podnosi ono poziom kształcenia i wpływa na jego ujednoczenie. To jest zresztą standard w wielu krajach europejskich. Mamy obecnie bardzo dobrze dobrany zespół wykładowców, w zdecydowanej większości sędziów i prokuratorów różnych szczebli, którzy regularnie są poddawani ankiecie walidacyjnej. Ocen dokonują sami aplikanci i to też gwarantuje najwyższy poziom nauczania (...) Aplikanci uczestniczą w zajęciach w kilkunastoosobowych grupach. Są one prowadzone przy wykorzystaniu różnych metod dydaktycznych, takich jak: *case method* (analiza orzecznictwa), warsztaty (praca na aktach spraw sądowych i prokuratorskich), analiza i rozwiązywanie kasusów, symulacja rozpraw. To jest nauka rozwiązywania problemów. Idziemy przez daną sprawę od początku do końca i wskazujemy, jakie są w niej błędy, czy trafne są decyzje. Aplikanci prokuratorscy, ale chcę to rozszerzyć również na aplikantów sędziowskich, mają zajęcia w Szkole Policji w Katowicach. Tam uczestniczą w symulacjach sytuacji wymagających interwencji. Chodzi o to, żeby przyszli sędziowie i prokuratorzy wiedzieli, jak działa policja, jakie napięcie temu towarzyszy i na własnej skórze odczuli atmosferę takich zdarzeń. Oni przecież będą później wносить akty oskarżenia czy też orzekać w tych sprawach. To jest szkolenie ze wszech miar praktyczne”.

W wywiadzie tym Dyrektor KSSiP odpowiedziała również na pytania dotyczące szkoleń dla sędziów i prokuratorów, a także planów w tym zakresie na rok 2017, w których główny nacisk położony jest na szkolenia dotyczące szeroko pojętego prawa gospodarczego i tzw. kompetencji miękkich<sup>6</sup>.

<sup>6</sup> Portal internetowy GazetaPrawna.pl, <http://www.prawnik.pl/wiadomosci/aplikanci-i-studenci/artykuly/991261,malgorzata-manowska-egzamin-na-aplikacje-ogolna-mozna-udoskonalic.html>, dostęp: 12.11.2016 r.

# Przegląd publikacji prawniczych.

## Książki: 2015 – część 2 i 2016 – część 1

Andrzej Leciak\*

### Prawo cywilne

*Ablewicz A., Kottowski D.* (red. nauk.), *Piaskowska O.M., Sadowski K.*, Skarga kasacyjna. Zażalenie do Sądu Najwyższego na podstawie art. 394<sup>1</sup> § 1<sup>1</sup> k.p.c., Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Adamczuk A., Pruś P., Radwan M., Sieńko M., Manowska M.* (red. nauk.), *Stefańska E.*, Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. T. I i II, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 3, Warszawa 2015.

*Adrych-Brzezińska I.*, Ciężar dowodu w prawie i procesie cywilnym, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Aniukiewicz T., Bierski Ł., Flaga-Gieruszyńska K.* (red. nauk.), *Karwecka K., Klich A.*, Wzory pism procesowych w sprawach cywilnych i rejestrowych z objaśnieniami, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 3, Warszawa 2016.

*Antas M., Łukasiewicz J.M.* (red. nauk.), *Łukasiewicz R., Widło J.*, Instytucje prawa rzeczowego. Repetytorium, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Balicki A., Szostek D., Szymecka-Wesołowska A.* (red. nauk.), Oświadczenia żywieniowe i zdrowotne w oznakowaniu, prezentacji i reklamie żywności. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Balwicka-Szczyrba M.* (red. nauk.), *Karaszewski G., Stępień-Sporek A., Sylwestrzak A.*, Zarząd majątkiem wspólnym. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Balwicka-Szczyrba M.*, Korzystanie z nieruchomości przez przedsiębiorców przesyłowych – właścicieli urządzeń przesyłowych, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

\* Prokurator Prokuratury Krajowej w stanie spoczynku, wykładowca KSSiP.

*Baranek R., Zamojski Ł.*, Kodeks cywilny ze schematami, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Barta J., Fajgielski P., Markiewicz R.*, Ochrona danych osobowych. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 6, Warszawa 2015.

*Barta P., Litwiński P.*, Ustawa o ochronie danych osobowych. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 4, Warszawa 2016.

*Barut-Skupień B.*, Współuczestnictwo procesowe w postępowaniu cywilnym, administracyjnym ogólnym i podatkowym oraz sądownoadministracyjnym. Komentarz praktyczny z orzecnictwem. Wzory pism procesowych i kasus, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Basior I., Czajkowska A. (red. nauk.), Sorbian D.*, Prawo o aktach stanu cywilnego z komentarzem. Przepisy wykonawcze i związkowe oraz wzory dokumentów, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Berek M.*, Solidarność bierna w stosunkach dłużników z wierzycielem, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Bernatowicz Ł.*, Reprywatyzacja na przykładzie gruntów warszawskich, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Bieliński K., Pannert M.*, Prawo rodzinne, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2016.

*Bieluk J.*, Rozliczenia związane ze spadkiem. Powołanie do spadku, zachówek, odpowiedzialność za długi spadkowe, dział spadku. Komentarz praktyczny z orzecnictwem. Wzory pism procesowych, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Bieranowski A., Bogdalski P., Goettel M. (red. nauk.)*, Prawo cywilne. Zarys wykładu, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 4, Warszawa 2016.

*Bierć A.*, Zarys prawa prywatnego. Część ogólna, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Biernat J., Cybula P.*, Prawo spadkowe. Pytania. Kazusy. Tablice, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 4, Warszawa 2015.

*Blajer P.*, Ustanowienie przez przedsiębiorcę zapisu windykacyjnego, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Błaszczak A., Chęłchowski A., Czechowski P. (red. nauk.), Hopfer A., Jaroszyński A., Marciniuk K., Możdżeń-Marcinkowski M., Niewiadomski A., Wojciechowski P.*, Ustawa o gospodarce nieruchomościami. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Boratyńska M. (red. nauk.)*, Ochrona strony słabszej stosunku prawnego. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Adamowi Zielińskiemu, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Borkowska P., Leśniak O.*, Egzekucja z nieruchomości, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Broniewicz W., Kunicki I., Marciniak A.*, Postępowanie cywilne w zarysie, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 12, Warszawa 2016.

*Brzozowski A., Kocot W.J.*, Prawo cywilne. Część ogólna, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 3, Warszawa 2015.



*Buchalska J.*, Nazwisko jako przedmiot ochrony w prawie polskim, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Bucińska J., Ciepła H., Jędrejek G.* (red. nauk.), *Kawałko A., Piasecki K., Prusinowska-Marek A., Słyk J., Suski P., Szczepanowska E., Wielec M., Wilczek-Karczewska M.*, Meritum. Prawo rodzinne, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Bugajna-Sporczyk D., Pietrkowski H., Żyznowski T.*, Pisma procesowe w sprawach cywilnych, gospodarczych i rejestrowych. Wzory i objaśnienia, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Bzdak H.* (red.), *Jastrzemska S., Klank A., Matyasik E., Młyniec A., Żurek I.*, Zbiór orzeczeń z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego wraz z komentarzami. Wybrane zagadnienia. *Casebook*, Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury, Kraków 2015.

*Cempura A., Kasolik A.*, Metodyka sporządzania umów gospodarczych, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 3, Warszawa 2016.

*Chałubińska-Jentkiewicz K.*, Audiowizualne usługi medialne, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Chałubińska-Jentkiewicz K., Karpiuk M.*, Prawo nowych technologii – wybrane zagadnienia, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Ciepła H., Pawelczyk Z.*, Hipoteka po nowelizacji w systemie wieczystoksięgowym. Pytania i odpowiedzi, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Ciszewski J., Stępień-Sporek A.*, Prawo cywilne. Zobowiązania i spadki. Pytania i odpowiedzi, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 4, Warszawa 2016.

*Cnota Z., Gura G., Grabowski T., Kurowska E.*, Zasady i tryb ustalania świadczeń/rozszczeń (odszkodowania i zadośćuczynienia) w przypadku zdarzeń medycznych. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Czech B.*, Kodeks rodzinny i opiekuńczy ze schematami. Prawo o aktach stanu cywilnego, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Czech T.*, Odwrócony kredyt hipoteczny. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Czerederecka A.* (red.), Standardy opiniowania psychologicznego w sprawach rodzinnych i opiekuńczych, Wydawnictwo Instytutu Ekspertyz Sądowych, Kraków 2016.

*Daniluk S., Zoll F.*, Prawo cywilne. Glosy, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Dąbek P., Gnala B.* (red. nauk.), *Kukuryk P., Lachner J., Loranc-Borkowska J.* (red. nauk.), *Nowak-Gruca A.*, Prawne aspekty jakości towarów, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Derlatka J.*, Wylączenie sędziego w postępowaniu cywilnym, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Dolecki H.*, Postępowanie cywilne. Zarys wykładu, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 6, Warszawa 2015.

*Drozdowska U., Wnukiewicz-Kozłowska A.*, Prawa pacjenta, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2016.

*Dróżdż M.*, Ustawa o bezpieczeństwie imprez masowych. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Dróżdż M.*, Zawarcie umowy w drodze oferty na podstawie Konwencji Narodów Zjednoczonych o umowach międzynarodowej sprzedaży towarów, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Dul R.*, Skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia a skarga kasacyjna w procesie cywilnym, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Durda A.*, Ustawa o komornikach sądowych i egzekucji. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Dybka R., Gliwiński K., Poreda A.*, Zastaw rejestrowy i rejestr zastawów. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Dydenko J.* (red.), Szacowanie nieruchomości. Rzeczoznawstwo majątkowe, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 3, Warszawa 2015.

*Dziczek R.*, Ochrona praw lokatorów. Dodatki mieszkaniowe. Komentarz. Wzory pozwów, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 6, Warszawa 2015.

*Dziczek R.*, Służebność przesyłu i roszczenia uzupełniające. Wzory wniosków i pozwów sądowych. Przepisy, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Ereciński T.* (red. naczelny), *Góra-Błaszczkowska A., Karolczyk B., Knoppek K., Lubiński K., Wiśniewski T.* (red. nauk.), System Prawa Procesowego Cywilnego. Tom 2. Część 2. Postępowanie procesowe przed sądem pierwszej instancji, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Ereciński T.* (red. nauk.), *Gudowski J., Weitz K.*, Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom 3. Postępowanie rozpoznawcze, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 5, Warszawa 2016.

*Ereciński T.* (red. nauk.), *Gudowski J.*, Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom 4. Postępowanie rozpoznawcze. Postępowanie zabezpieczające, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 5, Warszawa 2016.

*Ereciński T.* (red. nauk.), *Pietrzkowski P.*, Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom 5. Postępowanie egzekucyjne, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 5, Warszawa 2016.

*Feliga P.* (red. nauk.), *Uliasz M.*, Ustawa o kosztach sądowych w sprawach cywilnych. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Ferenc-Szydełko E.* (red.), *Drzewiecki A., Gienas K., Szyjewska-Bagińska J., Tomczyk T.*, Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 3, Warszawa 2016.

*Flaga-Gieruszyńska K., Gołaczyński J., Szostek D.*, Informatyzacja postępowania cywilnego. Teoria i praktyka, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Flaga-Gieruszyńska K.*, Postępowanie cywilne. Komentarz praktyczny dla sędziów i pełnomocników procesowych, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2016.

*Flaga-Gieruszyńska K.*, Terminy procesowe w postępowaniu cywilnym. Skutki uchybienia i przywrócenie terminu. Komentarz praktyczny z orzecznictwem i przykładami. Wzory pism procesowych, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Flaga-Gieruszyńska K., Zieliński A.* (red. nauk.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 8, Warszawa 2015.

*Gałecki P., Bobińska K., Eichstaedt K.*, Ustawa o ochronie zdrowia psychicznego. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2016.

*Gapska E., Studzińska J.*, Postępowanie nieprocesowe, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Gardocka T.* (red.), *Jagiełło D.*, Problemy prawne na styku sportu i medycyny, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Gil P.*, Zaskarżenie przed sądem czynności upadłego dokonanych z pokrzywdzeniem wierzycieli masy upadłości, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Głodowski W., Mucha J.*, Postępowanie cywilne. Minirepetytorium, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Gnela B.* (red. nauk.), *Szaraniec M.* (red. nauk.), Informacja w prawie ubezpieczeń gospodarczych, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Gnela B.* (red.), *Michałowska K.* (red.), Współczesne wyzwania prawa konsumenckiego, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Gniewek E.* (red.), *Machnikowski P.*, Kodeks cywilny. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 7, Warszawa 2016.

*Gniewek E., Machnikowski P.*, Zarys prawa cywilnego, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2016.

*Goettel M.* (red.), Prawo cywilne. Zarys wykładu, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 4, Warszawa 2016.

*Gołaczyński J.* (red.), Jurysdykcja, uznawanie orzeczeń sądowych oraz ich wykonywanie w sprawach cywilnych i handlowych. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1215/2012. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Gołba Z.*, Służebności gruntowe, drogowe, osobiste i przesyłu, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 3, Warszawa 2016.

*Góra-Błaszczkowska A.* (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Tom I. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Góralski W.* (red.), Przeszkody małżeńskie w prawie kanonicznym, Wydawnictwo Uniwersytetu Kard. S. Wyszyńskiego, Warszawa 2016.

*Górecki J.* (red. nauk.), *Pazdan M.* (red. nauk.), Nowe europejskie prawo spadkowe, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Grabowska-Toś A., Wancke P.*, Ustawa o przekształceniu prawa użytkownictwa wieczystego w prawo własności nieruchomości. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Gromek G.*, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. 5, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Gudowski J.* (red. nauk.), *Rudnicki J., Rudnicki G., Rudnicki S.*, Kodeks cywilny. Komentarz. Tom 2. Własność i inne prawa rzeczowe, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2016.

*Gutowski M.* (red. nauk.), Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz do art. 1–449<sup>11</sup>, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Gutowski M.* (red.), Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz do art. 450–1088, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Haak H., Haak-Trzuskawska A.*, Pisma procesowe w sprawach rodzinnych z objaśnieniami i płytą CD, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2016.

*Haberko J.* (red. nauk.), *Olejniczak A.* (red. nauk.), *Pyrzyńska A.* (red. nauk.), *Sokołowska D.* (red. nauk.), Współczesne problemy prawa zobowiązań, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Hadyńska P.*, Wpływ podziału nieruchomości na hipotekę na udziale we współwłasności, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Hajduk M.*, Przewodnik po upadłości konsumenckiej, ODDK, Gdańsk 2016.

*Hałgas M., Kostański P.*, Prawo cywilne, część ogólna, pytania, testy, tablice, repetytoria, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 4, Warszawa 2015.

*Hartman J.* (red.), *Szabat M.* (red.), Problematyka umierania i śmierci w perspektywie medyczno-kulturowej, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Hoc S., Kowalik P., Marek R., Kuźma M.*, Ochrona danych osobowych i informacji niejawnych w sektorze publicznym, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Ignaczewski J.* (red. nauk.), *Skiepczo K.*, Komentarz do spraw o podział majątku wspólnego małżonków, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Ignaczewski J.* (red.), Władza rodzicielska i kontakty z dzieckiem, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 3, Warszawa 2015.

*Ignaczewski J.* (red. nauk.), *Szczepanowska E.*, Komentarz do spraw o rozwód, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Ignaczewski J., Karcz M., Maciejko W., Romańska M.*, Alimenty, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 4, Warszawa 2016.

*Jagielska M.*, Sprzedaż konsumencka w teorii i praktyce, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Jankowski J.* (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Tom 2. Komentarz do artykułów 730–1217, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Jasińska M.*, Skarga pauliańska. Ochrona wierzyciela w razie niewypłacalności dłużnika, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Kallaus A.*, Udział osoby małoletniej w postępowaniu opiekuńczym, Wydawnictwo *Ars boni et aequi*, Poznań 2015.

*Kaltenbek L., Żurek W.*, Prawo spadkowe, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 5, Warszawa 2016.

*Kamińska-Krawczyk K.*, Koszty postępowania egzekucyjnego prowadzonego przez komornika sądowego, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Karczewska D., Namysłowska M., Skoczny T.* (red.), Ustawa o prawach konsumenta. Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Katner W.* (red.), Prawo zobowiązań – umowy nienazwane. System Prawa Prywatnego. Tom 9, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2015.

Kawecka A., Małyśa-Sulińska K. (red. nauk.), Sapeta J., Ustawa o świadczeniach rodzinnych. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

Kawecka A., Świtata K., Tymorek K., Świadczenia rodzinne po zmianach od 1 stycznia 2016 r., Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

Kępa L., Ochrona danych osobowych w praktyce, Wydawnictwo Difin, wyd. 2, Warszawa 2015.

Kidyba A. (red. nauk.), Niezbecka E., Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki. Tom IV, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 4, Warszawa 2015.

Klich A., Dowód z opinii biegłego w postępowaniu cywilnym. Biegły lekarz, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

Knoppek K., Postępowanie cywilne, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 4, Warszawa 2015.

Koch A. (red. nauk.), Napierata J. (red. nauk.), Umowy w obrocie gospodarczym, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 4, Warszawa 2015.

Kocot W.J., Brzozowski A., Opalski W., Prawo rzeczowe. Zarys wykładu, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2016.

Kocot W.J., Brzozowski A., Skowrońska-Bocian E., Prawo cywilne. Część ogólna, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 3, Warszawa 2015.

Kołąkowski M., Apelacje cywilne. Zagadnienia praktyczne, akta i kazusy, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2016.

Kołodziej M., Ochrona danych osobowych w marketingu internetowym, Oficyna Prawa Polskiego, Warszawa 2015.

Kordasiewicz B. (red.), Prawo spadkowe, t. 10, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 3, Warszawa 2015.

Kosek M., Powództwo prokuratora w sprawach niemajątkowych z zakresu prawa rodzinnego, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

Kosior E., Umowa o kumulatywne przystąpienie do długu jako sposób zabezpieczenia wiarytelności, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

Kotłowski D., Piaskowska O.M. (red. nauk.), Rutkowska A., Sadowski K. (red. nauk.), Przewlekłość postępowania w sprawach cywilnych, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

Kotłowski D.E. (red. nauk.), Skarga kasacyjna. Zażalenie do Sądu Najwyższego na podstawie art. 394 § 1 KPC, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

Krajewski M., Umowa ubezpieczenia. Art. 805–834 KC. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

Królikowska-Olczak M. (red.), Pachuca-Smulska B. (red.), Ochrona prawna konsumenta na rynku mediów elektronicznych, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

Księżak P., Kodeks cywilny. Wybór orzecznictwa, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

Kubśik S., Przedkontraktowa odpowiedzialność odszkodowawcza z tytułu nieuczciwych negocjacji, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.



*Kučka M.* (red. nauk.), *Berek M.*, *Bodzioch M.*, *Cybula P.*, *Jelonek-Jarco B.*, *Józefiak-Molnar A.*, *Pałka K.* (red. nauk.), *Przyborowski Ł.*, *Rogoń D.*, *Wyrwiński M.*, Nie tylko hipoteka... Zeszyt jubileuszowy dedykowany Profesorowi Jerzemu Pisulińskiemu, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Kuźmicka-Sulikowska J.*, *Tenenbaum-Kulig M.*, Prawo cywilne, część ogólna i zobowiązania. Wykład w formie pytań i odpowiedzi, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Lubasz D.* (red. nauk.), *Namysłowska M.* (red. nauk.), Ustawa o prawach konsumenta. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Łukasiewicz J.M.* (red.), *Ramus B.*, Prawo alimentacyjne, t. 1. Zagadnienia systemowe i proceduralne, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015.

*Łukasiewicz R.* (red.), Instytucje prawa rzeczowego. Repetytorium, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Manowska M.*, Apelacja w postępowaniu cywilnym. Komentarz. Orzecznictwo, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Marciniak A.*, *Piasecki K.*, Kodeks postępowania cywilnego. Tom I. Komentarz do art. 1–366, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 7, Warszawa 2016.

*Marciniak A.*, *Piasecki K.*, Kodeks postępowania cywilnego. Tom II. Komentarz do art. 367–729, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 7, Warszawa 2016.

*Marciniak A.*, *Piasecki K.*, Kodeks postępowania cywilnego. Tom III. Komentarz do art. 1–366, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 7, Warszawa 2016.

*Marucha-Jaworska M.*, Podpisy elektroniczne, biometria, identyfikacja elektroniczna, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Mojak J.*, *Widło J.*, Zastaw rejestrowy i rejestr zastawów. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 4, Warszawa 2015.

*Mrozek P.*, *Cabaj L.*, *Durda A.*, *Pawka-Nowak E.*, Fundusz alimentacyjny, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Mrozek P.*, Świadczenia rodzinne. Procedury i zasady przyznawania prawa, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2016.

*Mucha J.*, Postępowanie cywilne. Diagramy, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2016.

*Mularski K.*, Prawo intertemporalne z perspektywy nauki prawa cywilnego, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Namysłowska M.* (red.), *Lubasz D.* (red.), Ustawa o prawach konsumenta. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Namysłowski M.* (red.), *Piszcz A.* (red.), Ustawa o zmianie ustawy o ochronie konkurencji i konsumentów, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Nesterowicz M.*, Prawo turystyczne, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 5, Warszawa 2016.

*Nitecki S.*, *Wilk A.*, Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Nowacka I.*, *Rotkiewicz M.*, Umowy cywilnoprawne jako formy zatrudnienia. Umowa zlecenia, umowa o dzieło, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.



*Okolski D.*, Prawo budowlane i nieruchomości. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Okolski D.*, Umowa o roboty budowlane, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 8, Warszawa 2016.

*Olczyk M.*, Sytuacja prawna byłych stron stosunku najmu w razie dalszego zajmowania lokalu mieszkalnego przez byłego najemcę, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Olejniczak A., Radwański Z.*, Prawo cywilne – część ogólna, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 13, Warszawa 2015.

*Oleszko A.*, Akt notarialny jako podstawa odpowiedzialności prawnej notariusza, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Oleszko A.*, Akty notarialne. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Oleszko A.*, Notariat w systemie wymiaru sprawiedliwości, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Oleszko A., Pastuszko R.*, Prawo o notariacie. Kodeks Etyki Zawodowej Notariusza. Księgi wieczyste. Postępowanie wieczystoksięgowe, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Oleszko A.*, Prawo o notariacie. Komentarz. Tom I. Ustrój notariatu, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Osowy P.*, Powództwa o ukształtowanie stosunku prawnego, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Panowicz-Lipska J., Radwański Z.*, Zobowiązania – część szczegółowa, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 11, Warszawa 2015.

*Pawłuszko W., Seredyński F.*, Ustawa o niektórych umowach zawieranych w związku z realizacją zamówień o podstawowym znaczeniu dla bezpieczeństwa państwa („ustawa offsetowa”). Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Pilich M.*, Zasada obywatelstwa w prawie prywatnym międzynarodowym. Zagadnienia podstawowe, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Pinkalski Z.*, Prawna ochrona formatów telewizyjnych, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Piskorz-Ryń A.* (red.), Jawność i jej ograniczenia, tom 5. Dostęp i wykorzystywanie, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Poreda A., Gliwiński K., Dybka R.*, Zastaw rejestrowy i rejestr zastawów. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Radwański Z., Olejniczak A.*, Prawo cywilne – część ogólna, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 13, Warszawa 2015.

*Radwański Z., Panowicz-Lipska J.*, Zobowiązania – część szczegółowa, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 11, Warszawa 2015.

*Rakoczy B.*, Odpowiedzialność za szkody łożeckie, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Reiwer R.*, Wylączenie sędziego w procesie cywilnym, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Rodziewicz P.*, Stwierdzenie treści oraz zastosowanie prawa obcego w sądowym postępowaniu cywilnym, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Roguska-Kikoła B., Rutkowska D., Irla-Sowińska M.*, Szkody komunikacyjne. Dochodzenie roszczeń, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015.

*Rott-Pietrzyk E.* (red.), *Strzebińczyk A.* (red.), Akty poświadczenia dziedziczenia na tle harmonizacji prawa prywatnego, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015.

*Rudnicki J.*, Testament żołnierski i testamenty wojskowe w europejskiej tradycji prawnej, Wydawnictwo OD.NOWA, Bielsko-Biała 2015.

*Sieńko A.*, Błędy medyczne, odpowiedzialność prawna lekarza i placówki medycznej, Oficyna Prawa Polskiego, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Sieradzka M.*, Dochodzenie roszczeń w postępowaniu grupowym. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Skowrońska-Bocian E.*, Odpowiedzialność za długi spadkowe. Komentarz do zmian 2015, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Skowrońska-Bocian E.*, Prawo spadkowe, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 11, Warszawa 2016.

*Staszczak P.*, Ustawa o fundacjach. Komentarz praktyczny, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015.

*Stec P., Załucki M.*, 50 lat kodeksu cywilnego. Perspektywy rekodyfikacji, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Stec P., Załucki M.*, Wokół rekodyfikacji prawa cywilnego, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2015.

*Strzelczyk R.*, Prawo nieruchomości, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 4, Warszawa 2015.

*Studzińska J., Cioch P.*, Postępowanie cywilne, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 4, Warszawa 2016.

*Substyk M.*, Wspólnota mieszkaniowa w praktyce. Powstanie, funkcjonowanie, Wydawnictwo ODDK, wyd. 2, Gdańsk 2016.

*Szczodrowski J.*, Kontrola rynków oligopolistycznych w prawie konkurencji. Prawo Unii Europejskiej na tle rozwiązań w wybranych jurysdykcjach. Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Szok N., Terlecki R.*, Prawo rodzinne i opiekuńcze. Praktyka, orzecznictwo, kazusy, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Szpor G.* (red.), Jawność i jej ograniczenia. Standardy europejskie. Tom XI, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Szuber-Bednarz E.T.*, Zasedzenie. Wybrane zagadnienia, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015.

*Tryniszewska K.*, Prawo rodzinne, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Uliasz M.*, Postępowanie w sprawach o zabezpieczenie spadku, spis inwentarza i wykaz inwentarza, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Urbańska-Łukasiewicz A.*, Wykonywanie prawa własności nieruchomości przez małżonków pozostających w ustawowym ustroju małżeńskim a ochrona rodziny, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Walaszek-Pyziół A.* (red.), Interdyscyplinarne problemy nielegalnego poboru energii, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Witczak H., Kawatko A.*, Zobowiązania, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 5, Warszawa 2015.

*Wociór D.*, Ochrona danych osobowych i informacji niejawnych z uwzględnieniem ogólnego rozporządzenia unijnego + płyta CD, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2016.

*Wolwiak I.*, Drężenia w postępowaniu cywilnym, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Wójcik S., Załucki M.*, Podstawy prawa cywilnego. Prawo spadkowe, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Zajdel J.*, Meritum. Prawo medyczne, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Zalesińska A.*, Wpływ informatyzacji na założenia konstrukcyjne procesu cywilnego, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Załucki M.* (red. nauk.), Egzekucja z majątku spadkowego. Ograniczona i nieograniczona odpowiedzialność za długi spadkowe, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Zelek M.* (red.), *Szczepaniak A., Wegemann-Smolańska A., Zagierska A.*, Spadek i testament. Poradnik praktyczny, Wydawnictwo Difin, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Zieliński A.* (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 8, Warszawa 2016.

*Zieliński A.*, Pisma procesowe w sprawach cywilnych z objaśnieniami i płytą CD, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 3, Warszawa 2016.

*Zieliński A.*, Postępowanie cywilne. Kompendium, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 15, Warszawa 2016.

*Zieliński A.*, Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozvodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny z orzecznictwem. Wzory pism procesowych, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2016.

*Zięba M.*, Podmiotowość prawna wspólnot mieszkaniowych, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Zinkiewicz B.*, Profilaktyczny wymiar działalności rodzinnych kuratorów sądowych, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2015.

*Zoll F.* (red.), *Daniluk S.* (red.), Prawo cywilne. Glosy, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Zoll F.*, Rękojmia. Odpowiedzialność sprzedawcy i przyjmującego zamówienie w świetle znowelizowanych przepisów Kodeksu cywilnego, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Żok K.*, Środki ochrony zamawiającego program komputerowy. Odpowiedzialność twórcy za usterki utworu, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

## Prawo karne

*Adamczak A., Korbela A., Kuberski D. (red.), Raglewski J., Siwek M.,* Zbiór orzeczeń z zakresu prawa karnego materialnego wraz z komentarzami. Przepisy i inne formy naruszenia praw własności intelektualnej oraz przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu. *Casebook*, Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury, Kraków 2016.

*Augustyniak B., Eichstaedt K., Kurowski M., Świecki D. (red. nauk.),* Kodeks postępowania karnego. Komentarz. Tomy I i II, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Augustyniak B., Eichstaedt K., Kurowski M., Świecki D. (red. nauk.),* Kodeks postępowania karnego. Komentarz do zmian 2016, Wydawnictwo Wolters Kluwer 2016.

*Bałandynowicz A.,* Probacyjna sprawiedliwość karząca, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Bartnik M., Lis W.,* Leksykon kryminalistyki. 100 podstawowych pojęć, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Berent M., Bojarski J.M., Czarnecki P., Filar M. (red. nauk.), Filipkowski W., Górnio O., Guzik-Makaruk E.M., Hoc S., Hofmański P., Kalitowski-Kulik M., Paprzycki L.K., Pływaczewski E.W., Radecki W., Sakowicz A., Siwik Z., Stefańska B.J., Stefański R.A., Tyszkiewicz L., Wąsek A., Wilk L.,* Kodeks karny. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 5, Warszawa 2016.

*Bieniak M.,* Odpowiedzialność karna menadżerów, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Bieńkowska B.T. (red. nauk.), Gajewska-Kraczkowska H.M. (red. nauk.), Rogacka-Rzewnicka M. (red. nauk.),* Wokół gwarancji współczesnego procesu karnego. Księga jubileuszowa Profesora Piotra Kruszyńskiego, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Bieńkowska B.T. (red.), Jędrzejewski Z. (red.),* Problemy współczesnego prawa karnego. Część pierwsza, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Błaszczak M., Zbrojewska M.,* Prawo karne skarbowe. Diagramy, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Błaszczak M., Zientara A.,* Prawo karne, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Błaszczak M., Zientara A.,* Prawo karne. Diagramy, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Błaszczak M., Zientara A.,* Prawo karne. Minirepetytorium, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Błoński M., Kruszyński P., Zbrojewska M.,* Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym – po nowelizacji z 1 lipca 2015 r. Komentarz praktyczny z orzecnictwem. Wzory pism procesowych, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Bojarski J.,* Korupcja gospodarcza. Studium z dziedziny polityki kryminalnej, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2015.

*Bojarski M., Giezek J., Sienkiewicz Z.*, Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 6, Warszawa 2015.

*Bojarski M., Radecki W.*, Kodeks wykroczeń. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 7, Warszawa 2015.

*Bojarski T.* (red. nauk.), *Michalska-Warias A., Piórkowska-Flieger J., Szwarczyk M.*, Kodeks karny. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 7, Warszawa 2015.

*Bojarski T.* (red. nauk.), *Michalska-Warias A., Piórkowska-Flieger J., Szwarczyk M.*, Kodeks wykroczeń. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 5, Warszawa 2015.

*Bojarski T., Kruk E., Skrętowicz E.*, Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 5, Warszawa 2016.

*Boratyńska K.T., Chojniak Ł., Jasiński W.*, Postępowanie karne, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Buczkowski K.*, Oszustwo asekuracyjne jako jeden z przejawów przestępczości ubezpieczeniowej, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Budyn-Kulik M., Kozłowska-Kalisz P., Kulik M., Mozgawa M.* (red. nauk.), Kodeks karny. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 7, Warszawa 2015.

*Budyn-Kulik M.*, Umyślność w prawie karnym i psychologii. Teoria i praktyka sądowa, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Całkiewicz M., Schymalla I.*, Zbrodnia prawie doskonała, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016.

*Chlebowicz P., Kamińska J.*, Operacyjna analiza kryminalna w służbach policyjnych, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015.

*Cieślak W., Pawelec K.J., Tuleya I.*, Kodeks postępowania karnego. Praktyczny komentarz do zmian, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015.

*Ciosek M.*, Psychologia penitencjarna, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2015.

*Cora S., Dudka K., Eichstaedt K., Hofmański P.* (red. naczelny), *Kiełtyka A., Koredczuk J., Kosonoga J., Kulesza C., Rogalski M., Skorupka J., Stefański R.A.* (red. nauk.), *Tylman J., Woźniewski K.*, System Prawa Karnego Procesowego. Tom X. Postępowanie przygotowawcze, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Czarnecki P.* (red.), *Czerwińska M.* (red.), Uczestnicy postępowania karnego w świetle nowelizacji procedury karnej po 1.7.2015. Komentarz praktyczny, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Dąbkiewicz K.*, Kodeks karny wykonawczy. Komentarz do nowelizacji 2016, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Dąbkiewicz K.*, Kodeks postępowania karnego. Komentarz do zmian 2015, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Długosz J.*, Ustawowa wyłączość i określoność w prawie karnym, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Dróżdż M.*, Ustawa o bezpieczeństwie imprez masowych. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.



*Dudka K., Paluszkiwicz H.*, Postępowanie karne, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Dudka K., Paluszkiwicz H., Szumiło-Kulczycka D.*, Kodeks postępowania karnego. Wybór orzecznictwa z komentarzem, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Dudka K.*, Praktyka stosowania nieizolacyjnych środków zapobiegawczych w polskim procesie karnym, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Dudzik B., Kosowski J., Kruk E., Nowikowski I.*, Zasada legalizmu w procesie karnym. Tom 1, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2015.

*Dudzik B., Kosowski J., Kruk E., Nowikowski I.*, Zasada legalizmu w procesie karnym. Tom 2, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2015.

*Dukiet-Nagórska T.*, Idea sprawiedliwości naprawczej a zasady kontynentalnego prawa karnego, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2016.

*Filipkowski W.* (red. nauk.), *Pływaczewski E.W.* (red. nauk.), *Rau Z.* (red. nauk.), Przemoc w XXI wieku – zapobieganie i zwalczanie. Problemy technologiczno-informatyczne, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Filipkowski W.* (red. nauk.), *Pływaczewski E.W.* (red. nauk.), *Rau Z.* (red. nauk.), Przemoc w XXI wieku – zapobieganie i zwalczanie. Problemy prawno-kryminologiczne, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Filipkowski W., Guzik-Makaruk E.M., Laskowska K., Zatyka E.*, Przewodnik po prawie karnym. Tablice, orzecznictwo, kazusy, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 3, Warszawa 2016.

*Gabriel-Węglowski M.*, Kodeks postępowania karnego. Zestawienie nowelizacji z wprowadzeniem, Wydawnictwo Wolters Kluwer 2015.

*Gałązka M., Hałas R.G., Hypś S., Szeleszczuk D., Wiak K.*, Kodeks karny – część ogólna. Pytania. Kazusy. Tablice, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 4, Warszawa 2015.

*Gardocka T.* (red.), *Herbowski P., Jagiełło D., Józwiak P.*, Przemoc seksualna, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2016.

*Gardocka T.* (red.), *Jakubik M.*, Sytuacja procesowa uczestników postępowania karnego po 1 lipca 2015 r., Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2015.

*Gardocka T., Jagiełło D.*, Medyczne prawo karne, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Gardocka T., Jagiełło D.*, Nowe karne prawo dowodowe, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2015.

*Gardocki L.*, Prawo karne, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 19, Warszawa 2015.

*Giezek J.* (red. nauk.), *Kardas P.* (red. nauk.), Obiektywne oraz subiektywne przypisanie odpowiedzialności karnej, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Góralski P.*, Środki zabezpieczające w polskim prawie karnym, Instytut Wydawniczy EuroPrawo, Warszawa 2015.

*Grześkowiak A.* (red.), *Wiak K.* (red.), Kodeks karny. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 3, Warszawa 2015.

*Haak H., Haak-Trzuskawska A.*, Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.



*Hajdukiewicz D.*, Zagadnienia psychiatrii sądowej, cz. 1, Wydawnictwo Instytutu Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 2016.

*Herbowski P.* (red.), *Krawczyk W.*, *Stąpczyńska D.*, *Zalewska A.*, Przepisy prawa karnego. Ujęcie psychologiczne, prawne i kryminalistyczne, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2016.

*Hicks Scotia J.*, *Sales Bruce D.*, Profilowanie kryminalne, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2015.

*Hofmański P.* (red.), *Kwiatkowski Z.* (red. nauk.), System Prawa Karnego Procesowego. Tom V. Sądy i inne organy postępowania karnego, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Hofmański P.* (red.), *Szumilo-Kulczycka D.*, *Czarnecki P.*, Pozaprosesowe pozyskiwanie dowodów i ich wykorzystanie w prawie karnym, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Hofmański P.*, *Waltoś S.*, Proces karny. Zarys systemu, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 12, Warszawa 2015.

*Horosiewicz K.*, Współpraca policjantów z osobowymi źródłami informacji, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Iwaniec J.*, *Młodawska-Piaseczna M.*, *Wielgolewska A.*, Prawo karne materialne. Kazusy dla aplikantów, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Janicz M.*, *Skinder-Pik M.*, Prawo Unii Europejskiej w orzeczeniach Trybunału Sprawiedliwości dla karnistów. Uwagi praktyczne, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Jasińska M.R.*, Źródła informacji o popełnionym przestępstwie, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2016.

*Jaworska A.*, Zasoby osobiste i społeczne skazanych w procesie oddziaływań penitencjarnych, Wydawnictwo Impuls, Białystok 2016.

*Jodłowski J.*, Zasada prawdy materialnej w postępowaniu karnym. Analiza w perspektywie funkcji prawa karnego, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Jurgilewicz M.*, Środki przymusu bezpośredniego i broń palna, Wydawnictwo Editions Spotkania, Warszawa 2015.

*Kaczmarek M.*, Przeciwdziałanie praniu pieniędzy. Krytyczne spojrzenie na taktyczne i prawne aspekty zwalczania prania pieniędzy w Polsce, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2016.

*Kala D.* (red. nauk.), *Zgoliński I.* (red. nauk.), Reforma prawa karnego materialnego i procesowego z 2015 r. Wybrane zagadnienia, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Kapiński Z.*, Apelacje karne. Zagadnienia praktyczne, akta i kazusy, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 3, Warszawa 2015.

*Kapiński Z.*, Zasady konstruowania apelacji karnej – KPK po zmianach, Wydawnictwo AD Exemplum, wyd. 2, Warszawa 2016.

*Karaźniewicz J.* (red.), *Kuczur T.* (red.), Karnomaterialne i procesowe instrumenty ochrony jednostki przed nadużyciami władzy państwowej, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015.

*Karlik P.*, Poręczenie majątkowe w polskim procesie karnym, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Kasprzak J., Młodziejowski B., Kasprzak W.*, Kryminalistyka. Zarys systemu, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015.

*Kasprzak W.A.*, Ślady cyfrowe. Studium prawno-kryminalistyczne, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015.

*Kiełtyka A., Ważny A.*, Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Kobes P.*, Orzekanie i wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec nieletnich w Polsce, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015.

*Konopczyński M., Kwadrans Ł., Stasiak K.*, Polska kuratela sądowa na przełomie wieków, Wydawnictwo Impuls, Białystok 2016.

*Korcył-Wolska M.*, Postępowanie w sprawach nieletnich na tle standardów europejskich, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 3, Warszawa 2015.

*Królikowski M. (red.), Zawłocki R. (red.)*, Kodeks karny. Część ogólna, t. 1. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 3, Warszawa 2015.

*Królikowski M. (red.), Zawłocki R. (red.)*, Kodeks karny. Część ogólna, t. 2. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 3, Warszawa 2015.

*Królikowski M., Ostrowski M.*, Prawo karne – część szczególna. Orzecznictwo, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2016.

*Kruk E.*, Skarga oskarżycielska jako przejaw realizacji prawa do oskarżania uprawnionego oskarżyciela w polskim procesie karnym, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2016.

*Kuczyńska H., Mierzińska-Lorencka J.*, Prawo karne procesowe. Kazusy dla aplikantów, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Kuć M.*, Kryminologia, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 3, Warszawa 2015.

*Kurowski K., Zgoliński I.*, Prawo karne. Prawo karne skarbowe. Kazusy z rozwiązaniami, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Kutera M.*, Nadużycia finansowe. Wykrywanie i zapobieganie, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2016.

*Kwiatkowska-Wójcikiewicz V. (red.)*, Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 2016.

*Lach A.*, Karnoprawna reakcja na zjawisko kradzieży tożsamości, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Lachowski J. (red.), Gensikowski P., Potulski J., Osiński L., Zgoliński I.*, Kodeks karny wykonawczy. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2016.

*Lachowski J., Marek A.*, Prawo karne. Zarys problematyki, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 3, Warszawa 2016.

*Luttgens J., Pepe M., Mandia K.*, Incydenty bezpieczeństwa. Metody reagowania w informatyce śledczej, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2016.

*Maćkiewicz J.*, Osoby starsze jako ofiary przemocy domowej. Ujęcie wiktymologiczne, Wydawnictwo Impuls, Warszawa 2016.

*Majewski J.*, Kodeks karny. Komentarz do zmian 2015, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Matecki M.*, Przygotowanie do przestępstwa. Analiza dogmatycznoprawna, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Marek A., Konarska-Wrzosek V.*, Prawo karne, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 11, Warszawa 2016.

*Mazowiecka L.* (red. nauk.), Indywidualna ocena służąca ustaleniu szczególnych potrzeb ofiar przestępstw w zakresie ochrony, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Mazowiecka L.* (red. nauk.), Nowe środki ochrony i pomocy dla ofiar, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Mazowiecka L.*, Prokuratura w Polsce (1918–2014), Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Mądrzejowski W.*, Przestępczość zorganizowana. System zwalczania, Wydawnictwo Editions Spotkania, Warszawa 2015.

*Melezini M.* (red.), System Prawa Karnego. Tom 6. Kary i inne środki reakcji prawnokarnej, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Michalska-Warias A.*, Zgwałcenie w małżeństwie. Studium prawnokarne i kryminologiczne, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Milewicz-Bednarska D.*, Odpowiedzialność karna za przestępstwo kopiowania zewnętrznej postaci produktu, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Morgała D.*, Ochrona prawna oraz naruszenie wizerunku sprawcy przestępstwa, Wydawnictwo OD.NOWA, Bielsko-Biała 2015.

*Mozgawa M.* (red.), Eutanazja, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Mozgawa M.*, Kazirodztwo, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Mozgawa-Saj M.*, Ekstradycja w polskim postępowaniu karnym, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Nawrocki M.*, Miejsce popełnienia czynu zabronionego, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Nowakowska-Małusecka J.* (red.), Międzynarodowe i europejskie prawo karne, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2016.

*Opora R.*, Efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2015.

*Paluszkiewicz H.*, Sporządzanie środków odwoławczych i innych środków zaskarżenia w postępowaniu karnym i karnoskarbowym. Komentarz praktyczny z orzecznictwem. Wzory pism procesowych, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Paprzycki L.K.* (red.), System Prawa Karnego. Tom 7. Środki zabezpieczające, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Pawelec K.*, Zarys metodyki pracy obrońcy i pełnomocnika w sprawach przestępstw i wykroczeń drogowych, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 4, Warszawa 2016.

*Pierzchała K.*, Destygmatyzacja przestępców w świetle Magisterium Kościoła oraz poglądów na resocjalizację, Wydawnictwo Impuls, Białystok 2016.

*Pohl Ł.*, Prawo karne. Wykład części ogólnej, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 3, Warszawa 2015.

*Postulski K.*, Kodeks karny wykonawczy. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 3, Warszawa 2015.

*Przełowski T.*, Odpowiedzialność Skarbu Państwa związana z działalnością Służby Więziennej, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015.

*Rams M.*, Specyfika wykładni prawa karnego w kontekście brzmienia i celu prawa Unii Europejskiej, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Rode D.* (red.), Modele psychologicznego opiniodawstwa w sprawach karnych, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2015.

*Sakowicz A.* (red.), *Boratyńska K.T., Czarniecki P., Górski A., Królikowski M., Warchoł M., Ważny A.*, Kodeks postępowania karnego. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 7, Warszawa 2016.

*Schinaia C.*, Pedofilia. Psychoanaliza i świat pedofila, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2016.

*Schneider K.*, Błędy i oszustwa w dokumentach finansowo-księgowych, Wydawnictwo PWE, Warszawa 2015.

*Sitarz O.*, Czynny żal związany z usiłowaniami w polskim prawie karnym, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015.

*Sitarz O.*, Kodeks karny ze schematami, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Sitarz O.*, Materialne prawo wykroczeń. Część ogólna, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015.

*Skorupka J.* (red.), Kodeks postępowania karnego. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Skorupka J., Drozd A.*, Nowe spojrzenie na model zakazów dowodowych w procesie karnym, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Stefański R.A.* (red. nauk.), Środki karne po nowelizacji w 2015 r., Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Stefański R.A.*, Pisma procesowe w sprawach karnych z objaśnieniami i płytą CD, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 4, Warszawa 2015.

*Stojer-Polańska J.*, Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne, Wydawnictwo Naukowe Silva Rerum, Poznań 2016.

*Szczucki K.*, Wykładnia prokonstytucyjna prawa karnego, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2015.

*Szewczyk M.J.*, Zakaz *reformationis in peius* w polskim procesie karnym, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Świecki D.*, Czynności procesowe obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 3, Warszawa 2015.

*Świecki D.*, Postępowanie odwoławcze w sprawach karnych. Komentarz i orzecznictwo, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 3, Warszawa 2016.

*Świerczewska-Gąsiorowska A.*, Prawnokarne i kryminologiczne aspekty wymuszeń rozbójniczych, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 2015.

*Toroń B.*, Przeszłość skazanych kobiet i mężczyzn w perspektywie biograficznej, Wydawnictwo Impuls, wyd. 2, Białystok 2016.

*Warylewski J.* (red.), Przeszłości przeciwko dobrom indywidualnym, System Prawa Karnego, t. 10, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Warylewski J.*, Prawo karne. Część ogólna, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 6, Warszawa 2015.

*Widacki J.* (red.), Od szkoły klasycznej do neoklasycznej w prawie karnym, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2016.

*Wilk D.*, Fałszerstwa dzieł sztuki. Aspekty prawne i kryminalistyczne, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Włodarczyk R.*, Kryminalistyczno-kryminologiczne aspekty przestępstw na tle seksualnym, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 2015.

*Włodkowski O.*, Prawo karne skarbowe. Schematy. Tabele. Komentarze. Orzecznictwo. Testy. Kazusy, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2016.

*Wojciechowski B.W.*, Analiza i ocena zeznań świadków, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2015.

*Wojciechowski B.W.*, Psychologiczne uwarunkowania i ocena wartości dowodowej zeznań świadków, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015.

*Wójcikiewicz J.*, Paradygmaty kryminalistyki, Wydawnictwo UJ, Kraków 2016.

*Wroński Ł.*, Seryjni i wielokrotni mordercy. Profilowanie psychologiczne, Centrum Psychologii Kryminalnej, Warszawa 2016.

*Zagrodnik J.*, Metodyka pracy obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych i karnych skarbowych, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2016.

*Zakrzewski P.*, Stopniowanie winy w prawie karnym, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Zalewski W.* (red.), Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2015.

*Zdybel R.*, Funkcja wykrywczą i dowodowa postępowania karnego, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

## **Prawo gospodarcze**

*Adamus R.*, Prawo restrukturyzacyjne. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Astancowicz M.*, Pozycja prawna arbitra w arbitrażu handlowym, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Bandzmer M.*, Status spółek osobowych w międzynarodowym prawie podatkowym, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Bieniak J., Bieniak M., Nita-Jagielski G., Oplustil O., Pabis R., Rachwał A., Spyra M., Suliński G., Tofel M., Zawłocki R.*, Kodeks spółek handlowych. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 4, Warszawa 2015.

*Bilewska K., Chłopecki A.*, Prawo handlowe, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.



Bryłowski P., Daszczuk P., Dumkiewicz M., Gawlik Z., Goldiszewicz A., Kidyba A. (red. nauk.), Kopaczyńska-Pieczniak K., Koziół G., Niewęglowski A., Niezbecka E., Orlicki M., Szczotka J., Wiak J., Widło J., Wyrwińska K., Umowy w obrocie gospodarczym. Wzory. Komentarze. Orzecznictwo, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

Brzezińska-Rawa A., Rola państwa w procesach podnoszenia konkurencyjności i innowacyjności przedsiębiorstw. Diagnoza istniejących uwarunkowań i barier prawnych – perspektywy rozwoju, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

Brzozowska M., Filipiak P. (red. nauk.), Gajdzińska-Sudomir M., Geromin M., Groele B., Hrycaj A. (red. nauk.), Michalska A., Sierakowski B., Zimmerman P., Żuława A., Wzory pism procesowych i sądowych w postępowaniu restrukturyzacyjnym, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

Bugajna-Sporczyk D., Pietrkowski H., Żyznowski T., Pisma procesowe w sprawach cywilnych, gospodarczych i rejestrowych. Wzory i objaśnienia, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

Buk H., Chrapoński D., Gewalt W., Karpiński M., Klyta W., Malmuk-Cieplak A., Mozdzeń M., Pawełczyk M., Torbus A. (red. nauk.), Witosz J.A. (red. nauk.), Witosz A. (red. nauk.), Prawo restrukturyzacyjne. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

Byjoch K., Klimek D., Spółka komunalna. Aspekty prawne, ekonomiczne i społeczne, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015.

Cempura A., Kasolik A., Metodyka sporządzania umów gospodarczych, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 3, Warszawa 2016.

Chmielnicki P., Paxford B., Szplit A., Rady nadzorcze. Wykładnia przepisów i efekty ich stosowania, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2016.

Ciszewski J. (red. nauk.), Glicz M., Gliniecki B., Morek R., Stępień-Sporek A., Trzciniński K., Wieczorek E., Wowerka A., Polskie prawo handlowe, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 4, Warszawa 2015.

Dąbrowska J., Zaskarżanie uchwał zgromadzeń spółek kapitałowych, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

Dumkiewicz M., Odpowiedzialność odszkodowawcza za podejmowanie wadliwych uchwał zgromadzeń spółek kapitałowych, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

Dyki R., Terminy zapłaty w transakcjach handlowych, Wydawnictwo ODDK, Gdańsk 2016.

Gajewski S., Jakubowski A., Ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2016.

Geromin M., Gnys A., Groele B., Ludwicyńska A., Machowska A. (red. nauk.), Malmuk-Cieplak A., Prawo restrukturyzacyjne i upadłościowe. Zagadnienia praktyczne, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

Głowacki A., Zalewski C. (red.), Postępowanie restrukturyzacyjne. Komentarz praktyczny. Wzory pism i przykłady postępowań restrukturyzacyjnych, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.



Gnela B. (red. nauk.), Szaraniec M. (red. nauk.), Informacja w prawie ubezpieczeń gospodarczych, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

Gryszczyńska A., Rejestry publiczne. Jawność i interoperacyjność, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

Gurgul S., Prawo upadłościowe. Prawo restrukturyzacyjne. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 10, Warszawa 2015.

Heropolitańska I., Weksel w obrocie gospodarczym, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 15, Warszawa 2015.

Hrycaj A. (red.), Adamus R., Brzozowska M., Bunk A., Czornik A., Filipiak P., Gąsior A., Geromin M., Gil I., Głowacki A., Groele B., Kozub G., Kuglarz P., Piasecki A., Porzycki M., Szczudlik K., Witosz A., Wydrzyński P.P., Restrukturyzacja i upadłość przedsiębiorstw, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

Hrycaj A. (red.), Jakubecki A. (red.), Witosz A. (red.), System Prawa Handlowego. Tom 6. Prawo restrukturyzacyjne i upadłościowe. Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

Hrycaj A., Filipiak P., Geromin M., Groele B., Restrukturyzacja i upadłość przedsiębiorstw 2.0, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

Jacyszyn J. (red. nauk.), Koronkiewicz-Wiórek A., Książek B., Piotrowska-Kłak M., Siwik L., Śmigaj A., Świderek Ł., Spółki handlowe. Pytania i odpowiedzi, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 4, Warszawa 2016.

Kawka I., Gospodarcza działalność usługowa w prawie polskim w świetle unijnych swobód przedsiębiorczości i świadczenia usług, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

Kidyba A. (red. nauk.), Meritum. Prawo spółek, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 5, Warszawa 2016.

Kidyba A., Kodeks spółek handlowych. Komentarz. Tomy I i II. Tom I. Komentarz do art. 1–300 K.S.H., Tom II. Komentarz do art. 301–633 K.S.H., Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 12, Warszawa 2015.

Koch A. (red. nauk.), Napierata J. (red. nauk.), Prawo spółek handlowych, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 5, Warszawa 2015.

Koczur S., Prawnopracowniczy status członka zarządu spółki kapitałowej w kontekście dwoistości norm prawa pracy i prawa handlowego, Wydawnictwo AFM, Kraków 2015.

Kozieł G., Status prawny wierzyciela wspólnika w spółce jawnej. Uwagi materialnoprawne, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

Krasuski A., Prawo telekomunikacyjne. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 4, Warszawa 2015.

Kubsik S., Przedkontraktowa odpowiedzialność odszkodowawcza z tytułu nieuczciwych negocjacji, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

Kuźma M., Błędy w procesie udzielania zamówień publicznych, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

Matuszewska-Pierzynka A., Zadłużenie spółek kapitałowych odpłatnie korzystających z majątku przedsiębiorstw państwowych wobec Skarbu Państwa, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015.

*Michalak A.* (red.), *Prawo własności przemysłowej. Komentarz*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Michalak A., Mioduszewski M., Raglewski J., Rasiewicz J., Sieradzka M.* (red. nauk.), *Sroczyński J., Szydło M., Wyrwiński M., Zdyb M.* (red. nauk.), *Ustawa o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji. Komentarz*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2016.

*Modrzejewska M.* (red. nauk.), *Okolski J.* (red. nauk.), *Prawo handlowe*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 4, Warszawa 2015.

*Namysłowska M.* (red.), *Piszcz A.* (red.), *Ustawa o zmianie ustawy o ochronie konkurencji i konsumentów z 5.08.2015. Komentarz*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Niewiadomski Z.*, *Prawo budowlane. Komentarz*, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 6, Warszawa 2015.

*Nilon A.M.*, *Unijne prawo konkurencji. Efektywność systemu odwołań spraw dotyczących koncentracji przedsiębiorstw*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Nowińska E., Szczepanowska-Kozłowska K.*, *System Prawa Handlowego. Tom 3. Prawo własności przemysłowej*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Opalski A.* (red.), *Kodeks spółek handlowych. Tom III A. Spółka akcyjna. Komentarz do art. 301–392*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Opalski A.*, *Kodeks spółek handlowych. Tom III B, Spółka akcyjna, Komentarz. Art. 393–490*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Pabis R.*, *Pisma, pisma sądowe i umowy z zakresu prawa upadłościowego i restrukturyzacyjnego z objaśnieniami i płytą CD*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Pabis R.*, *Umowy, pisma i pisma procesowe w sprawach handlowych z objaśnieniami i płytą CD*, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Pieckowski S.*, *Mediacja gospodarcza*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015.

*Pikała J.*, *Prawo handlowe i gospodarcze w pytaniach i odpowiedziach*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Podleś M., Siwik L.*, *Spółka cywilna w obrocie gospodarczym*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Powałowski A.*, *Prawo gospodarcze publiczne*, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 3, Warszawa 2015.

*Pszczółka S., Skrodzka J.M., Skrodzki K., Zaremba M.*, *Prawo gospodarcze prywatne. Testy. Kazusy. Tablice*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Pyzio K.*, *Odpowiedzialność spółki dominującej względem wierzycieli kapitałowych spółek zależnych*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Radwan A.*, *Ius dissidentium. Granice konsensusu korporacyjnego i władzy większości w spółkach kapitałowych*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Sarna M.*, *Prawo restrukturyzacyjne z komentarzem*, Wydawnictwo Wiedza i Praktyka, Warszawa 2016.

*Snażyk Z.*, *Świadczenie pocztowej usługi powszechnej w warunkach liberalizacji rynku*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Strzępka J.A.*, Kodeks spółek handlowych. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 7, Warszawa 2015.

*Szajkowski A.* (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 16. Prawo spółek osobowych, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2016.

*Szumański A.* (red.), System Prawa Handlowego. Tom 8. Arbitraż handlowy, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Szupłat M.*, Kodeks spółek handlowych z komentarzem, Oficyna Prawa Polskiego, Warszawa 2016.

*Szymańska A., Multaniak P., Marek M., Bigaj G., Piechowiak B.*, Postępowanie restrukturyzacyjne. Przykłady postępowań restrukturyzacyjnych. Komentarz praktyczny, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Witas J.*, Kodeks spółek handlowych. Orzecznictwo Aplikanta, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 3, Warszawa 2015.

*Witosz A.J.* (red. nauk.), *Witosz A.* (red. nauk.), Prawo gospodarcze dla ekonomistów, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Witosz A.J.* (red.), *Janik E.* (red.), Od restrukturyzacji do likwidacji spółek handlowych, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2015.

*Wolanin M.*, Decyzje, wnioski i inne pisma procesowe oraz orzeczenia z zakresu nieruchomości z objaśnieniami i płytą CD, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Wyrzykowska A., Czeakański Ł.*, Odpowiedzialność członków organów spółek kapitałowych, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2016.

*Zalewski C.*, Upadłość konsumencka. Wzory pism, orzeczeń z komentarzami, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Zamojski Ł.*, Kodeks spółek handlowych ze schematami, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Ziółkowski G., Szwęc A., Welsyng A., Sławińska E.*, Odsetki w transakcjach handlowych, Wydawnictwo Infor, Warszawa 2016.

## **Prawo pracy**

*Antonów K., Baran K.W.* (red. nauk.), *Duraj T., Góral Z., Kosut A., Kubot Z., Kuczyński T., Mazurczak-Jasińska E., Męcina J., Oniszczyk J., Patulski A., Skąpski M., Świętkowski A.M., Walczak K., Włodarczyk M., Wyka T., Wypych-Żywicka A.*, System prawa pracy. Tom VII. Zatrudnienie niepracownicze, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Antonów K., Baran K.W., Ćwiertniak B.M., Dörre-Kolasa D., Góral Z., Walczak K., Włodarczyk M.*, Prawo pracy i ubezpieczeń społecznych. Podręcznik, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Baran K.W.* (red. nauk.), *Bigaj W., Książek D., Lekston M., Łabędź M., Przywora B., Wujczyk M.*, Dokumenty pracownicze. Wzory i komentarze, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2016.

Baran K.W. (red. nauk.), Błaszczak Ł., Cieślak S., Dziadzio A., Flaga-Gieruszyńska K., Gil I., Góra-Błaszczkowska A., Kuczyński T., Machnikowska A., Manowska M., Pisarczyk Ł., Skąpski M., Świątkowski A.M., Torbus A., Wujczyk M., System prawa pracy. Tom VI. Procesowe prawo pracy, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

Baran K.W. (red. nauk.), Bosak M., Czerniak-Swędziot J., Dörre-Kolasa D. (red. nauk.), Florczak I., Kulig K., Lekston M., Mędrala M., Mielczarek M.A., Przybyłowicz A., Prawo pracy. Diagramy, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

Baran K.W. (red. nauk.), Cegiętko P., Grygiel-Kaleta Ż., Kosiniak J., Kumor-Jezierska E., Leja A., Lekston M., Łabędź M., Postuszny A., Przywora B., Wujczyk M. (red. nauk.), Dokumenty w zatrudnieniu na podstawie pragmatyk służbowych. Wzory i komentarze, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

Baran K.W. (red. nauk.), Cwiertniak B.M., Driczinski S., Gładoch M., Góral Z., Kosut A., Książek D., Perdeus W., Piątkowski J., Skąpski M., Stefański K., Tomaszewska M., Włodarczyk M., Wyka T., Kodeks pracy. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 3, Warszawa 2015.

Baran K.W. (red. nauk.), Dubowik A., Góral Z., Jędrasik-Jankowska I., Kuczyński T., Lekston M., Musiała A., Pisarczyk Ł., Ura E., Walczak K., Wujczyk M., Komentarz do art. 107–158 oraz 196–201a i 226 ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym, Akademickie prawo pracy, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

Bartkowiak G., Zatrudnianie pracowników wiedzy 65 plus, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016.

Barzycka-Banaszczyk M., Prawo pracy, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 16, Warszawa 2015.

Bielak-Jomaa E., Drabek A., Góral Z. (red. nauk.), Paluszkiewicz M., Staszewska E., Włodarczyk M., Wrocławska T., Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy. Komentarz, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2016.

Bielak-Jomaa E., Góral Z. (red. nauk.), Zatrudnianie cudzoziemców, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

Bieliński A., Giedrewicz-Niewiński A., Szablowska-Juckiewicz M., Elastyczne formy zatrudnienia i organizacji czasu pracy, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015.

Bigaj A., Prawo do urlopu wypoczynkowego, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

Brząkowski M., Kaleta J., Kamińska A., Latos-Miłkowska M., Marciniak J., Maślowski J., Piankowski M., Pietruszyńska K., Rycak M.B., Skalska M., Skibińska M., Sobieska M., Sokołowska A., Tomaszewska B., Zawadzka-Filipczyk P., Czas pracy. 50 najważniejszych problemów, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

Ciborski P., Karta Nauczyciela. Komentarz problemowy, Wydawnictwo ODDK, wyd. 15, Gdańsk 2016.

Culepa M., Kostrzewa M., Kostrzewa P., Kozłowska M., Skalska M., Tomaszewska B., Zasady podlegania ubezpieczeniom społecznym z tytułu umowy zlecenia po zmianach. Składki ZUS od wynagrodzeń członków rad nadzorczych oraz członków zarządu spółek, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Culepa M., Rotkiewicz M.*, Umowy o pracę. Umowy na czas nieokreślony. Umowy na czas określony, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Drobny W.*, Przekształcenia pragmatyk urzędniczych członków korpusu służby cywilnej i pracowników samorządowych, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Dzienisiuk D.*, Prawo pracy a prawo ubezpieczeń społecznych, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2016.

*Dziliński B., Napiórkowska K.*, Prawo pracy i ubezpieczeń społecznych w pytaaniach i odpowiedziach, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Dziubińska-Lechnio E., Kaleta J., Kostrzewa M., Kostrzewa P., Kowalczyk E., Kuźniar J.* (red. nauk.), *Skowrońska E., Ślęzak A.*, Meritum. Ubezpieczenia społeczne 2016, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 7, Warszawa 2016.

*Florek L.*, Prawo pracy, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 17, Warszawa 2015.

*Florek L.* (red. nauk.), Powszechne a szczególne prawo pracy, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Fras M.*, Umowa ubezpieczenia grupowego. Aspekty prawne, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Gnela B.* (red. nauk.), *Szaraniec M.* (red. nauk.), Informacja w prawie ubezpieczeń gospodarczych, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Góral Z.* (red. nauk.), *Kuba M., Nowak M., Staszewska E.*, Urlopy pracownicze, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Góral Z.* (red. nauk.), *Prusinowski P.*, Zakładowy Fundusz Świadczeń Socjalnych, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Góral Z.* (red. nauk.), *Wujczyk M.*, Wypowiedzenie warunków pracy lub płacy w umownym stosunku pracy, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Grygiel-Kaleta Ż.*, Wolność zrzeszania się w związkach zawodowych, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Habrat D., Bomba K., Bosak M., Duraj T., Florczak I., Florek L., Giedrewicz-Niewińska A., Góral Z.* (red. nauk.), *Mielczarek M.A.* (red. nauk.), *Muszyńska B., Nowak M., Paluszkiwicz M., Piszczek A., Reda-Ciszewska A., Sanetra W., Serafin K., Seweryński M., Sobczyk A., Staszewska E., Stefański K., Stelina J., Walczak K., Wrocławska T., Wyka T.*, 40 lat Kodeksu pracy, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Jachimowicz M.*, Ustalanie okoliczności i przyczyn wypadków przy pracy, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2016.

*Jaśkowski K.* (red. nauk.), Meritum. Prawo pracy 2016, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 13, Warszawa 2015.

*Jędrasik-Jankowska I.*, Pojęcia i konstrukcje prawne ubezpieczenia społecznego, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 7, Warszawa 2015.

*Jędrzejczak J.*, Oceny okresowe pracowników. Zarządzanie przez ocenianie. Poradnik dobrych praktyk, Wydawnictwo ODDK, Gdańsk 2016.

*Kaleta J., Kamińska A., Kostrzewa M., Latos-Mitkowska M., Skibińska M., Sobczak M., Tomaszewska B., Zawadzka-Filipczyk P.*, Uprawnienia rodzicielskie po nowelizacji kodeksu pracy, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.



*Kaleta J., Kamińska A., Latos-Mitkowska M., Masłowski J., Sobczak M., Stojek-Siwińska M., Tomaszewska B., Zawadzka-Filipczyk P., Terminowe umowy o pracę po zmianach, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.*

*Kamińska A., Lesińska J., Pietruszyńska K., Sokołowska A., Tomaszewska B., Zawadzka-Filipczyk P., Terminowe umowy o pracę na nowych zasadach. Najważniejsze pytania i odpowiedzi, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.*

*Koczur S., Prawnopracowniczy status członka zarządu spółki kapitałowej w kontekście dwoistości norm prawa pracy i prawa handlowego, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2015.*

*Kowalski S., Kuboń Z., Współczesne problemy zatrudnienia. Wykorzystanie umów śmieciowych dla „ukrycia” stosunku pracy, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.*

*Latos-Mitkowska M. (red. nauk.), Pisarczyk Ł. (red. nauk.), Prawo pracy. Między gospodarką a ochroną pracy. Księga jubileuszowa Profesora Ludwika Florka, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.*

*Lipa P., Podnoszenie kwalifikacji zawodowych bezrobotnych i pracowników jako źródło mobilności zawodowej w świetle przepisów prawa pracy, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2016.*

*Ludera-Ruszel A., Podnoszenie kwalifikacji zawodowych przez pracowników na gruncie kodeksu pracy oraz wybranych ustaw szczególnych, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.*

*Majewski Ł.A., Niedziński T., Kodeks pracy. Wybór orzecznictwa, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.*

*Majkowski B., Culepa M., Kaleta J., Prawo pracy i ZUS w instytucjach kultury. Świadczenia dla pracowników, czas pracy, choroby i składki, Oficyna Prawa Polskiego, Warszawa 2016.*

*Malinowski A., Nawiazywanie i rozwiązywanie stosunku pracy. Komentarz praktyczny, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.*

*Masłowski J., Pietruszyńska K., Skibińska M., Sztąberek M., Zawadzka-Filipczyk P., Obowiązki pracodawcy związane z ochroną danych osobowych pracownika, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.*

*Młynarska-Wępa E., Kiedy można podpisać umowę o dzieło, a kiedy jest możliwe jedynie zlecenie, Oficyna Prawa Polskiego, Warszawa 2016.*

*Młynarska-Wępa E., Umowy zlecenia. Umowy o dzieło 2016, Oficyna Prawa Polskiego, Warszawa 2015.*

*Młynarska-Wępa E., Zasiłek chorobowy zleceniobiorcy, Oficyna Prawa Polskiego, Warszawa 2016.*

*Muszalski W., Kodeks pracy. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 10, Warszawa 2015.*

*Nałęcz M., Przepisy i zestawienia kadrowe 2016. Obowiązki pracodawcy wobec pracownika, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 4, Warszawa 2016.*

*Nowacka I., Rotkiewicz M., Umowy cywilnoprawne jako formy zatrudnienia. Umowa zlecenia, umowa o dzieło, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2016.*



*Okułowicz A., Goliniewska J., Stolarska J.*, Zbiegi tytułów do ubezpieczeń po zmianach, Wydawnictwo Infor, Warszawa 2016.

*Ostaszewski W.*, Odpowiedzialność uzupełniająca pracodawcy, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015.

*Prasolek Ł.*, Dokumentacja czasu pracy. Wyjaśnienia, obliczenia, przykłady i wzory, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Radziśław A.*, Ustawa o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa. Komentarz, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Rączka K.W., Iżycka-Rączka M.*, Kodeks pracy ze schematami, Wydawnictwo Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2015.

*Rotkiewicz M.*, Podróże służbowe – praktyczne rozliczenia, Wydawnictwo Infor, Warszawa 2016.

*Rycak M.B.*, Czas pracy kierowców. Zagadnienia prawne i praktyczne, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Rylski M.*, Zwolnienia grupowe. Komentarz do ustawy, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2016.

*Sanetra W.*, Zatrudnienie nauczycieli akademickich, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Sobczyk A.*, Wolność pracy i władza, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Sokołowska A.* (red. nauk.), Badania lekarskie pracowników – nowe zasady od 1 kwietnia 2015 r., Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

*Stefański K.*, Elastyczny czas pracy, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Stępak M.*, Kontrola pracownika przez pracodawcę, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Strmiska-Mietlińska A.*, Zatrudnienie. Niezdolność do pracy. Niepełnosprawność, Wydawnictwo PWE, Warszawa 2015.

*Sutkowska W., Strupczewski G.*, Dylematy teorii i praktyki ubezpieczeń, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2015.

*Szurgacz H.* (red.), *Kubot Z., Kuczyński T., Tomanek A.*, Prawo pracy. Zarys wykładu, Wydawnictwo Difin, wyd. 4, Warszawa 2016.

*Terlecki R., Szok N.*, Prawo pracy w praktyce, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

*Tonder R., Kopyść A., Lenart B.*, Urlopy rodzicielskie i zasiłki macierzyńskie. Zasady przyznawania, dokumentowania i wypłacania, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.

*Tyc A.*, Ciężar dowodu w prawie pracy. Studium na tle prawnoporównawczym, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

*Wacikowska M.*, Czas pracy w 2016 roku, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2016.

*Walczak K.* (red. nauk.), *Wojewódka M.* (red. nauk.), Praxis. Prawo pracy dla sędziów i pełnomocników. Wzory pism. Przykłady i wskazówki praktyczne, orzecznictwo, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

Wiącek A., Prawo pracownika do wypoczynku a regulacja prawna czasu pracy, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2015.

Wrońska-Zblewska K., Dokumentacja nawiązania i rozwiązania stosunku pracy. Wzory dokumentów z praktycznym komentarzem, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

Wrońska-Zblewska K., Jasińska-Cichoń A., Rotkiewicz M., Umowa zlecenia. Bezpieczne i niebezpieczne zapisy, Oficyna Prawa Polskiego, Warszawa 2016.

Wrońska-Zblewska K., Prawa i obowiązki zleceniobiorcy, Oficyna Prawa Polskiego, Warszawa 2016.

Wypadki przy pracy i choroby zawodowe. Kompendium wiedzy, praca zbiorowa, Oficyna Prawa Polskiego, Warszawa 2016.

Wypych-Żywicka A., Leksykon prawa ubezpieczeń społecznych. 100 podstawowych pojęć, Wydawnictwo C.H.Beck, wyd. 2, Warszawa 2016.

Zieliński M.J., Otwarte fundusze emerytalne jako wykonawcy ubezpieczenia emerytalnego w świetle swobody świadczenia usług i swobody przepływu kapitału w UE, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016.